

T.C.
İSTANBUL TİCARET ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
HALKLA İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
HALKLA İLİŞKİLER YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

İSTANBUL'DA MİMARİNİN SEMİYOTİK SÖYLEMİ:
B3 EVİ ÖRNEĞİ

Yüksek Lisans Tezi

Hamza AKSOY
1350Y82104

İstanbul, Şubat 2016

T.C.
İSTANBUL TİCARET ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
HALKLA İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
HALKLA İLİŞKİLER YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

İSTANBUL'DA MİMARİNİN SEMİYOTİK SÖYLEMİ:
B3 EVİ ÖRNEĞİ

Yüksek Lisans Tezi

Hamza AKSOY
1350Y82105

Danışman: Doç.Dr. Zeliha HEPKON

İstanbul, Şubat 2016

T.C.
İSTANBUL TİCARET ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ONAY SAYFASI

Yüksek lisans öğrencisi Hamza Aksoy in "İstanbul'da
Mimarinin Sembolik Söyllemi: B3 Evi Örneği....." konulu tez
çalışması jürimiz tarafından Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans tezi olarak (oybirliği
/ oyçokluğu) ile başarılı bulunmuştur.

Adı – Soyadı

İmza

Tez Danışmanı

: Doç. Dr. Zeliha Hepben

Jüri Üyesi

: Prof. Dr. Mete Candereli

Jüri Üyesi

: Doç. Dr. Veli POLAT

Hazırlamış olduğum tez özgün bir çalışma olup YÖK ve İTİCÜ Lisansüstü Yönetmeliklerine uygun olarak hazırlanmıştır. Ayrıca, bu çalışmayı yaparken bilimsel etik kurallarına tamamıyla uyduğumu; yararlandığım tüm kaynakları gösterdiğimi ve hiçbir kaynaktan yaptığım ayrıntılı alıntı olmadığını beyan ederim. Bu tezin ihtiva ettiği tüm hususlar şahsi görüşüm olup İstanbul Ticaret Üniversitesinin resmi görüşünü yansıtmamaktadır.

ÖZET

Bu çalışmada doğrudan birbirleriyle ilişkisi bulunmayan kent, mekân ve ev kavramları arasındaki bağlantının, kavramsal ayrımlarla ortaya çıkan keskin ilişkileri, çeşitli dönemlerden alınacak olan referanslarla göstergebilim ekseninde incelenecektir. Öncelikli amaç, 19. yüzyıl geleneksel Osmanlı evlerinden günümüze uzanan dönemde, ev tasarımlarının hangi sebeplerle ve nasıl değiştiğini saptayarak tüketim toplumuyla beraber ortaya çıkan yeni tasarımlardan biri olan B3 Evi'nin varoluş sebebini küreselleşme bağlamında ortaya koymaktır. Bu sebeple ilk olarak, ilksel evlerin ve binaların çoğunu sempatik ve yaşanılır gösteren ekolojik mimarlık ürünleri olması ile fiziksel birer özgürlük olarak addedilen modern evleri lanetlenmiş gösteren duygusal yoksunluk, tasarımsal farklılıklar ve yüklenilen anlamlar göstergebilimsel yaklaşımlar ve kent kuramları çerçevesinde tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: B3 Evi, Göstergebilim, Küreselleşme, Tüketim Toplumu, Modernleşme

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No.
Özet.....	ii
Tablolar listesi	v
Şekiller listesi.....	vi
Kısaltmalar	vii
GİRİŞ	1
1. GÖSTERGEBİLİM VE MİMARİ	4
1.1. Göstergebilim: Temel Kavramlar	4
1.1.1. Dil / Söz.....	7
1.1.2. Gösteren / Gösterilen.....	9
1.1.3. Dizim / Dizge	12
1.1.4. Düzanlam / Yananlam.....	15
1.2. Göstergebilim: Yaklaşımlar.....	16
1.2.1. Peirce ve Saussure'den Sonra Gelişen Göstergebilimsel Yaklaşımlar	21
1.3. Göstergebilim ve Mimari: Kuramsal Yaklaşımlar	25
1.3.1. Göstergebilim.....	25
1.3.2. Göstergebilim ve Mimari	29
1.3.3. Mimarlık.....	31
1.3.4. Mimariyi Okumak: Güzellik /Çirkinlik	31
1.3.5. Mimariyi Okuma: Şekil Algı	32
2. 19. YÜZYILDAN 1980'LERE TÜRKİYE'DE KENT POLİTİKALARI	34
2.1. Tarih Boyunca Kent Politikaları ve Şehirleşme	34
2.2. Osmanlı Devleti'nde Geleneksel Ev Mimarisi	41
2.2.1. Osmanlı İmparatorluğunun Kentsel ve Toplumsal Yapısındaki Özellikler.....	51
2.2.2. 19. Yüzyılda İstanbul'un Kent Dokusunda Değişim	56
2.2.2.1. Sınıfsal ve Yönetimsel Yapının Değişmesi.....	58
2.2.2. Yönetimsel ve Yapısal Değişimlerin Kente Yansımaları.....	59
2.2.3. "İdeoloji ve Mimarlık" Batılılaşma Dönemi Osmanlı Toplumunda Dönüşüm: Müze-i Hümayun Örneği.....	61
2.3. Cumhuriyet'in kuruluşundan Günümüze Değişen Şehircilik Pratikleri....	66
3. 1980'LERDEN GÜNÜMÜZE, TÜKETİM TOPLUMU, KÜRESELLEŞME, MODERNLEŞME, KENTLEŞME VE B3 EVİ.....	71
3.1. Modernleşme Bağlamında Kent Kavramı	72
3.1.1. Küreselleşmenin, Tüketim Toplumu ve Kent Mimarisine Etkisi .	74
3.2. İdealize Edilmiş Bir Yaşam Alanı: Küreselleşme ve İstanbul Evleri.....	76
3.3. Mimari Tasarım Süreci ve Göstergebilimsel Analiz:B3 Evi.....	84
SONUÇ.....	97

KAYNAKÇA	100
EKLER.....	105

TABLÖLAR LİSTESİ

Sayfa No.

Tablo 1. Sentagma Paradigma.....	14
---	----

ŞEKİLLER LİSTESİ

Sayfa No.

Şekil 1. Gösterge Şeması	7
Şekil 2. Botter Apartmanı	42
Şekil 3. Amcazade Yalısı	44
Şekil 4. Taksim Maksemi Türbesi / Kuş Evi	45
Şekil 5. Ahşap Ev İstanbul Cankurtaran	46
Şekil 6. Kapı Tokmağı	47
Şekil 7. Kim Geldi Penceresi	48
Şekil 8. Balat Cumbalı Evler	49
Şekil 9. Le Corbusier's Modülör Man	50
Şekil 10. Yazlık kat kışlık kat	51
Şekil 11. IQ Emlak Bürosu Reklam Afişi	80
Şekil 12. Zekeriyaköy Villa	82
Şekil 13. B3 Evi Dış Cephe 1	88
Şekil 14. B3 Evi İç Görünüm	91
Şekil 15. Sentagmatik Eksen / Paradigmatik Eksen	92
Şekil 16. Göstergebilimsel Çözümleme	93
Şekli 17. Louis Hjemselev Semiyotik Şema	94
Şekil 18. Greimas Semiotic Square	95
Şekil 19. B3 Evi Dış Cephe 2	96
Şekil 20. B3 Evi İlk Hali	96

KISALTMALAR

- ABD** : Amerika Birleşik Devletleri
İ.Ö. : İsa'dan Önce
a.g.e. : Adı Geçer Eser
a.g.m. : Adı Geçen Makale
Çev. : Çeviren
TOKİ : Toplu Konut İdaresi Başkanlığı

GİRİŞ

İnsanoğlu kadim dönemlerden itibaren barınmayı kendisine ihtiyaç haline getirmiştir, bu durumun önemini anlayanlar da kendi vazgeçilmez politikalarını bu ihtiyaç üzerinden şekillendirerek mimarlık olgusunu geliştirmişlerdir. İnsanlık ve mimarlık ilişkisi dönem dönem farklılıklar gösterse de varlığı hiçbir zaman yok olmamıştır. Tarih boyunca mimarlık, insan yaşamının en önemli uzuvlarından biri olmuştur. Zira mimarlık, toplumsal hayatın en önemli yapıtaşlarından bir tanesidir. İnsanlığın varoluşuyla beraber mimarlık olgusu da kendisini göstermeye başlamıştır. Toplumsal hayatta bireyleri birbirlerine bağlayan unsurlar arasında mimarlık da kendisini hissettirmektedir. İnsanlık tarihi ve mimarlık tarihi birbirlerini hem etkileyen hem de tetikleyen bir zeminde buluşarak birbirlerinin devamlılığını sağlamaktadır. Nasıl ki, insanlar mimariyi kendi ekseninde şekillendirebiliyorsa, mimari de insanları ihtiyaçlarına göre şekillendirmektedir.

Mimarlar, insanlara sunduğu her yapıyı, amacına uygun şekilde yeniden üreterek tasarlamaktadır. Böyle bir yapılanma içerisinde de salt faydacılıktan ya da rasyonellikten söz etmek pek de doğru sayılmamaktadır. Zira geçmiş dönemlerde evlerin varoluş amacı barınma ihtiyacını karşılamakla sınırlı iken günümüzde tüm kitlelere ulaşma gayesi altında insanların yaşayış biçimlerine farklılıklar getirerek onlarla etkileşime girmek olmuştur. Başka bir ifade ile geleneksel ev daha çok barınılan, içinde yemek yenilen, televizyon izlenen ve vakti gelince uykuya geçilen bir anlayış ile sınırlı bir rol üstlenmiştir. Modern ev ise küreselleşmeyle beraber daha çok iletişim kurma ve etkileşimsel bir anlayışa sahiptir. Dolayısıyla edilgen ve statik bir anlayıştan dinamik ve etkin bir anlayışa geçilmiş olduğu gözlemlenmektedir. Tüm bunlarla beraber, neoliberal politikalar doğrultusunda Türkiye'nin uluslararası pazara açılması sonucunda geleneksel ev tipolojisi özünden koparak lüks, gösterişli ve pahalı biçimlere bürünmüştür. Küreselleşme sürecinin yarattığı kültürel etkileşim ve yaygınlaşan tüketim kültürü üst sınıfların kendilerine bir çeper oluştururcasına yeni mimari tasarımlara erişmenin yollarını aramaya girişmelerini getirmiştir.

Sonuç olarak mimari eserlerin kavram barındıran ve anlam ileten bir dil aracı olarak kabul edildiği günümüz toplumunda, mimarlığın bir dil olarak çözümlenmesi kaçınılmazdır. Evlerin, mimarlık dili içerisindeki yerinin araştırılması ve bir model çerçevesinde çözümlenmesi gerekliliği çalışmanın ana konusudur. Bu bağlamda, 19. Yüzyıldan başlayarak İstanbul'un kent dokusundaki değişimlerle beraber Osmanlı Devleti'ndeki geleneksel ev mimarisinin kentleşme ve yönetsel yapı üzerindeki etkileri saptanıp; yeni tasarımlara temel oluşturması amacıyla, küreselleşme, modernleşme ve tüketim toplumunun etkileriyle beraber günümüz İstanbul'una, bireylerin istek, beğeni ve tercihlerinin sorgulandığı ve nasıl değiştiğini inceleyen betimleyici bir yaklaşım gerçekleştirilmiştir. Dolayısıyla mimarlık ortamının, küreselleşme bağlamında iç ve dış mekânda değerlendirilmesi, mimari bağlamda 'evleri' bilimsel incelemeler açısından önemli bir veri tabanı yapmaktadır.

İncelenecek olan B3 Evi hakkında düşünmek, zorunlu olarak, kişiselleştirilmiş, özel bir mekân olduğudur. Ancak burada, özel mekân tam olarak ne demektir, bu mekâna nasıl girilir, özel mekân nerede başlar ve nerede biter sorusuna, verebileceğimiz cevaplar da somut bir biçimde ortadadır. Başka bir ifade ile B3 Evi özel midir yoksa kamusal mı, içinde barındırdığı sanat eserlerini göz önünde bulundurursak, bir ev midir yoksa sergi salonu mu sorularının cevapları tartışılacaktır.

Çalışma için yerli ve yabancı kaynaklarda yapılan taramalar, mimarlık, göstergebilim, medya, küreselleşme, modernleşme ve tüketim kavramları ile sınırlandırılmıştır. Bu sınırlandırma doğrultusunda, çalışma üç bölümden oluşmaktadır.

Çalışmanın birinci bölümü, "Göstergebilim ve Mimari" başlığı altında ele alınacaktır. Bölümde, göstergebilimin temel kavramları ve kuramsal çerçevesi incelendikten sonra mimarlık ve toplum ilişkisi irdelenecektir. Bu ilişki üzerinden mimariyi okuma ve Şekil algı bağlantısı ele alınacak, tarihsel süreçte uygulanan göstergebilim ve mimari yaklaşımlar birbirlerinden ayrılarak incelenecektir.

İkinci bölüm, "19. Yüzyıldan 1980'lere Türkiye'de Kent Politikaları" başlığı altında irdelenecektir. Tarih boyunca kent politikaları ve şehirleşme ele alındıktan sonra

Geleneksel Osmanlı ev mimarisi incelenecektir. Ardından İstanbul'un kent dokusundaki değişim ele alındıktan sonra yönetimsel ve yapısal değişimlerin kente yansıma süreci üzerinde durulacaktır. Son olarak Cumhuriyet'in kuruluşundan günümüze değişen şehircilik politikaları kavramı aktarılacaktır.

Çalışmanın üçüncü bölümü ise, "1980'lerden Günümüze, Tüketim Toplumu, Küreselleşme, Modernleşme, Kentleşme ve B3 Evi Örneği" başlığı altında tartışılacaktır. İlk olarak küreselleşme ve tüketim toplumu kavramları ele alındıktan sonra modernleşmeye ilişkin temel yaklaşımlar incelenecektir. Bu yaklaşımlar, B3 Evi'nin mimari tasarım süreci ve göstergebilimsel analiz üzerinden örnekler doğrultusunda irdelenecektir. Bu analizler, Saussure'ün dilsel göstergelerin belli bir yapı içinde biraraya geliş bağıntısı olan, sentagma ve paradigma özelliği, A. J. Greimas'ın mantıksal ikilikler yapısı ve Saussure'ün dilsel göstergeyi, gösteren ve gösterilen olarak ikiye ayırmasından esinlenen Danimarkalı dilbilimci Louis Hjelmslev'in, göstergeyi, anlatımın biçimi ve anlatımın tözünden yola çıkarak oluşturduğu; içeriğin biçimi ve içeriğin tözü kuramıyla çözümlenecektir.

1. GÖSTERGEBİLİM VE MİMARİ

1.1. Göstergebilim: Temel Kavramlar

Türkçe’de dilbilim sözcüğü örnek alınarak üretilen göstergebilim terimi, göstergeleri inceleyen bilim dalı olarak tanımlanmaktadır. Fakat göstergebilimin günümüzdeki faaliyet alanı, “gösterge” ve “bilim” kelimelerinin anlamsal toplamından daha fazla boyuta erişmiştir.¹ Avrupa’da ve ABD’de 19. yüzyılın sonlarında eşzamanlı olarak ortaya çıkmıştır. ABD’li filozof Charles S.Peirce ve İsviçreli dilbilimci Ferdinand de Saussure’ün çalışmalarıyla ancak yirminci yüzyılda bir bilim dalı haline getirilmiştir.² Semiyotik eski Yunancada işaret anlamına gelen “semeion” kelimesinden türetilmiştir. Göstergebilim terimini, (Fransızca semiotique, İngilizce semiotics) Batı dillerindeki semiyoloji ya da semiyotik terimlerinin karşılığı olarak kullanabiliriz. Dilimize dilbilim sözcüğünden girmiş olan *göstergebilim*, göstergeleri inceleyen bilim dalı olarak tanımlanır.³ Temel olarak beş duyu ile kavranan tüm kodlamaları kapsamasından ötürü insanlar arası anlaşmayı sağlayan bütün işaretler sistemini de kapsar. Göstergebilimi incelerken göstergebilimin ne olduğunu ve ne anlama geldiğini; gösteren, gösterilen ve gösterge kavramlarıyla ifade edebiliriz.

Göstergebilim, canlı ya da cansız tüm varlıklarla iletişim kurmayı amaçlayan, bu iletişimle beraber kendi aralarında uyum sağlayan bir bilimdir. Başka bir ifade ile birincillerle ikinciller arasındaki iletişim ve etkileşimi sağlamaktır. Sıradan gözükenden ardında yatan anlamları çözmek, onların ifade ettiği ikincil anlamları görmemizi sağlayan, imgelerin dışı vurduğu kodlarla içeride kalanlar arasındaki ölçüyü, mesafe kapatırcasına aynı zeminde eşitleyen bir bilimdir.

¹ Mehmet Rıfat, **Göstergebilimin ABC’si**, İstanbul: Say Yayınları, 2014, s.11.

² A.g.e., s.30-32

³ A.g.e., s.27

Gösterge, kendi dışında bir şeyi temsil eden ve temsil ettiği şeyin yerini alabilecek nitelikte olan her türlü imge, nesne, durum olarak tanımlanır. Dolayısıyla hava, ses, resim, fotoğraf gibi simgeler, işaretler ve sözcükler gösterge olarak kabul edilir. Toplumsal bir iletişim sistemi olan dil, F. de Saussure'ün gösterge diye adlandırdığı birimlerin kendi aralarında kurdukları ilişkilerden doğar. Dilsel gösterge, birbirinden ayrılamayan iki özelliğin kaynaşmasından oluşur: Bir yanda işitim ya da sesler vardır, bir yanda da kavram. Saussure'e göre bu iki özellik gösteren ve gösterilen diye adlandırılır. Yine bir sistem olan dilde de, göstergenin kendisi değil, kurduğu ilişkiler önemlidir. Başka bir ifade ile dolaysız gösterge dağın üzerindeki A'da durur ve doğası da, A'dan oluşur. Şeylerin gerçekliği içindeki gösterge ise alnımızın altındadır ve doğası karmaşıktır; ne A'dan ne de a'dan oluşur; artık doğasını oluşturan şey, A'nın yok edilmesiyle birlikte a/b ilişkisidir; keza göstergeyi, ayrı ayrı aldığımızda, ne b'de ne de a'da bulmak mümkündür. Bu nedenle dilsel gösterge diğer öğelerle kurduğu bağlantılarla tanımlanmalıdır.⁴ Dilsel göstergelerin işleyişini bir futbol takımına ya da bir ressamın sergisi için ele almış olduğu eserlere benzetebiliriz. Burada resimlerin hangi maddeden yapıldığının veya bir futbol takımındaki oyuncuların hangi milletlerden oluşturulduğunun hiçbir önemi yoktur. Sporcuların hangi ırka mensup oldukları, fiziksel özellikleri, oyunun nasıl oynandığı, kurallarının kim tarafından belirlendiği, boyaların nereden satın alındığı ya da sanatçının ruh halinin nasıl olduğunun hiçbir önemi yoktur. Bilakis burada renklerin birbirleriyle olan uyumu ve onu anlamlandırabilenlerle kurduğu ilişkiler ve yüklenen anlamlar önemlidir.

Yukarıda geçen örnekler, tanımlar ve açıklamalarla beraber gösterge kavramını daha kesin sınırlar içerisinde açıklayabiliriz. Gösterge, büyüklü küçüklü, ilkel ya da uygar tüm sınıfsal katmanlarıyla beraber çeşitli toplulukların, birbirleriyle anlaşmak amacıyla kullandıkları alfabeler, jestler, mimikler, diller, üniformalar, afişler, renkler, mimari öğeler, işaretler ve sesler gibi çeşitli mekanizmalardan oluşan sistemlerdir. Anamlı birer bütün haline gelen bu sistemlere de gösterge denir. Okuyucular, onu bir gösterge olarak kabul ediyorsa o bir göstergedir. Başka bir ifade ile varlığı,

⁴ Ferdinand de Saussure, **Genel Dilbilim Yazıları**, (çev, Savaş Kılıç), İstanbul: İthaki Yayınları, 2014, s.135.

kullanıcıların onu bir gösterge olarak kabul etmelerine bağlıdır.⁵ Alfabede yer alan bir harf, çizgi romanlardaki figürler, avına odaklanan bir hayvanın kurguladığı davranış, vitrinlerde teşhir edilen giysilerin diğer birimleriyle olan ilişkiler ağı ve bağlantısı gösterge olarak nitelendirilir.

Buraya kadar kısa özetlenen göstergebilim kavramını, F. de Saussure, Roland Barthes ve Ch. S. Peirce'in yapıtlarındaki temel kavramları dilbilim ve mimarlık gelişimi açısından önem taşıyan kavramsal ayrımlarla açıklanacaktır.

Saussure; Genel Dilbilim Dersleri adlı eserinde şöyle bir tanımlama yapar:

“Dil, kavramları belirten bir göstergeler dizgesidir. Onun için de, yazıyla, sağır-dilsiz alfabesiyle, kutsal nitelikli simgesel törenlerle, bir toplumda incelik belirtisi sayılan davranış biçimleriyle, askerlerin bildirişim belirtgeleriyle karşılaştırılabilir. Yalnız, dil bu dizgelerin en önemlisidir. Demek ki, göstergelerin toplum içindeki yaşamını inceleyecek bir bilim tasarlanabilir. Toplumsal ruhbilime, bunun sonucu olarak da genel ruhbilime bağlanacak bir bilim. Göstergebilim diye adlandıracağız biz bu bilimi. Göstergebilim göstergelerin öz niteliğini hangi yasalara bağlı olduğunu öğretecek bize. Henüz yok böyle bir bilim. Onun için, göstergebilimin nasıl bir şey olacağını söyleyemeyiz. Ama kurulması gerekli, yeri önceden belli. Dilbilim, bu genel nitelikli bilimin bir bölümünden başka bir şey değil. Onun için, göstergebilimin bulacağı yasalar dilbilime de uygulanabilecek. Böylece, insana ilişkin olgular bütünü içinde dilbilim iyice belirlenmiş bir alana bağlanabilecek.”⁶

Başka bir deyişle, göstergebilim, dilbilimsel metotları nesnelere uygulayan, her şeyi dille tasvir etmeye ve dilsel olmayan bütün olguları da dil metaforuna dönüştürerek açıklamaya çalışan bir bilimdir.

Literatür incelemesi sonucunda göstergebiliminde en çok kullanılan gösterge şeması:

⁵ Roland Barthes, **Göstergebilimsel Serüven**, (Mehmet Rıfat ve Sema Rıfat Çev.), İstanbul: YKY, 2014, s.185.

⁶ Saussure, **a.g.e.**, s.33-36.

Şekil 1. Gösterge Şeması

1.1.1. Dil / Söz

İkili dil/söz kavramı Saussure'ün temel kavramıdır. Tarihsel değişimin nedenlerini, söyleyiş kaymalarında, kendiliğinden çağrışımlarda ve örneksime eyleminde arayan, dolayısıyla bir bireysel edim dilbilimi niteliği taşıyan daha önceki dilbilime göre büyük yenilik olarak belirlemiştir. Saussure bu ikili kavramı oluşturmak için, dilyetisinin çok biçimli ve karmaşık olma özelliğinden yola çıktı. Dil yetisi ilk bakışta sınıflandırılmayacak bir gerçeklik olarak görünse de dilin ilk tanımının sınıflandırıcı düzlemde yer aldığını belirtmek gerekir. Dolayısıyla dil bir sınıflandırma ilkesidir. Hem fiziksel, fizyolojik ve zihinsel hem de bireysel ve toplumsal olduğu için bu gerçeklikte birlik sağlanamaz. Oysa, söz konusu karmakarışık yığından bildirişim için gerekli uzlaşmaların dizgeli bütünü olan katışıksız bir toplumsal konu soyutlanırsa, bu düzensizlik sona erer. Bu bütün kendisini oluşturan belirtilerden ve maddelerden bağımsız ve dil diye adlandırılır. Dil karşısında söz ise dilyetisinin yalnızca bireysel kısmını kapsar. Demek ki dil hem toplumsal bir kurumdur hem de değerler dizgesidir. Zira dil sözleşmeye dayanan bir değerler dizgesi olduğu için bireyin tek başına yol açtığı değişikliklere karşı direnir, bu nedenle de toplumsal bir kurumdur.⁷

⁷ Barthes, a.g.e., s.30.

F. de Saussure toplumsal bir sistem olan dilin işleyiş kurallarına ulaşmaya çalışır. Dilin kurallarına da ulaşmak da görece daha somut ve öznel olan sözü incelemekle olanaklıdır. Dolayısıyla dilin sistemi, sözlerin irdelenmesinden geçmektedir. Dil, bireyüstü bir sistem olup tüm toplulukları ilgilendiren bir olaydır, bu sistemler zinciri de insanlar arasında iletişimden ziyade bir bildirişim kurmaktadır. Buna karşılık söz bir bakıma dilin özelleştirilmiş ve evrilmiş halidir. Başka bir ifade ile dil soyut ise söz somuttur. Bunun yanında dil geneldir, söz özeldir. Dil toplumsaldır, söz bireyseldir.⁸

Yukarıda bahsedilenler doğrultusunda Saussure'e göre, dilyetisinin hem bireysel hem de toplumsal bir yanı vardır. Toplumsal yanı dil, bireysel yanı ise "öz"dür. Dil, bireyüstü, kurumsal bir yapıdır, bir kurallar bütünüdür; toplumsal bir anlaşma, sözleşmedir. Sözleşmedir, çünkü dilsel göstergelerin göstereni ile gösterileni arasındaki ilişkinin nedensizliği bu bağıntının anlaşma sağlanabilmesi için ortak olmasını gerektirir. Söz ise, dilyetisinin dilden yapılan seçmeler ve birleştirmeler ile bireysel olarak gerçekleştirilme edimidir, dilin kullanımınıdır. Her ne kadar dil ile söz arasında bir ayırım yapıyorsa da gerçekte dil ancak bireylerin sözünün içinde varolabilir ve dile tarih kazandıran sözdür. Dil/Söz karşıtlığını, yapısalcı düşünüşün Yapı/Olgı kavramları ile karşılayabiliriz. Sözün ya da olgunun özelliği, rastlantısallığı yanı sıra, dilin genelliği, rastlantısal olmayışı, dili dilbilimcinin konusu kılar. Dilbilimciler dili, eşzamanlı bir yaklaşımla, bir durum içinde ve kendi kendisi için inceliyorlar. Artzamanlı bir yaklaşımın, yani dilin tarih içindeki değişimlerini incelemenin dilbilimciyi yanıltabileceğini, durumlar ve onların değişkenliğinin bütünü, onun kurallarını ve işleyişini değiştirmedeğini ileri sürüyorlar. Sözün kişiselliği de belli bir noktaya kadar geçerlidir. Bireyler sözü, iletişimin kurulabilmesi için, ortaklaşa değer sistemleri içinde belli durumlara tekabül eden belli kalıplar halinde ve dilin kurallarına uygun olarak kullanırlar. Mecazların kullanımı dahi bireylerarası bir ortaklığı gerektirir. (Örneğin, "kadınlar çiçektir" mecazı.) Lacan, ancak akıl hastasının sözünün kişisel olabileceğini söylüyor. Normal insanlardan ve dolayısıyla onlar arasında kurulabilen iletişim düzleminden ayrılmış olan hasta, çok kişisel olan imgelem dünyası içinde kalarak tıpkı bir şair gibi denizi bize çok farklı mecazlar kullanarak anlatabilir. Sözün dile

⁸ Saussure, **a.g.e.**, s.38-39.

müdahalesinin yalnızca seçme ve birleştirme "özgürlüğü" ile sınırlı olduğu gerçeği, dil-dışı olgular için de geçerli. Barthes, Saussure'ün dil/söz karışıklığını; giysi, besin, otomobil ve mobilya örneklerini seçerek, dil dışı alanlarda irdeler. Besin dışındaki diğer tüm dizgelerde sözün varlığı sıfır noktasına ulaşır, dilleri karar verici gruplar tarafından oluşturur.⁹ Ancak kullanım düzleminde (örneğin mobilyanın yerleştirilmesi gibi) sözden bahsedebiliriz. Bireyin müdahalesinin sınırlı olmasına karşın karar verici grup da, tarih boyunca değişen gereksinimlere, toplumsal taleplere cevap bulması ile çok fazla özgür sayılamaz. Eğer mimarlık alanından örnek vermek gerekirse; belli bir dönemin yapı tarzı dile; bu tarz içinde gerçekleşen örnekleri de söze örnek verebiliriz. Örneğin mimaride bir dönem olan Gotik ile Gotik dönemde inşa edilen ve o üslubu ait özellikler taşıyan Saint Denis Kilisesi gibi.

1.1.2.Gösteren / Gösterilen

Gösterenin öz niteliği, gösterileninkiyle hemen aynı türden gözlemlere yol açar: Katıksız bir bağlantısal ögedir bu ve tanımı, gösterilenin tanımından ayrılamaz. Tek ayırım gösterenin bir aracı olmasıdır: Özdek yani madde ona gereklidir. Ancak bir yandan bu özdek yeterli değildir, öte yandan da göstergebilimde, gösterilenin kendisi de belli bir özdeğin aracılığıyla gerektirebilir: Sözcüklerin özdeği. Gösterenin bu özdekselliği, bir kez daha özdek ile tözü birbirinden iyice ayırt etmemizi zorlu kılar: Töz özdeksel olmayabilir. Anlaşıyor ki, yalnızca gösterenin tözünün her zaman özdeksel olduğunu (sesler, nesnelere, görüntüler) söyleyebiliriz. Değişik özdekler (ses ve görüntü, nesne ve yazı) ortaya çıkaran karma dizgelerle karşılaşacağımız göstergebilimde, bütün göstergeleri, aynı ve tek özdek aracılığıyla ortaya konuldukları ölçüde, türsel gösterge kavramı altında toplamak yerinde olur. Dilsel gösterge, yazısal gösterge, görüntüsel gösterge, hareketsel gösterge, birer türsel gösterge oluşturur.¹⁰

Dilbilimde, gösterilenin öz niteliği, gerçeklik derecesine ilişkin tartışmalara yol açmıştır. Ne var ki bütün bu tartışmalarda, gösterilenin bir nesne değil de, nesnenin

⁹ Barthes, a.g.e., s.194-195.

¹⁰ Barthes, a.g.e., s.53.

zihinsel bir tasarımı olduğu vurgulanmıştır. Wallon'un gösterge tanımında, bu tasarımsal özelliğin, belirtiye ve belirtkeye karşıt olarak, göstergenin ve simgenin ayırıcı bir niteliğini oluşturduğunu gördük. Saussure'de, gösterilenin zihinsel özneliğini kavram terimini kullanarak belirtmiştir: İnek sözcüğünün gösterileni, hayvanın kendisi değil, onun zihinsel imgesidir. Bununla birlikte söz konusu tartışmalar, ruhbilimciliğinin izlerini taşır.¹¹

Saussure'un Genel Dil Bilim Dersleri'inde işitim ve kavram ilkeleri gösteren ve gösterilen olarak adlandırılmaktadır. Birbirlerinden ayrılamayan kavram ve işitim imgeleri aralarında kurdukları ilişkilerle dilsel göstergeyi oluşturmaktadır. Nesnelere ile onların dildeki karşılığı olan sözcükler arasındaki ilişki hiçbir zaman doğal bir ilişki değildir. Yani aralarında bir benzerlik ilişkisi yoktur. Örneğin "ev" sözcüğünün işitimsel imgesi ile "ev" kavramı arasındaki ilişki tümüyle nedensiz. Biz bu birleştirmeyi, "ev" sesini duyumsayıp, onu zihnimizdeki kavramına çağrışım yoluyla bağlayarak gerçekleştirebiliyoruz. Bu birleştirmenin nedensiz olduğu farklı dillerdeki ev sözcüğünün (Fransızcada "maison" İngilizcede "house" gibi) zihinde aynı kavrama bağlanması ile de açıklanabilir, işte bu bağıntıya, yani işitim imgesi ile kavramın birleşimine gösterge diyoruz. Anlaşılacağı gibi ev sözcüğü, "ev" kavramının taşıyıcısıdır, başka deyişle onun gösterenidir. Bağıntının ikinci yanısı olan "ev" kavramı ise gösterilendir. Sonuç olarak gösterenler anlatım düzlemini oluşturuyor, gösterilenler ise içerik düzlemini.

Anlatılanları genel bir dille örnekleme gerekirse: Zihnimizde canlandırdığımız "Ev" imgesini somut bir örnek (gösterge) olarak ele alalım. Buradaki "ev"nin işitimsel imgesi "ev"nin gösterenidir. "Ev"nin soyut model olarak kavramı ise gösterilendir. Tanımlarda dikkat edilecek hususlardan biri de, yukarıda açıklananlar dilbilimci Saussure'un yaklaşımı olan dilsel göstergelerin örneklere oluşudur. Bunun yanında davranışlar, nesnelere ve görüntülerin oluşturduğu göstergebilimsel gösterge diyebileceğimiz dil dışı göstergeler vardır. Dil dışı olan göstergelerde, gösterenler işitimsel imgeler olmaktan çıkıp yazısal veya görüntüsel olabilirler. Dolayısıyla dil ve sözün yerine biçimler alır. Buradaki gösteren ve gösterilen arasındaki ilişki soyut model ile somut model arasındaki ilişkiye benzer; burada göstergeler bildirişim,

¹¹ Barthes, a.g.e., s.50

iletişim, etkileşim ya da bir işleve sahip olabilir. Örnek olarak üzerimizdeki kıyafetler korunmamızı sağlayan yani belli bir işlev içeren kullanım nesnelere. Ancak bunun ötesinde kültür düzeyimiz, sosyal ve ekonomik konumumuzu da ileterek kullanım değerlerini sıfırlayıp sembolik değerler kazandıran nesnelere haline gelebilir.

Gösterge kavramına gelince, bir başka şeyi temsil eden ya da imleyen şey olarak tanımlanır. Peirce'in gösterge tanımı da bu tanımla aynı doğrultudadır. Göstergeyi, göstergebilimin önde gelen temsilcilerinden Barthes, bir örnek ile en iyi şekilde açığa vurmaktadır: Gül, normalde sadece bir çiçektir. Ama genç bir adam onu kız arkadaşına sunarsa, bu bir gösterge olur. Gül, burada genç adamın romantik tutkusuna gönderme yapmaktadır ve onun bu anlama geldiğini kız arkadaşı da kabullenmektedir.¹² Göstergebilimin temel konusunu oluşturan göstergeyi anlamadan göstergebilimi anlamak imkânsızdır. Gösterge, genel olarak bir başka şeyin yerini alabilecek nitelikte olduğundan kendi dışında bir şey gösteren her türlü nesne, varlık ya da olgudur.¹³ Ünlü dilbilimci Saussure, Barthes'ın Şekil bir gösterge olan gül örneğine benzer bir örneği, dil göstergesi çerçevesinde ele almıştır. Buna göre, dil göstergesi bir kavramla bir işitim imgesini birleştirir. Bu iki öge birbirine sıkı sıkıya bağlıdır ve insanlara birbirini çağırır. Saussure, konuya Latince bir kelimenin, kişinin anadiline çevrilmesi ve kavramın işaret ettiği imge örneği ile açıklık getirmiştir. Hem Latince arbor kelimesinin anlamını aradığımızda hem de Latince'nin ağaç kavramını belirtmek için kullandığı kelimeyi bulmaya çalıştığımızda, ancak dilin onayladığı yaklaşımların gerçekliğine uygun düştüğünü görür ve tasarlanabilecek başka herhangi bir yaklaşımdan kaçınır. Saussure, bütünü belirtmek için gösterge kelimesini, kavram yerine gösterilen ve işitim imgesi yerine de gösteren terimlerinin kullanılmasını salık vermektedir.¹⁴

¹² Erol Mutlu, **İletişim Sözlüğü**, İstanbul: Sofos Yayınları, 2012, s.117.

¹³ Berke Vardar, **Açıklamalı Dilbilim Terimler Sözlüğü**, İstanbul: Multilingual Yayınları, 2013, s.111.

¹⁴ Saussure, **a.g.e.**, s.71.

1.1.3. Dizim / Dizge

Saussure, dilsel göstergelerin belli bir yapı içinde biraraya geliş bağıntısı (sentagma/dizim) ve birbirlerinin yerine geçebilme bağıntısı (paradigma/dizge) olarak, dilin iki eksenini (sentagma/paradigma) adını verdiği, iki ayrı ilişkiler düzlemi ayırdetmiştir. Bir cümle içinde yer alan farklı birimler sentagmaya örnek verilebilir: "Ben eve gidiyorum." Bu cümlenin yapısını değiştirmeden, ev yerine sinema, okul, işyeri vs. koyabiliriz. Bu da dilin ikinci ilişkiler eksenini (paradigmayı) oluşturur. Aynı örneği mimarlık için de verebiliriz: Bir binayı oluşturan öğeler (kolon, kiriş, duvar, pencere) sentagma; birbirleri yerine geçebilen öğeler de (örneğin çatıda: Kiremit, eternit) paradigma eksenini oluştururlar.

Yukarıda vurgulamaya çalıştığımız konuyu biraz daha detaylandırmak gerekirse. Saussure'e göre dilsel öğeleri birleştiren bağıntılar, her biri kendine özgü değerler üreten iki düzlemde gelişebilir; bu iki düzlem, zihinsel etkinliğin iki biçimine denk düşer. Birinci düzlem dizimler düzlemidir; dizim, dayanağı uzam olan bir göstergeler birleşimidir. Eklemlide dilde bu uzam çizgisel ve tek yönlüdür. (bir söz zinciridir bu) İki öğe aynı anda söylenemez (geri çek, herkese karşı, insan yaşamı) Burada her öğe, değerini kendinden önce gelen ve kendini izleyen öğelerle kurduğu karşıtlıktan alır. İkinci düzlem yine Saussure'ün terimiyle çağrışımlar yani dizgeler düzlemidir. Söylem (dizimsel düzlem) dışında, aralarında ortak bir yan bulunan öğeler bellekte birbirini çağrıştırırlar ve böylece çeşitli bağıntıların egemen olduğu öbekler oluştururlar:

Fransızca enseignement (öğretim), anlam açısından education (eğitim), apprentissage (yetişme, öğrenme, çıraklık) sözcüklerin; ses açısından ise enseigner (öğretmek), renseigner (bilgi vermek) ya da armement (silahlanma, donanım) ve chargement (yükleme, yük) sözcüklerini çağrıştırabilir. ¹⁵

Sözün dizimsel nitelikli olduğunu gördük; çünkü söz, seslemedeki genlikler dışında, yenilenen göstergelerin çeşitlilik sunan bir birleşimi olarak tanımlanabilir: sözlü tümce, dizimin en belirgin örneğidir. Demek ki dizimin söze çok yakın olduğuna

¹⁵ Barthes, a.g.e., s.61.

kuşku yoktur. Oysa, Saussure'e göre bir söz dil bilimi düşünülemez; bu durumda, dizim dil bilimini de olanaksız mı saymak gerekir? Saussure bu güçlüğü sezmiş ve dizimin neden bir ses olgusu olarak ele alınamayacağını açıkça belirtmeye özen göstermiştir: ona göre birinci neden, bir takım kalıplaşmış dizimlerin varlığıdır. Genel kullanım bunlarda herhangi bir değişiklik yapmayı önler ve bunlar söz düzlemindeki birleşimsel özgürlükten yoksundur. İkinci neden şudur: sözün dizimleri, düzenli bir nitelik taşıyan, bundan ötürü de dile bağlanan biçimlere uygun olarak oluşturulur. Demek ki bir dizim biçimi vardır, bununla dizimin dilsel türü olan söz dizim uğraşır. Bununla birlikte dizim ile sözün yapısal yakınlığı önemli bir olgudur: çünkü çözümlemede durmaksızın sorun yaratır; ama bir de bunun tersine yan anlamlı söylemlerin doğallaşmasına ilişkin bazı olguları yapısal yoldan açıklama olanağı sağlar. Bundan ötürü, dizim ile söz arasındaki sıkı bağlantının varlığını akılda tutmaya özen göstermek gerekir.

Dizim bir zincir biçiminde gerçekleşir. Oysa daha önce de gördüğümüz gibi anlam ancak bir eklemlemeden doğabilir, bir başka deyişle gösteren yüzeyle gösterilen yığının eş zamanlı bölümlenişinin ürünü olabilir: dil, bir bakıma gerçeği bölümleyen şeydir. Demek ki her dizim karşısında bir çözümleme sorunu çıkar: dizim hem kesintisizdir hem de ancak eklemeli olduğundan anlam aktarabilir. Peki dizim nasıl bölümlenebilir? Bu sorun her gösterge dizgesi karşısında yeniden belirir: eklemli dil konusunda sözcüğün öz niteliği üstüne sayısız tartışma yapılmıştır. Bazı göstergebilimsel dizgelere ilişkin olarak bu konuda önemli güçlükler çıkabileceği şimdiden öngörülebilir: gerçi, büyük ölçüde kesintili nitelik taşıyan basit dizgiler vardır: söz gelimi karayollarında kullanılan işaretler. Bunların göstergeleri güvenlik nedeniyle, dolaysız biçimde, hem algılanabilmek için, tam olarak kesintili olmak zorundadır. Oysa gerçek durumla çok az bir benzerlik ilişkisi kuran gösterenlere dayalı görüntüsel dizimlerin bölümlenmesi çok daha güçtür. Bu nedenle de, söz konusu dizgelere, hemen hemen evrensel olarak eklemli bir söz eşlik eder: Bu söz, onlara yoksun oldukları kesintililiği sağlar. Bütün bu güçlüklerle karşın, dizimin bölümlenmesi temel nitelikli bir işlemdir; çünkü dizgedeki dizisel birimleri

sağlaması gerekir. Sonuç olarak, dizimin tanımı da şudur: “Bölümlenmesi gereken bir töz.”¹⁶

Şimdi bir takım gösterge dizgeleri için dizim düzlemi ile dizge düzlemi arasındaki farklı şematik olarak sınıflandıracacağız.

Tablo 1. Sentagma Paradigma

	Dizge (paradigma)	Dizim (sentagma)
Giysi	Bedenin aynı noktasında, aynı anda bulunamayacak olan ve değişimi giyimsel bir anlam değişmesine yol açan parçalar, ek parçalar ya da ayrıntılar öbeği: bere, şapka vb.	Aynı kıyafette değişik öğelerin yanyana bulunması. Etek, bluz, ceket, ayakkabı.
Besin	Bir yemeğin, belli bir anlamla ilişkili olarak seçildiği, benzerlik ve ayrılıklar sunan yiyecekler öbeği. Giriş yemeği, kızartma ya da soğukluklar.	Yemek boyunca seçilen yemeklerin gerçek zincirleşmesi. Bir nevi mönü.
Mobilya	Aynı mobilyanın üslup değişikliklerinin oluşturduğu öbek.	Değişik mobilyaların aynı uzamda yan yana getirilmesi. Yatak, dolap, masa vb.
Mimarlık	Bir yapıdaki öğelerden birinin üslup bakımından gösterdiği çeşitlilik; değişik biçimler balkon, giriş vb.	Yapının bütünü içinde ayrıntıların birbirine bağlanması.

¹⁶ Roland Barthes, **Göstergebilim İlkeleri**, (Berke Vardar ve Mehmet Rifat Çev.), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1979, s.31.

1.1.4. Düzanlam / Yananlam

Göstergelerin, gösterilen ve gösteren olmak üzere iki düzlem arasında koordinasyon sağlayarak bir bağlantı oluşturduğu söyleyebiliriz. Kısaca bir göstergenin içerik düzlemini oluşturduğu ayağa gösterilen, anlatım düzlemine de gösterge diyoruz. Bu ilişkilerin ikili olduğu hale düzanlam denmektedir. Örneğin kuş sesi ile kuş kavramı arasındaki ilişki benzerlik gibi. Ancak bu yalın ilişki biçiminin ötesinde gösteren veya gösterilen tarafın ya da her ikisinin de karmaşık bir yapı gösterdikleri durumlar vardır.¹⁷

a) Gösteren düzleminin kendi içinde bir gösterilen ve gösterenden oluşan başka bir gösterge ile kurulması. Buna gündelik konuşma dilinde mecaz yada metafor denilmektedir. Örneğin bir "inek" sözcüğü olağan kullanımı dışında, bir insanı nitelemek için kullanılırsa bu durum ortaya çıkar:

Yananlam ->Gösterilen İnsan

Düzanlam ->Gösterilen İnek

Böylece birinci düzlem (inek sözcüğü ile inek imgesi) düzanlam dizgesini, onun gösterenini oluşturduğu ikinci düzlem ise yananlam dizgesini oluşturur.

b) Gösterilen düzleminin kendi içinde bir gösteren ve gösterilenden oluşması Bu durum, herhangi bir şey "üzerine" konuşmaya başladığımız zaman ortaya çıkar. Örneğin mimarlık söylemi mimarının, şehircilik söylemi şehrin bir üst dilini oluşturur.

ÜST DİL -> Şehircilik (Gösteren) Şehir (Gösterilen)

DİL-> Biçimler (Gösteren) İşlevler (Gösterilen)

Böylece bir üstdil, varolan bir gösterge sistemi üzerine kurulan ikinci bir gösterge sistemi niteliği taşır. Daha çok mesleki söylemler bu türden üstdiller oluşturduğu gibi, günlük konuşma dili de üstdillerin olduğu bir alandır.

¹⁷ Mehmet Rifat, **XX. Yüzyılda Dilbilim ve Göstergebilim Kuramları 2. Temel Metinler**, İstanbul: YKY, 2014, s.336.

c) Hem gösteren hem de gösterilen düzleminin kendi içinde gösteren ve gösterilenlerden oluşması. Her gösterge bir yananlam ve üst-diller zinciri içinde yer alabilir, örneğin mimarlık, mekânın bir üst-dilini oluştururken, kendisi de mekânın bir ögesidir. Böylece hem mekân üzerine bir konuşmadır, hem de mekânın yerine geçen bir konuşmadır.

1.2. Göstergebilim: Yaklaşımlar

Çağdaş anlamdaki göstergebilimin iki farklı kıtadan iki öncüsü vardır. ABD’li felsefeci Peirce ve İsviçre’li Saussure. Göstergebilimin bağımsız bir dilim dalına dönüşmesini sağlayan Peirce hem dilsel hem de dildışı göstergelerle ilgili bir kuram tasarlamış ve buna semiotic adını vermiştir. Peirce’e göre göstergelerin biçimsel öğretisi olan göstergebilim, mantık biliminin bir başka adıdır. Peirce her çeşit olguyu inceleyecek ve sınıflandıracak bir dal olarak gördüğü göstergebilimi aşağıda göreceğimiz üç bölüme ayırır:

1. Salt Dilbilgisi
2. Gerçek Anlamıyla Mantık
3. Salt Sözbilim (retorik)

Peirce yaklaşımının en belirgin özelliği her alandaki göstergelerin eksiksiz bir sınıflandırmasını yapmasıdır. Bu sınıflandırmanın bir başka özelliği de göstergeleri ikilik'lere göre değil üçlük'lere göre ele almasıdır. Nitekim çalışmalarının son aşamasında 10 üçlük ve 66 sınıf içeren bir göstergeler dizgesi tasarlar. Peirce şöyle der:

Bir gösterge, bir kişi için, herhangi bir şeyin yerini, herhangi bir bakımdan ya da herhangi bir sıfatla tutan şeydir. Birine yöneliktir, bir başka deyişle bu kişinin zihninde eşdeğerli bir gösterge ya da belki daha gelişmiş bir gösterge

yaratır. Yarattığı bu **göstergeyi** ben birinci göstergenin **yorumlayanı** olarak adlandırıyorum. Bu gösterge bir şeyin yerini tutar: Yani **Nesne**'sinin yerini.¹⁸

Burada görülen **gösterge**, **yorumlayan** ve **nesne** kavramları Peirce'ün en önemli üçlü ayrımlarından biridir. Göstergelerin sınıflandırılmasına ilişkin olarak önerdiği bir başka üçlük de **görüntüsel gösterge** (ikon), **belirti** ve **simgedir**. Bu üçlüğü Peirce'ün tanımlarına dayanarak şöyle açıklayabiliriz.

Görüntüsel gösterge, belirttiği şeyi doğrudan doğruya temsil eder ve canlandırır: Kalemle çizilmiş bir üçgen ya da kare, bir resim, bir fotoğraf vb.

Belirti, “nesnesi ortadan kalktığında kendisini gösterge yapan özelliği hemen yitirecek olan ama yorumlayan bulunmadığında bu özelliği yitirmeyecek olan göstergedir. Örneğin içinde ateş edilmiş olabileceğini gösteren bir kurşun deliğinin bulunduğu bir kalıp, eğer ateş edilmemiş olsaydı, delik olmayacaktı ama burada bir delik var, herhangi biri bunu ateş edilmiş olmasına bağlasın ya da bağlamasın”¹⁹ Başka bir ifade ile belirti iki öge arasındaki gerçek bir çağrışıma dayanır. Bir başka örnek olarak da dumanın ateşi çağrıştırdığını, yani ateşin belirtisi olduğunu söyleyebiliriz.

Simge, ise “yorumlayan olmasaydı kendisini gösterge yapan özelliği yitirecek olan göstergedir.” Bir başka deyişle simge insanlar arasında uzlaşmaya dayanan bir göstergedir. Doğal dillerdeki sözcükler uzlaşmaya dayalı birer simgedir zira bir sözcük belirttiği şeyi yalnızca bu anlama geldiğini anlamamız sayesinde belirtmiş olur. Terazi figürünün adaleti, fötr şapkanın politikayı simgelemesi gibi.

Ch. S. Peirce'ün bir başka gösterge üçlüsü de şudur:

1. Nitel Gösterge
2. Yalın Gösterge
3. Kural Gösterge

¹⁸ Mehmet Rıfat, **XX. Yüzyılda Dilbilim ve Göstergebilim Kuramları 1: Tarihçe ve Eleştirel Düşünceler**, İstanbul: YKY, 2014, s. 117.

¹⁹ **A.g.e.**, s. 118.

Nitel gösterge, bir gösterge olan bir niteliktir. Bir kimsenin kullandığı koku, bir sesi tonu vb.

Yalın gösterge, bir gösterge olan bir şey ya da varolan gerçek bir olaydır. Kural gösterge, bir gösterge olan bir yasadır, bir kuraldır. Saymaca olan her gösterge bir kural göstergedir.²⁰

Çağdaş göstergebilimin Avrupa'daki öncüsü ise İsviçreli dilbilimci Saussure'dür. Öğrencilerinin derlediği ders notlarına dayanılarak ölümünden sonra yayımlanan Genel Dilbilim Dersleri (1916) adlı yapıtında Saussure dilleri dilbilimin inceleme alanına alırken, dil dil dışındaki göstergelerin işleyişini araştırarak bir bilim dalının kurulmasını öngörür ve bu bilim dalını Fransızca semiologie terimiyle adlandırır. Saussure, tasarladığı göstergebilim konusunda da şu açıklamayı yapar:

“Dil kavramlar belirten bir göstergeler dizgesidir; özelliğiyle de yazıyla, sağır-dilsiz alfabesiyle, simgesel törenlerle, incelik belirten davranış biçimleriyle, askerlerin kullandıkları işaretlerle, vb. karşılaştırılabilir. Yalnız, dil bu dizgelerin en önemlisidir. Demek ki, göstergelerin toplum içindeki yaşamını inceleyecek bir bilim tasarlanabilir. Bu bilim toplumsal ruhbilimin dolayısıyla da genel ruhbilimin bir bölümünü oluşturacaktır. Biz bu dilime göstergebilim olarak adlandıracağız. Göstergebilim bize göstergelerin ne gibi özellikler içerdiğini, hangi yasalara bağlı olduğunu öğretecektir. Henüz böyle bir bilim var olmadığından, nasıl bir şey olacağını söyleyemeyiz ama kurulması gereklidir, yeri önceden belirlenmiştir. Dilbilim, bu genel bilimin bir bölümünden başka bir şey değildir; göstergebilimin bulacağı yasalar dilbilime de uygulanabilecek ve dilbilim, böylece, insanla ilgili olgular bütünü içinde iyice belirlenmiş bir alana bağlanmış olacaktır. Göstergebilimin kesin yerini belirlemek de ruhbilimciye düşer.”²¹

Saussure, göstergeyi; gösteren(işitim imgesi) ve gösterilen(kavram) olarak iki bileşene ayırmıştır ve gösteren ile gösterilen arasındaki ilişkinin nedensiz olduğunu ileri sürmüştür. Bu görüşü göstergebilimin gelişmesinde büyük bir önem taşır. Zira

²⁰ A.g.e., s. 119

²¹ Saussure, a.g.e., s.33.

dil, bir göstergeler dizgesi olarak, üzerinde uzlaşmış bir normlar bileşkesidir ve dilde anlamı olanaklı kılan kültürel koddur. Dolayısıyla dil, kavramlar oluşturma imkanı sağlar ve simgesel göstergeye iyi bir örnektir. Peirce ise göstergeyi; ikon, belirti ve simge olarak üçe ayırmıştır. Ancak Saussure'nin tersine, göstergeler ile işaret ettiği anlam arasındaki bağıntıya nedensellik ilişkisi çerçevesinde bakmıştır. Peirce, ikonik göstergede benzerlik ilişkisinin, belirtisel göstergede fiiksel bir bağın, simgede ise uzlaşmaların yani kültüren kodun anlam oluşturduğunu ileri sürmüştür. Göstergebilimciler, her şeyin göstergebilimsel yönden çözümlenebileceğini savunurken, bir anlamda göstergebilimi de yorumsal bilimlerin en üst makamına yerleştirmekte ve onu şeylerin anlamını çözebilen bir model olarak ortaya koymaktadırlar. Bu sayede Göstergebilim, film, tiyatro, mimarlık, iletişim ve bilgi iletimi ile ilgili pek çok alana uygulanmıştır. Yapısalcı(biçimci) bir model olarak tanımladığımız göstergebilim, metinleri incelerken, göstergeler dizgesinin işaret ettiği anlamı ortaya çıkarmada belirli kavramsallaştırmalarla metnin okunmasını sağlayacak dolayısıyla anlamını ortaya çıkaracak genelleştirilmiş bir dil modeli sunar. Burada temel sav, göstergelerin esasen bir nesneye değil, bir anlama taşıyıcılık yaptığı ve anlamın “kültürel kodlar”dan türediği görüşüdür. Şu halde bir metnin anlamını ya da içeriğini oluşturan kültürel koddur. Göstergeleri okumak; taşıdıkları uzlaşım kodları ve içlerinde gizil olarak bulunan alt kodları çözmek demektir. Saussure, işitimsel göstergeyi şöyle tanımlar: İşitim imgesi, örneğin ağaç sözcüğünü oluşturan sesler(a-ğ-a-ç) bir zincir oluşturarak; bizi bir kavrama götürür, yani işitim imgesi ağaç kavramına taşıyıcılık yapar. O halde; “Kavramla işitim imgesinin birleşimine gösterge diyoruz.” İşitim imgesi gösterendir, “ağaç” kavramı ise gösterilen.(İşitim imgesi- Kavram) Gösterge, bu ikisinin, yani gösteren ile gösterilenin birleşimidir. Değişik dillerde değişik ses dizileri aynı kavrama gösterenlik yapabilir. Örneğin “ev” kavramının karşılığı, dilin onayladığı karşılıktır ve toplumsal uzlaşma ile oluşturulur. Ses dizilerinin bir kavrama gösterenlik yapabilmesi, “toplumsal uzlaşma” ile gerçekleşmektedir. Gösteren(işitimsel imge, biçimsel anlatım) ile gösterilen(kavram, içerik) arasındaki bağıntı önemlidir, çünkü anlam bu bağıntıya bağlıdır. Gösteren ‘özgür bir seçim ürünü’ olarak anlık çağrışımlarla oluştuktan sonra ve bir toplumsal uzlaşım sağlandıktan sonra, kendisini kullanan toplum bakımından zorunlu olur. Bir dizge olan sözlü dilde nedensiz göstergeler toplumsal uzlaşım ile anlam kazanırlar. Saussure; sözlü dilin bir dizge

olduğunu ve bu dizgeyi oluşturan göstergelerin hiçbirinin tek başına anlamı olmadığını, göstergelerin birbirleriyle kurduğu bağıntıdan ötürü anlam kazandıklarını belirtir. Anlatım düzleminde de içerik düzleminde de, gösteren ve gösterilen açısından tözler değil, biçimler önemlidir. Saussure, dili ikili karşıtlıklarla açıklar: Gösteren-Gösterilen, Dizimsel-Dizisel, Dil-Söz. Göstergeler art arda gelerek(dizilerek) bir zincir oluşturur, buna dizimsel bağıntı denir. Dizimsel bağıntının dayanağı uzamdır. Dizimsel bağıntıda göstergeler bir zincir oluşturur ve aynı anda birliktedir. Dizisel bağıntıda ise göstergeler gücül bir bellek ile birbirlerini çağrıştırarak yan yana gelirler. Dizisel bağıntının dayanağı uzam değil, bellektir. Anlık çağrışıma dayanan bağıntıya dizisel bağıntı diyoruz. Dilin temel özelliklerinden birisi, birimlerini zaman içinde art arda dizmesi şeklindeki kurgusal yapısıdır. Ses birimleri belli bir sıra ile söylendiklerinde, yani çizgisel olarak yan yana geldiklerinde anlam kurarlar, işte bu dilin dizgesel yapısını ortaya çıkarmaktadır. Dizgenin temel özelliği, dizge içindeki bir kuralın, bir kullanımın, bir yapının hiçbir zaman ötekilerden bağımsız olarak değişmemesidir. Dizgelerin yapısal özellikleri belli zaman kesitleri için geçerli olduğu için, dizgeler ancak belli bir zaman kesiti içinde incelenebilir. Eşzamanlı inceleme dizgenin belli bir zaman kesiti içinde bütün olarak incelenmesi iken, dizgenin birbirini izleyen zaman kesitlerinin incelenmesi artzamanlı, yani tarihsel olandır. Saussure, dille olan bağlantımızı üç boyutta kurmaktadır; insan zihninde dilsel göstergeler kurma ve bunları dizgeleştirme yetisi vardır. Bu, tüm insanlarda ortak olan dil yetisidir. İşte bu yeti, ikinci düzlemi, yani ‘toplumların ortak şifresi’ diyebileceğimiz konuşma dillerini oluşturmuştur. Her insanın kendi toplumunun dil dizgesini içselleştirmesi(dilini konuşması); zihnin içinde kurulan bir dizgeyi farkında olmadan, alışkanlıkla öğrenmesidir. İnsan konuşmayı ortak dil şifresi içinde gerçekleştirir. İşte konuşurken, ortak dil dizgesine başvuran, ortak şifrenin yapılarını kullanan insan, aynı zamanda farklı sözcükler ve kurgularla bireyselliğini dışa vurur, söylemini oluşturur. Burada söylem, insanın dille bağlantısının üçüncü boyutudur. O halde dil, dilin ortak şifresi içinde gerçekleştirilen söylemler halinde karşımıza çıkar. Bireysel söylem ve ortak şifre(dizge) karşılıklı etkileşim içindedir. Eğer ‘yazı, dilin başka bir düzlemde göstergeleştirilmesi’ ise, sinema da dil gibidir ancak görüntü, (sinemasal gösterge) dilin yeni bir düzlemidir.

Yukarıda Peirce ve Saussure'ün yaklaşımlarından bahsettik. Anlatılanlar kapsamında Saussure ve Peirce'ün arasındaki farklara değinelim:

- Peirce, göstergelerin mantıksal işlevini vurgularken; Saussure göstergelerin dilbilimsel ve toplumsal işlevi üzerinde durur.

- Peirce göstergelyi birden fazla üçlükler halinde Saussure ise ikili olarak tasarlamıştır. Peirce göstergelyi yorumlarken kullandığı en önemli modeli; yorumlayan, nesne ve göstergededen oluşan üçlü modeldir. Bu modele ek olarak görüntüsel gösterge, belirti ve simge. Bir başka gösterge üçlüsü ise nitel gösterge, yalın ya da tekil gösterge ve kural göstergedir. Saussure'cü yaklaşımda ise gösteren ve gösterilenden (dil, söz gibi) oluşan ikili bir modelden bahsedilmektedir.

1.2.1. Peirce ve Saussure'den Sonra Gelişen Göstergibilimsel Yaklaşımlar

ABD'de Ch. S. Peirce'ten, Avrupa ile Rusya'da F. de Saussure'den sonra dilbilim, göstergibilim, yazınbilim ve anlatı çözümlemesi alanlarında birbiriyle bağlantılı olarak önemli gelişmeler oldu.

ABD'de Peirce ve mantıkçı Rudolf Carnap'ın etkisi altında kalan Charles Morris Göstergeler Kuramının Temelleri ve Göstergeler, Dil ve Davranış adlı yapıtlarında bütün göstergelerin bir öğretisini ya da bir kuramını oluşturmaya çalışır. Tasarladığı bu genel göstergibilim kuramını da mantıktan yararlanarak üç bölüme ayırır.²²

Sözdizim: Göstergelerin aralarındaki ilişkileri araştırır; göstergelerin, birleşik göstergeler oluşturmak için nasıl biraraya geldiklerini inceler.

Anlambilim: Göstergelerin belirttikleri anlamları, yani gösterge ile gösterilen arasındaki ilişkiyi inceler.

Edimbilim: Göstergeler ile bunları kullananlar arasındaki ilişkiyi inceler.

Morris ayrıca üç tür göstergibilim tasarlar:

Salt göstergibilim: göstergelerden söz etmeyi sağlayacak bir üstdil hazırlar.

Betimleyici göstergibilim: Belirlenmiş göstergeleri inceler.

Uygulamalı göstergibilim: Göstergeler bilgisini değişik amaçlarda kullanır.

²² Rifat, a.g.e., s.237-238.

ABD’de Morris, Peirce’ün görüşlerini geliştirirken Avrupa ülkelerinde ve Rusya’da özellikle dilbilim kavramlarından esinlenen bazı kuramcılar hem göstergebilime katkıda bulundular hem de onunla bağlantılı çağdaş yazınbilimin temellerini attılar. Bu kuramcılar arasında Rus asıllı Amerikan bilim adamı Roman Jakobson ayrı bir yer tutmaktadır.

R. Jakobson hem Rus biçimcileri arasında yer almış, hem Prag Dilbilim Çevresi’nin kurulmasına katkıda bulunmuş hem de Avrupa’da ve ABD’de dilbilim, göstergebilim ve yazınbilim gelişmesini uzun yıllar etkilemiş bir bilim adamıdır. Yazın’ı ayrı bir inceleme konusu olarak ele alan ve bu konuyu bilimsel kavram ve ilkelerle incelemek gerektiğini belirten Jakobson yazın olayını bir dil olayı olarak görür ve başta şiir olmak üzere çeşitli yazınsal ve sanatsal ürünleri inceler. Ona göre yazınbilim konusu yazın değil yazınsalıktır. Bir başka deyişle, yazınbilim her şeyden önce ‘dilsel bir bildiriye sanat yapıtı yapan nedir?’ sorusunu yanıtlamaya çalışır. Jakobson yazınsal metinleri incelerken yine kendi geliştirdiği dilbilim yöntemini örnek alır. Nitekim yazınbilim de ona göre dilbilimin bir bölümüdür. Fransız antropolog Claude Levi Strauss ile birlikte Baudelaire’in Kediler adlı şiiri üstüne 1962’de yayımladığı dilbilimsel ve biçimsel ağırlıklı inceleme, bugün birçok açıdan eleştirilse de, hem yazınbilim hem de göstergebilim için öncü bir çözümleme yazısı olmuştur.²³

Etkinliklerini özellikle 1920’li ve 1930’lu yıllarda sürdüren Prag Dilbilim Çevresi’nin üyelerinden Çek estetikçisi Jan Mukarovsky dilbilimden bağımsız bir dilbilim dalı olarak tanımladığı yazınbilimi, estetik ile dilbilimin karşılıklı etkileşimi içine, daha doğrusu çok daha geniş bir göstergeler bilimi içine oturtur. Bu açıdan Mukarovsky’nin yaklaşımı, Saussure’ün göstergebilimle ilgili görüşlerine yaklaşıp. Mukarovsky’nin bir başka özelliği de sanatı göstergesel bir olgu olarak tanımlaması ve sanat incelemelerini göstergebilimin bir bölümü biçiminde ele almasıdır.

Saussure’ün göstergebilim tasarısını kuramsal özelliklerle donatarak geliştiren bilim adamı da Danimarkalı Louis Hjelmslev’dir. Kopenhag Dilbilim Çevresi’nin kurucuları arasında yer alan Hjelmslev, Saussure’ü bir önce olarak kabul etmekle

²³ Rıfat, a.g.e., s. 123.

birlikte, doğrudan anlam üretimi sürecine ilişkin çok daha soyut bir dil kuramı ya da dil cebiri geliştirmiştir.

Hjelmslev, dilin bir oluş, bir süreç olduğunu temel ilke olarak benimser ve buna bağlı olarak da göstergebilimin amacının bu sürece denk düşecek, onu belli sayıda ilkeyle çözümleyip betimleyebilecek bir dizge kurmak olduğunu söyler. Gerçekten de Hjelmslev dil kuramının temellerini saptadığı, Dil Kuramının Temel İlkeleri adlı Danca yapıtının son bölümlerinde, dildışı gösterge dizgelerini de ele alarak, mantıksal biçimselleştirmeye dayalı bir göstergebilim kuramının temellerini attı. Ona göre bütün gösterge alanlarına yönelik olan göstergebilim, konudili bilimsel olmayan bir üstdildir. Ancak Hjelmslev'e göre, bilimler de göstergebilimin inceleme alanına girebilir: Bu durumda bir üst göstergebilim söz konusudur.

Hjelmslev'in göstergebilim açısından getirdiği yeniliklerin bir başkası da Saussure'un gösteren/gösterilen ikilisini ve biçim töz karşıtlığını yeniden düzenlemesidir. Hjelmslev bu düzenlemeye göre, ses düzlemini anlatım, anlam düzlemini de içerik olarak adlandırmakta; ayrıca her iki düzlemdeki birimlerin biçimi ile tözünü birbirinden ayırt etmektedir. Böylece iki düzlem ve dört bölüm saptanmış olur. Anlatımın tözü ve anlatımın biçimi içeriğin tözü ve içeriğin biçimi.²⁴

Hjelmslev genel dil kuramının ya da göstergebilimin, tözleri değil biçimleri araştırması gerektiğine inanır. Bu biçimler de, yukarıdaki ayırmadan da anlaşılacağı gibi, anlatım ve içerik düzlemlerinde yer alan türdeş öğeler arasındaki ilişkiler ağıdır. Hjelmslev'in göstergebilim incelemeleri açısından önem taşıyan bir başka kavramlar ikilisi de düzenlam ve yananlamdır. Bu, en yalın biçimiyle, herhangi bir birimi, ilk anlamının yani düzenlamının dışında, bağlama ve ilişkilere göre başka ve yeni anlamlar yani yananlamlar da içeriyor olması demektir.

Saussure'un temel kavramlarından esinlenen Eric Buyssens ise göstergebilimi, toplum yaşamı içinde bildirişimi sağlamak amacıyla üretilmiş göstergeleri (trafik işaretleri vb.) inceleyen bir bilim adalı olarak görmüştür.

²⁴ A.g.e., s.38

1920'li ve 1930'lu yıllarda, doğrudan göstergebilim kuramı içinde yer almasa da, anlatı yapılarını çözümleme açısından önem taşıyan, Vladimir Propp'un çalışmalarını da bu aşamada belirtmek gerekir. 1960 sonrası göstergebilim kuramcılarının kalkış noktası olarak başvurdukları Masalın Biçimbilimi Propp'un temel yapıtıdır.

Rus biçimcilerinden biri olan Propp bu kitabında Rus halk masallarını eşsüremli bir incelemeyle ele almış ve olağanüstü masalların temel yapısını ortaya çıkarmıştır. Propp'a göre masallar görünürdeki çeşitlilikleri, çok renklilikleri altında değişmeyen temel işlevler içerirler. Bir anlatı çözümlemesinin amacı da eşsüremli bir incelemeyle bu temel işlevleri saptayarak, masalın yapısını ortaya çıkarmaktır.²⁵

Propp, işlevleri masal kişilerinin eylemlerinde araştırır. Onun işlevler diye adlandırdığı eylemler, masalların olay örgüsü, anlatı zinciri içinde sürekli varolan öğelerdir. Propp bu eylemleri, kişilerin, masallarda değişik niteliklere bürünmüş durumlarından soyutlayarak ele alır. Sonuçta da toplam olarak, değişmeyen otuz bir işlev saptar:

Uzaklaşma; yasaklama; yasağı çiğneme; soruşturma; bilgi toplama; aldatma; suça katılma; kötülük; aracılık; karşıt eylemin başlangıcı; gidiş; bağışçının ilk işlevi; kahramanın tepkisi; büyülü nesnenin alınması; iki ülke arasında yolculuk; çatışma; özel işaret; zafer; giderme; geri dönüş; izleme; yardım; kimliğini gizleyerek gelme; asılsız savlar; güç iş; güç işi yerine getirme; tanınma; ortaya çıkarma; biçim değiştirme; cezalandırma ve evlenme.

Bu otuz bir işlevin tümüne bütün olağan üstü masalarda rastlanmasa da, bu işlevler aynı sırayı izleyerek ortaya çıkarılırlar.

Propp'un incelemesinde ikinci aşamasında söz konusu işlevlerin eylem alanı içinde yer aldığını da belirtir.

²⁵ A.g.e., s.39.

Propp'un bu yöntemi özellikle yapısal anlatı çözümlemesi alanında örnek oluşturmuş A. J. Greimas, R. Barthes, T. Todorov gibi Fransız göstergebilimcileri tarafından değişik doğrultularda geliştirilmiştir.

Peirce ve Saussure sonrası dil ve göstergebilim dünyası ile felsefe ve insanbilim dünyasının bazı önemli adları da modern göstergebilimin ilerlemesine katkıda bulunmuştur. Bunların arasında da Alman felsefeci Ernst Cassirer ile R. Jakobson'dan söz ederken değindiğimiz Fransız antropolog C. L. Strauss'u belirtmek gerekir. Cassirer diller, mitler, dinler, sanatlar, bilimler gibi dizgeleri incelediği Simgesel Biçimlerin Felsefesi adlı yapıtında bu simgesel dizgelerin düzenlenişinde etkili olan yasaları saptamaya çalışır.²⁶

Öte yandan, aynı dönemlerde Edward Sapir, Nikolay Trubetskoy, Emile Benveniste gibi dilbilimciler özellikle dilin başka gösterge dizgeleri içindeki yerini saptamaya yönelik araştırmalarıyla dikkati çekmişlerdir.

Ayrıca, Rus biçimcileriyle çağdaş olan edebiyat kuramcısı Mihail Bahtin de bu dönemin önemli bir adıdır.

1.3. Göstergebilim ve Mimari: Kuramsal Yaklaşımlar

1.3.1. Göstergebilim

Uygar insan tüm ürünleriyle gerek düşünsel gerekse fiziksel bir ilişki içindedir. Saussure'den bildiğimiz dil kavramı, sürekli olarak, bu ürünlerle insan arasına bir perde koyar. Böylece, şiir şiir üzerine, resim resim, sinema sinema üzerine bir düşünce olur. İletişim ve bildirişim teorisinin aynı zamanda her yerde varolması bunun göstergesidir, mimaride de aynı düşünsel arka plan vardır. Yeni binaları, yeni kentleri sorgulanması gerekli kavramlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Şehirlerin sorgulanmadan alınan kural ve ilkelerden doğduğu durumla karşılaştırıldığında bu

²⁶ A.g.e., s.40.

düşünce, şehir planlamanın bu sorgulanışı, bir dönüşümü yansıtır. Ancak kentlerde paradoksal bir durumla karşılaşırız. kent çalışmaları, ister geçmişe özlemlili yani nostaljik ister geleceğe olsun, kendini, spontane sunmak ve bu düşünsel kıvrımları yok saymak eğilimindedir. Bu durum, psikolojik görüşte baskılama kavramı ile açıklanabilir. Zira bizler endüstri devriminden bu yana, hâlâ yanlış bir biçimde kent olarak adlandırdığımız şehrin çocuklarıyız dolayısıyla kentin kötülüklerini ve üzerimizdeki güçlü baskısını gizlemek için elimizden geleni yapıyoruz. Çağdaş planlarımızın bu baskılamadan kendilerini kurtarmaları ve bilinçsizliklerine hükmetmeleri bir zorunluluktur; hiç de kolay olmayan bir görev. Bunu başarmak için çeşitli yollar düşünülebilir. Bu yollardan biri, kent olayını çağdaş epistemolojik araçların yardımıyla analiz etmektir. Burada böyle bir yöntem kullanacağız. Ama yararlanacağımız yapısalci yöntemin salt bir araç olarak ve yapısalcılığa eklenmiş metafizik sonuçlardan arınmış olarak kullanılacağını vurgulamak isteriz. Bu noktada temel sorun kentsel çevrenin tıpkı diğer insani ürünler gibi, göstergebilimsel bir sistem olarak kabul edilip edilemeyeceğini sınınamaktır. Başka bir deyişle, kenti, genel dilbilimden türetilen bir yöntemle inceleyebilir miyiz ve onu, belli bir toplumda, yapısı diğer kültürel sistemlerin yapısıyla bağlantılı, anlamlı öğelerin sözsöz olmayan bir sistemi olarak kabul edebilir miyiz?

Çok bilinen bir olguyu hatırlatabiliriz. Genel anlamıyla mekân kavramı (insani ya da şehirsöz) her zaman anlam taşımıştır. Çağdaş haritacılık, nesnelliliğin anlamlanmaya zorla kabul ettirdiği bir çeşit engelleme, sansür olarak görülebilir. Şehrin kendisi üzerine konuşmaya başlamadan önce, Batı'nın, özellikle de Antik Yunan kültür tarihinin bazı olgularını hatırlatmamız gerekir. İnsani mekân, Anaximander, Hekates gibi Yunan coğrafyacılarının ilk haritalarından, ya da Herodot gibi bir kişinin zihinsel haritasından görebildiğimiz kadarıyla, simetrileri, yerel karşıtlıkları ile, sentagma ve paradigmaları ile, gerçek bir söylem oluşturuyor. Herodot'un grafik nitelikli dünya haritası ya da Piri Reis'in haritası bir konuşma, bir cümle, bir şiir gibi karşılaştırmalar üzerine kuruludur: Sıcak ülkeler ve soğuk ülkeler, bilinen ülkeler ve bilinmeyen ülkeler; öte yandan bir taraftan insanlar, diğer taraftan masal karakterleri üzerine kurulu karşıtlıklar. Şehircilik araştırmalarının bir başka aşamasında anlamlama sorunu ortaya çıkıyor: Anlam ile bir dizi başka olgu arasında bir çelişkinin varlığı farkedilmeye başlanıyor. Ve böylece anlam olgusunun başka

şeylerle açıklanamayan özgül varoluşu ortaya çıkıyor. Örneğin, şehir planlamasıyla ilgilenen bazı şehirciler veya araştırmacılar, şehir bölgesinin ya da mahallesinin işlevselliği ile anlambilimsel içeriği denilen şey arasında bir çelişki olduğunu görmek zorunda kalıyorlar. Böylece, biraz safça da olsa, örneğin Roma'da kentin, çağdaş yaşamın işlevsel gereklilikleriyle, tarihinden gelen semantik yükleri arasındaki sürekli bir çelişkiyi yansıttığını saptamak zorunda kalıyorlar. Anlam ile işlev arasında beliren bu çelişkiden kaynaklanarak anlam ile us, veya en azından anlam ile şehrin bütün öğelerinin planlama tarafından belirlenmesini savunan us arasında bir başka çelişki ortaya çıkıyor.²⁷

Oysaki şehir dokusunun baskın ve zayıf öğelerden ya da dilbilimcilerin dediği gibi ifadeli ve ifadesiz öğelerden oluştuğu önemli bir gerçek. Bütün şehirler kuşkusuz bu türden bir ritme sahiptirler; Kevin Lynch buna dikkatimizi çekmişti: Gerçekten insanlar tarafından yaşandığı ve biçimlendirildiği sürece her şehirde anlamın temel ritmini belirleyen ifadeli ve ifadesiz öğelerin karşıtlığı, değişimi ve ilişkisi varoluyor. Ve nihayet anlam ile gerçekliğin kendisi arasında, en azından haritalardaki nesnel coğrafya ile anlam arasında son bir çelişki var. Sosyal psikologlar tarafından gerçekleştirilen anketler; haritaya bıraktığımızda; yani nesnel "gerçeğe" göre birbirine bitişik iki mahallenin yüklendikleri farklı anlamlar açısından, şehir imajında birbirlerinden kesin olarak ayrıldıklarını gösteriyor: Yaşananın anlamı, nesnelliğin verileri ile tam bir karşıtlık içinde.²⁸

Görülüyor ki şehir bir söylemdir ve bu söylem gerçek bir dildir; şehir içinde yaşayanlarla konuşur, biz şehirle konuşuruz; bulunduğumuz şehirde yalnızca yaşayarak, dolaşarak, bakarak. Ancak sorun şehrin dili gibi tümüyle mecazi aşamadaki kavramı aşmaktır. Şehrin dilinden mecazi olarak söz etmek, sinemanın dilinden ya da çiçeklerin dilinden söz etmek kadar kolaydır. Asıl bilimsel sıçrama, şehrin dilinden mecaz kullanmadan söz edilebildiği zaman yapılmış olacaktır. Rüyaların dilinden ilk kez söz ederken, bu tanıma gerçek bir anlam vermek için, onu mecazi anlamından kurtaran Freud da aynı noktadan hareket ediyordu. Biz de aynı sorunu göğüslemeliyiz: Şehrin dilinden sözettiğimizde mecazdan çözülemeye nasıl

²⁷ Barthes, **a.g.e.**, s.207.

²⁸ **A.g.e.**, s.208-209.

geçebiliriz? "Toplumsal bilimlerde kullanılan veriler model oluşturmak açısından elverişsiz bir biçime sahiptir." Psikolojinin, sosyolojinin, coğrafyanın ve nüfusbilimin şehre ilişkin verilerinden modele varmakta güçlük çekiyorsak, son bir tekniğe daha ihtiyacımız var ve bu da sembollere ilişkindir. Burada hem bu verileri işleyebilmek, hem de mecazi tanımlardan anlamlamanın betimlenmesine geçebilmek için yeni bir bilimsel enerjiye ihtiyacımız olacak. Bu konuda göstergebilim belki henüz bilemediğimiz bir gelişme göstererek yardımcı olabilir. Şehirle doğrudan ilişkisi olmayan, ancak çağdaş göstergebilimin kısa bir bilançosunu çizdiği ve son birkaç yıldır göstergebilimin genel görünümündeki değişimleri dikkate aldığı ölçüde, belki şehrsel göstergebilimin pratik yolunu gösterebilecek olmak önemlidir. Bunun en önemlisi bugünkü sembolleştirmenin en azından genelde gösteren ile gösterilenin bire bir ilişkisi üzerine kurulmadığıdır. Bir başka deyişle, yakın geçmişte anlambilimde anahtar rolü oynayan bir kavram artık önemini kaybetmiştir: Sözlük kavramı. Anlambilim artık sözlük terimleri ile, yani karşılıklı birbirine denk düşen gösteren ve gösterilen listeleri ile düşünülememektedir. Ayrıca, psikanaliz alanında da soyut bir sembolleştirmeden söz etme olanağı kalmamıştır. Bütün bunlar "sembol" kelimesinin gözden düşmesine neden olmuştur, zira bugüne kadar bu kavram hep gösterenin bir gösterilene bağlı olarak varolduğunu düşündürmüştür. Barthes'ın "sembol" kelimesini gösterenlerin düzenlenmesi anlamında kullandığı gibi; o da anlambilimsel değil, sentagmatik (dizimsel) ve/veya paradigmatik (dizisel)dir: Sembolün anlam (semantik) taşıma değeri ile sentagmatik veya paradigmatik özellikleri arasındaki ayırım açık bir biçimde ortaya konmalıdır.²⁹ Aynı şekilde, bir tarafa mahalleleri, semtleri ve işlevleri; diğer tarafa da anlamları koyarak; ya da bir başka deyişle, belli bir bölgeyi gösteren, ona denk düşen işlevleri de gösterilen olarak almak ve böylece şehrin bir anlamlar dağarcığını oluşturmak yararsız bir çaba olur. Şehrin bir bölgesinin süreç içinde yüklenebileceği işlev farklılıkları artık biliniyor. Şehrin bir bölgesi için kabaca 30 dolayında işlev bulabiliriz (en azından şehir merkezinin sosyolojik açıdan mümkün olduğunca araştırılmış bir bölgesi için). Bu gösterenler/gösterilenler (yerler/işlevler) listesi elbette daha da mükemmelleştirilebilir, zenginleştirilebilir, yetkinleştirilebilir; ancak anlambilimsel (semantik) çözümlene için yine de yetersiz kalacaktır.³⁰ Daha sonra yeniden ele

²⁹ A.g.e., s.17.

³⁰ A.g.e., s.18.

alınması gerekecek bir nokta daha var: Yalnızca tarihin etkisi ve ağırlığı nedeni ile değil, fakat gösterilenler mitolojik ve son derece değişken bir karakterde oldukları için sürekli başka şeylerin gösterenleri oluyorlar: Gösterilenler değişiyor, gösterenler kalıyor. Demek ki, gösterilen avına çıkmak ancak geçici bir aşama olabilir. Örneğin Topkapı Sarayı semantik açıdan düşünüldüğünde şehir için en ilginç mekânlarından biridir. Bir merkezi vardır. Fakat bu merkez derin hendeklerle çevrili ve yeşilliklerin içine saklanmış hanedanlık sarayı ile sanki bir boşlukta gibidir. Daha genel konuşmak gerekirse, birçok şehirde, şehir merkezi üzerine yapılan araştırmalar güçlü çekirdek olarak adlandırdığımız şehir merkezinin, merkezi noktasının herhangi bir özel etkinliğin en yoğun yaşandığı bir yer olmadığını, tam tersine toplumun merkez hakkındaki tasavvurunu gerçekleştirebildiği bir çeşit boş bir "odak" noktası olduğunu gösteriyor. Burada da şehrin geri kalan bölümünün organizasyonu için gerekli olan bir çeşit boşluk buluyoruz.

1.3.2. Göstergebilim ve Mimari

Mimarlıkta göstergebilim, İtalya'da çevrenin anlamsızlığına karşı bir eleştiri hareketiyle başlamıştır. Bu atılım, bir eleştirel karşı çıkış olarak 1950'lerin sonlarında kendini göstermiştir. Savaş sonrasının hızlı kentleşmesi, çevrenin bozulması, spekülasyon yapılaşma gibi olguları hedef alan bu protesto; gelişmenin çevrede anlamı yok ettiğini, tekdüze mimarlık ürünlerinin bu yok oluşun aracı olduğunu savunmuştur. Yine kent göstergebilimi tartışması da 1960'ların Fransa'sında, bir dizi yazar, kent toplumbilimcisi, felsefeci ve kent bilimcinin aynı anlam sorunlarını gündeme getirmesiyle başlamıştır.³¹ Eco'ya göre ise göstergebilim; tüm kültürel olguları (yani toplumsal uzlaşmalara dayanarak birbirleriyle ilişki kuran insanların söz konusu olduğu durumları) iletişim süreçleri sayar ve inceler.³²

Kent yaşamı her şeyden önce ilk insanın en erken gömütleriyle son mezarlık, Nekropolis, arasındaki tarihsel aralıkta, uygarlıkların birbiri ardına sona ulaştığı bu

³¹ A.g.e., s.89.

³² Fatma Erkman, **Göstergebilime Giriş**, İstanbul: Multilingual Yay., 2005, s.70.

aralıkta uzanır.³³ Mimari barınak olduğu kadar, bir iletişim biçimi ve bir simgedir. Sir Herbert Read'in gözlemediği gibi, aslında tüm sanat bir simgesel söylem kipidir.³⁴ Mimarlık insanın düşüncesinin ve özlemin fiziksel bir temsili, ürettiği kültür değerlerinin ve inançlarının kayıdır. Gerçekten de mimari mekânın öğelerinin her biri birer işaret olarak kabul edilebilir. Başka bir deyişle, mimari mekânda yer alan her öge ve bu öğelerin bir araya getiriliş biçimleri birer işarettir. Algılanan öğelerin daha başka ve genellikle daha "derin" başka bir takım şeylerin gösterenleri belirtileri, simgeleri olduğunu varsaymak gerekmektedir. Nasıl ki, duyduğumuz bir sesin yalnızca bir ses olduğunu algılayıp geçmek yerine, onun bir ağlama mı, bir gülme mi, bir inilti mi, bir şarkı mı, yoksa bize yöneltilen bir sorumu olduğu hakkında çoğu kez bilinçsiz bir takım araştırmalara girişiyorsak mimarlıkta ifade edilen simgeleri formüle ederken söz konusu mimari yapının bize bir şeyler anlattığını, başka bir ifade ile gösterdiğini anlamamız gerekir. Göstergebilimin, herhangi bir düz anlam dayanaklı Şekil, sessel, yazılı ve yazınsal alanda olursa olsun anlamın algılanma ve üretilme koşullarını kavramsal bir yapı içinde açıklamaktır. Bilimsel düşüncenin en önemli kurucularından olan Descartes bir sorunu çözmek için onu önce olabildiğince küçük parçalarına ayırmak, sonra en yalın ve incelenmesi en kolay parçalarından başlayarak, yavaş yavaş, aşama aşama, daha karmaşık, bileşik ve incelenmesi zor parçalara doğru ilerlenmesi gerektiğini göstermiştir. Bu geleneksel bilimsel çözümleme anlayışını benimseyen göstergebilim, hiçbir zaman belirginlik, akla uygunluk ve en önemlisi de yaratıcılığı bir yana bırakmaz. Bir bakıma göstergebilimin üretici süreç dizgesi içinde yer alan değişik düzeyleri, eklemlenen oluşturucu bölümleri ve derin yapıdaki anlamsal ulamları, yaratıcılık sayesinde, her gözden geçirilişlerinde, çözümleme nesnelerinin yeni boyutları, yeni özellikleri, dolayısıyla da yeni ilişkileri ortaya çıkmaktadır. Mimari de tıpkı böyledir. Kayıtlı tarih dönemlerinden daha geriye, homo sapiens'in atalarının ortaya çıktığı karanlık çağlara dönmemiz gerekir. Bunu yaptığımızda insan toplumunun ve kurumların kökenlerini açığa çıkarırız. Bu şekilde inşa edilen yapıları yalnızca kısmen belirli bir işlevsel kullanımı yerine getirmeleri için şekillendirildiğini de keşfederiz. Mimari yapıların ilk baştan beri toplumsal inanç simgesi olarak inşa edilmiş olduklarını görürüz. Mimarlık, temek toplumsal kurumları belki bir milyon

³³ http://kisi.deu.edu.tr/mert.cubukcu/pdf/Mumford_1937.pdf (Erişim Tarihi: 25.08.2015).

³⁴ H. Read, *The Disintegration of Form in Modern Art*, s.182.

yaşında olan insan ailesinin fizyolojik olduğu kadar psikolojik gereksinimlerini de karşılar. Dolayısıyla son yüzyıl boyunca mimarlığı modern mimarlığın tanımladığı şekliyle katı bir yararçı ya da işlevci anlayışla değerlendirmek onu yerine getirdiği geniş toplumsal ve kültürel işlevlerin yalnızca en küçük parçasına göre değerlendirmek olur.

1.3.3. Mimarlık

Mimarlık ne yaparsak yapalım kendisinden kaçınamadığımız sanattır. Yaşamımızın her anında, uyurken ya da uyanırken, yapıların içinde, yapıların çevresinde, yapılarla donatılmış mekânlarda ya da insan becerisinin şekillendirdiği peyzajların içerisindeyiz. Resim, heykel, çizim ya da diğer Şekil sanatlardan istersek kaçabiliriz. Ancak mimarlık istesek de istemesek de bizi sürekli olarak içine alır. Bizi büyütür, davranışlarımızı şekillendirir ve hatta ruhsal durumumuzu belirler. Körler resimleri göremez, sağırlarsa müziği işitemez fakat diğer bütün insanlar gibi onlar da dolaylı da olsa mimarlıkla ilgilenmek zorundadır. Mimarlık yalnızca bir barınak ya da koruyucu şemsiye değildir. Tüm bunlarla beraber insan özleminin fiziksel tezahürüdür.

1.3.4. Mimariyi Okumak: Güzellik /Çirkinlik

Sir Henry Wotton'ın belirttiği gibi, Vitruvius'un mimarlık betiminde, yararlılık ile sağlam strüktür öğelerini izleyen üçüncü öğe, haz ya da güzelliştir. Bu mimarlığın tüm bileşenlerinin en karışığı ve en çeşitlisidir. Çünkü bu mimarlığın tüm duyularımızı nasıl etkilediğiyle, inşa edilmiş çevreye ilişkin algılarımızın ve zevklerimizimizin nasıl şekillendiği ile ilgilidir. Bu belki de hem mimarların hem de kullanıcıların aynı şekilde zorlukla karşılaştıkları alandır. Bu kısmen her durumda bireyden bireye değişen öznel tepkilerle ilgili olmasındandır. Ama belki de daha da önemlisi 1910dan 1960a dek, yarım yüzyıllık aşkın bir süredir, batılı mimarların ve onların etkisindeki başkalarının, mimarlıkta güzelliğin bağımsız bir varlığı olmadığını, onun işlevsel yararlılığın en üst düzeye çıkarılması ve bunun strüktürel

olarak açığa vurulmasıyla otomatik olarak ortaya çıktığına inanmış olmalarından dolayıdır. Uluslararası Modernizm olarak adlandırılan üslubun savunucuları, Vitruvius'un formülünün değişmiş olduğunu kullanışlılık artı sağlamlığın güzelliğe eşit olduğunu iddia ettiler; ya da Bruno Taut'un yazdığı gibi mimarlık onlara göre "kusursuz ve dolayısıyla en güzel verimliliğin" yaratımıydı.³⁵ Ancak 1965den beri mimarlar, eleştirmenler ve tarihçiler bu durumu tersine çevirerek, bir kez daha mimarlıkta güzelliğin var olduğunu ve iyi mimarlığın, işlevsellik ve sağlamlık koşullarını sağlarken de ödenen bedele uygun en büyük hazzı üretmeye çalışması gerektiğini öne sürdüler.

Geç onsekizinci yüzyılda felsefenin temel katkıları arasında düzensiz ve kaba biçimlerin erdemleriyle fiziksel tehlikenin verdiği heyecandaki zevki öven yüce ve pitoreks kavramları bulunuyordu. Pitoreskin duyulanabilir olması çirkinliğin estetik bir değer olarak görülmesini sağladı.³⁶

Çirkinlik birkaç şekilde tanımlanabilir: belirsiz olması ya da algılanabilir bir ilişkiler örtüsünün yokluğunu sergilemesi nedeniyle akıl karıştırıcı bir nitelik olarak, kabul edilmiş normlara uymadığı için korkunç, anormal ya da sıradışı bir nitelik olarak yahut sanatçı inatçılığı ve kaprisi olarak. Örneğin Eski Bomonti Bira Fabrikası: yarı yıkık, cephesi kısmen açık bir kompozisyona sahiptir. Bu kasıtsız çirkinlik, Umberto Eco'nun Çirkinliğin Tarihi adlı eserindeki "çirkinliğin görkemi" konusuna da dolaylı olarak vurgu yapmaktadır.

1.3.5. Mimariyi Okuma: Şekil Algı

Mimarlıktan aldığımız haz onu algılayışımız tarafından üretildiği için insan gözü ve zihninin mimari yaşantıya dair Şekil veriyi nasıl alımladığı ve yorumladığını ele alarak başlayalım. Görü ve duyumsal uyaran psikolojisi mimarlık ve algımızı nasıl etkiler? Belki en temel kavram zihnin, özellikle de insan zihninin kendisine gönderilen tüm duyumsal bilişi de anlam aramaya programlı olmasıdır. Bu kuşkusuz

³⁵ Bruno Taut, **Modern Architecture**, s.9

³⁶ <http://www.amazon.com/Changing-Ideals-Modern-Architecture-1750-1950/dp/0773517758> (Erişim Tarihi: 25.08.2015).

yaşamda kalma içgüdüyle bağıntılıdır; uzun zaman önce, göz, kulak ve zihin çimlerdeki renk değişimini ya da bir dal çatırtısını sinsi bir yırtıcı hayvanın belirtileri olarak yorumlamayı öğrendi. Sonuç; ilkel kökenlerimizde olduğu gibi bizim zihnimizin de kendisine verilen bilgiyi anlamlı bir şablon içine yerleştirmeye çalıştığıdır. Genel veri anlamsız olduğunda zihin bunu tanıyamaz. Tamamıyla rast gele Şekil ya da işitsel görüngüler verildiğinde bile zihin daha önce depoladığı değerlendirme bilişisi temelinde bunlara bir önyorum katar. Böylece neyi algıladığımız daha önceden neyi bildiğimize dayanır. Zihnin kendisine sunulan biçimleri ve örüntüleri nasıl yorumladığı, Gestalt psikolojisinin konusudur.

2. 19. YÜZYILDAN 1980'LERE TÜRKİYE'DE KENT POLİTİKALARI

2.1. Tarih Boyunca Kent Politikaları ve Şehirleşme

Genellikle mekân ve zaman içerisinde bir yerleşme türü olarak belirginleşen ve kendi içinde oluşan ilişkiler sistemi ile toplumsal hayatı yönlendiren şehir³⁷ bağlı olduğu sürece göre anlam kazanmakta ve değişik sözcüklerle ifade edilmektedir. Batı dillerinde yapısal olarak bir şehir birimini belirten 'city' sözcüğü yurttaşlık, yurttaşlar bütünü anlamına gelen 'civitas'tan türemiştir.³⁸ Aynı sözcükten türetilen ve 'medeniyet' anlamına gelen 'civilization' ise adeta şehir ile medeniyet arasında etimolojik köken birliğinden başka kurulması gereken bir anlam ilişkisine işaret etmektedir. Bu zihinsel çağrışım veya içerik yakınlığını Arapça'da ki medeniyet ile medine sözcükleri arasındaki ilişkide de görmek mümkündür. Eski Türklerde kent kavramı köy anlamında kullanılmıştır.³⁹ Günümüzde ise şehir ve kent kavramları birbirlerinin yerine kullanılabilir. Kavramların farklılığına rağmen bu durumun, Batı dillerindeki gibi bir içerik yakınlığı ve anlam çeşitliliğinden ziyade, bir tercih meselesi olduğu söylenebilir.

İnsanlık tarihi ile eş görülebilecek olan şehrin gelişimine baktığımızda, İ.Ö3000-5000 yılları arasında Mezopotamya ile Nil, İndus, Sarı Irmak vadilerinde verimli tarım ürünlerinin biriktirilmesi ve fazlasının takas edilmesi için bir komuta merkezi olarak ortaya çıktığı görülmektedir.⁴⁰ Günümüz şehirlerine model olan ve bir kültürel birikimi de içeren şehirlerin ise, sanayi devrimi ile başlayan bir süreçte şekillendiği söylenebilir. Zira sanayi öncesi ortaçağın surlarla çevrili şehirleri, bir yandan savunma ihtiyaçlarının, öte yandan da kırsal alandan ayrılma amacının etkisiyle

³⁷ Hande Suher, **Kentleşme ve Kentleşme Politikaları**, İstanbul: Tüses Vakfı, 1991, s.2.

³⁸ Murray Bookchin, **Kentsiz Kentleşme: Yurttaşlığın Yükselişi ve Çöküşü**, (Burak Özyalçın, Çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1999, s.29.

³⁹ Faruk Sümer, **Eski Türklerde Şehircilik**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1994, s.1.

⁴⁰ Leonardo Benevola, **Avrupa Tarihinde Kentler**, (Nur Nirven, Çev.), İstanbul: Afa Yayınları, 1995, s.19.

dışarıya kapalı şehirler olmuşlardır. Sadece siyasal, kültürel ya da ekonomik işlevlerden birinin egemen olduğu geleneksel şehirlerin, genellikle mabet, saray ve pazar yeri etrafında yoğunlaştıkları bilinmektedir. Şehirler sadece bir seçkinler grubunun yaşadığı, ayrıcalık olarak bilimin, sanatların ve kozmopolit kültürün odak noktalarıydı.

Endüstri Devrimi ve Kapitalizm öncesi şehirlerdeki hayat, ağır bir şekilde akıp gidiyor ve sıradan insanlar, genellikle köylerde yaşayan benzerleriyle ortak adet ve gelenekleri benimsiyorlardı. Endüstri Devrimi ile birlikte ortaya çıkan toplum yapısındaki artan farklılaşma, uzmanlaşma ve karmaşık iş bölümü, geleneksel anlayış, zihniyet ve ilişkilerde de bir takım değişikliklere yol açmış, bu da geleneksel şehir yapılarının sarsılmasına ve değişmesine neden olmuştur.⁴¹ Tarihsel gelişimi içerisinde şehir, alan ve nüfus bakımından önceki yerleşme biçimlerinden daha büyük ve kalabalık olup, yapısal bakımdan da toplumsal iş bölümünün yaygınlaştığı birimi temsil eder. Ayrıca tarımsal üretim tarzından uzaklaşarak bünyelerinde din adamları, idarecileri, askerleri, birçok alanda uzmanlaşmış zanaatkârları ve memurları barındırır. Bir iş bölümünü yansıtır biçimde şekillenen şehirlerde; tapınak, saray, anıtsal mezar, atölye gibi yapılar ön plana çıkarlar. Şehirler artık önceki yerleşme kültüründen farklı olarak bir siyasal, ekonomik ve dinsel sistemin, yani uygarlığın merkezi haline gelmişlerdir.⁴² Ancak diğer yapılar gibi şehirlerin de bazı gelişim aşamalarından geçerek, modern şehirlere özgü nitelik kazanarak farklılaştıkları anlaşılmaktadır. Özellikle şehirleşmeden önceki dönemlerin bir özelliği olarak, sanayi öncesi geleneksel toplumun şehirlerinde iş bölümü ve uzmanlaşmanın gelişmediği, normların ve değerlerin uzun süre değişmediği, sosyal ve coğrafi hareketliliğin az olduğu ve mensupları arasında ‘biz’ duygusunun ön planda olduğu bir şehir tiplemesi yapılıdır.⁴³ Bu tarihsel tipleme farklı dönemlerdeki şehirler için genel bir soyutlama özelliği taşımakta ve bazı önemli biçimsel ayrımları yapmada yararlı bir araç olarak kullanılabilir.

⁴¹ Anthony Giddens, **Sosyoloji Eleştirel Bir Yaklaşım**, (Ruhi Esengün, Çev.) İstanbul: Birey Yayınları, 1993, s.96.

⁴² Kürşat Bumin, **Demokrasi Arayışında Kent**, İstanbul: Çizgi Kitabevi, 1990, s.21.

⁴³ Joseph Fichter, **Sosyoloji Nedir?**, (Nilgün Çelebi, Çev.) Ankara: Anı Yayınları, 1999, s.68.

Teknolojik ve ekonomik gelişmelerin yönlendirdiği modern uygarlık, bir takım yapısal değişikliklerin yaşandığı çağdaş sanayi şehrine şekil vermiştir. Eski şehirler sadece ticari, idari ve dini açılardan merkezilik özelliğine sahip iken modern şehirler, tarım-dışı etkinliklerin izafi bir ağırlık kazandığı, çeşitli sektörlerde ait kontrol fonksiyonlarının toplandığı, örgütlenme, iş bölümü ve uzmanlaşma düzeylerinin yüksek olduğu yerleşme alanları haline dönüştüler.⁴⁴ Genelde şehir toplumunun, yüksek derecede gelişmiş bir işbölümüne, buna uygun olarak da farklılaşmış bir toplumsal yapıya sahip olması gerektiği varsayılır. Bu özellikleriyle modern şehir; geniş, birbirine yabancı ve yoğun bir nüfusun bir araya geldiği ve bu heterojen yığının birbiriyle etkileşimini piyasa mübadelesi ile sağladığı ortamı oluşturur.⁴⁵ Bu süreçte şehirlerin kazandığı önem aslında Endüstri Devrimi ile beraber, bu dönemi ilk olarak yaşayan bazı Batı ülkelerinde başlamıştır. Söz konusu dönemin, şehirleri hem gördükleri işlevler ve hem de yol açtığı sorunlar açısından etkilemesi, şehir olgusunu bu ülkelerde giderek toplumsal gündemin ön sıralarına çıkarmıştır. Doğal olarak şehir tanımlamalarında da bu tarihsel sürecin belirleyici izlerinin fazlasıyla öne çıktığı rahatlıkla söylenebilir.

Genel olarak Louis Wirth'den bu yana şehir hayatının üç temel karakteristiği üzerinde bir uzlaşma bulunmaktadır. Kendisinden sonra yapılan tanım ve tasniflere yön veren Wirth, bu konuda 'nüfusun büyüklüğü, yoğunluğu ve heterojenliği' başlıkları altında toplanan üç ana özellik belirtir. Maunier'e göre şehir; nüfusuna oranla coğrafi temeli dar olan ve aileler, meslek grupları, sosyal sınıflar, mezhepler vs. gibi çeşitli heterojen grupları içine alan karmaşık bir yerleşme grubudur. Araştırmacıların yapmış oldukları bütün şehir tarifelerinde, daha çok şehrin iki niteliği öne çıkmaktadır: Heterojenlik ve yoğunluk.

Genellikle nüfus büyüklüğü heterojenlik, idari statü, iş bölümü, örgütlenme biçimi, üretimin yapısı ve işlev alanlarında farklılaşma gibi ölçütlerin kullanıldığı şehir tanımlarında⁴⁶ öne çıkan temel özellik, şehirde hayatın pek çok karşılığının yan yana yaşama imkânının bulunmasıdır. Nüfus yoğunluğu ve heterojenliğin söz konusu

⁴⁴ Mübeccel Kıray, **Örgütlemeyen Kent**, Ankara: Sosyal Bilimler Derneği Yayınları, 1972, s.17.

⁴⁵ Richard Senneth, **Kamusal İnsanın Çöküşü**, (Serpil Durak ve Abdullah Yılmaz, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yay., 1996, s.60.

⁴⁶ Eyüp İsbir, **Kentleşme, Metropolitan Alan ve Yönetimi**, Ankara: İTİA Yay., 1982, s. 4-5.

olduğu yerde, doğal yoğunluğu ve heterojenliğin söz konusu olduğu yerde, doğal olarak insanlar arası ilişkiler de anonim, soğuk, yüzeysel ve çoğunlukla da kısa süreli olarak gerçekleşmektedir. Geleneksel toplumda görünmeyen bir ilişkiler ağının içinde bulunan modern şehir insanı, hareketli ve heterojen bir kitlenin içinde komşuları ve akrabalarıyla ilişkilerini asgari düzeye indirirken rol ve statüsünden kaynaklanan kurumsal ilişkilere göre yaşamaktadır. Dolayısıyla sosyal kontrol mekanizmalarının formelleştiği ve geleneksel cemaat ilişkilerinin çözüldüğü şehir ortamı, sosyal hayat ve şahsiyet üzerinde önemli değişikliklere yol açmaktadır. Öte yandan şehirde uzmanlaşma vasıtasıyla iş bölümü ve sosyal devingenliğin artışı, kişilerin günlük hayatlarında aşırı hareketlilik, meslek değişikliği gibi etkenler, bireylerin toplumsal statüsünün değişmesine yol açar. Özellikle teknolojik ilerleme ve yapısal yenilenmeler bir anlamda şehirselleşmeye özgü ilişkilerde de değişimlere neden olmaktadır. Özellikle iş ilişkileri temelinde şehre özgü mekanik zaman anlayışının yaygınlaşması, buna bir örnek olarak gösterilebilir. Sözü edilen temel özelliklerin yanı sıra şehir hayatında bireylerin “her türlü değişikliğe eğilimli ve adaptasyona hazır olma” gibi. Davranışla geliştirmesi beklenir. Şehirde nüfus yoğunlaşması nedeniyle de çok sayıda insan birbirine yakın mekânlarda yaşarlar. Ama çoğunlukla birbirlerini tanımazlar. Yani başka bir deyişle şehirde tipik olarak fiziki ilişkiler yaklaşırken, sosyal ilişkiler gittikçe yavaşlamakta ya da uzaklaşmaktadır. Şehir hayatına özgü şartlar kendine özgü insan tipi ve anlayışı oluşturmaktadır. Şehir hayatının modları ve fertlerin birbirinden farklı pozisyonları, görece perspektifler ile genel bir hoşgörü ve uzlaşma anlayışı üretir ki bu durum hayatın sekülerleşmesi ve rasyonelleşmesine yardım eder. Geline bu aşamada aralarında duygu ve heyecan bağı olmayan bireylerin ortak mekân üzerinde birbirleriyle yakın olarak bir arada yaşamaları, bireylerde yükselme arzusu, diğerlerini istismar etme, birbirinden uzaklaşma veya çekingenlik gibi tutum özellikleri ortaya çıkarmaktadır. Birey, karmaşıklaşan bu toplumsal ilişkiler bütününde birtakım uyumsuzluklarla yalnızlığa itilebilmektedir. Çok sayıda insanın dar bir mekânda yaşaması aynı zamanda ruhsal sıkıntılara ve psikolojik bozukluklara da yol açmaktadır. Şehirde intiharların, akıl ve ruh hastalıklarının fazlalığı ile nüfus yoğunluğunun arasında bir ilişki bulunmaktadır. Farklı sosyal gruplardaki değişen statüler, bireyi güvensiz ve hareketli statüleri kabule zorlar ve kişiler bu ortamda farklı gruplara üye olma imkânlarına kavuşurlar. Böylece şehirlerin, farklılık, yenilik

ve üstün performansa dayanan bir yarışma alanı açması, bireylerin biricik oluşlarına vurgu yaparak bireyselleşme eğilimini artırır. Öte yandan şehir hayatında yaygın imkân ve kurumları kullanırken, kişiler arasında bireysel özelliklere göre çeşitli seviye farkları ortaya çıkabilmektedir.

Wirth'in hayat tarzında ve dünya görüşünde bir değişimle ilgili gördüğü şehir olgusunu, bir şahsiyet ve zihniyet problemi olarak ele aldığı anlaşılmaktadır. Şehrin çok sayıda bireylerden meydana gelmiş büyük bir topluluk olması, bireyler arasındaki ilişkileri büyük ölçüde etkilemektedir. Bu genişlik içerisinde bireyler arasındaki farklılaşma da artarak, etnik yapıya, ekonomik ve sosyal statülere ve değerlere göre birbirinden ayrılmış topluluklar ortaya çıkar. Sosyal ilişkilerin karakterinin değişmesine neden olan bu durumda artık insanlar birbirleriyle değil, şahsiyetlerinin yalnızca bir parçası ile temas kurmaya başlarlar.⁴⁷ Geleneksel cemaatin birincil ilişkilerinin yerini anonim, yüzeysel, geçici kısa süreli ve parçalı özellikler taşıyan ikincil ilişkiler almaya başlar, işbirliği ve dayanışmanın yerini de rekabet alır.

Wirth 'şehir hayatına' ilişkin koymuş olduğu bu ölçütlerin büyük ölçüde biçimsel olduğu ve bunların doğuracağı sonuçlarda çeşitli faktörlerin payı bulunduğu görüşündedir. Şehirlerde insanların başkalarıyla olan temasları kısa ömürlü ve bölük-pörçük ilişkilerdir. İnsanlar bu ilişkilere kendi içinde tatmin olmaktan çok, bir hedefe götüren, çıkarlara yönelik araçlar olarak bakarlar. Böylece birey, bütünleşmiş bir toplumda yaşamaktan dolayı 'manevi değerler, katılma ve yardımlaşma duygusu ve içinden gelen kendini ifade edebilme yetisi' gibi özelliklerden soyutlanmaktadır.⁴⁸ Ancak Wirth'in şehir hayatı ile ilgili değerlendirmeleri ve genellemeleri esasen Amerikan şehirlerine ilişkin gözlemlere dayanmaktadır. Modern şehirlere özgü anonimlik özelliği Wirth'de abartılmış görünmektedir, zira yakın arkadaşlık veya akrabalık bağlarını içeren topluluklar modern şehir topluluklarında da süreklilik göstermektedir. Bunun da ötesinde, yakın akrabalık ve kişisel bağları içeren komşulukların, çoğunlukla şehir hayatı tarafından aktif olarak ortaya konduğu görülmektedir. Dolayısıyla büyük ölçekli şehirlilik, çoğu zaman herkesin anonim bir

⁴⁷ Ayda Yörükân, **Şehir Sosyolojisinin Teorik Temelleri**, Ankara: İmar İskan Bak. Yay., 1968, s. 56-58.

⁴⁸ Giddens, **a.g.e.**, s. 99-100.

yığın içinde kaybolması yerine, farklı alt kültürleri teşvik etmektedir. Bu bakımdan şehirlerde benzer ilgi, köken ve eğilimlere sahip insanların yerel bağlantılar kurmak için işbirliği yapmaları her zaman için mümkündür. Nitekim kırsal kesimden büyük şehirlere göçenler, bazen dil ve kültürel temele sahip insanların yaşadıkları alanlara akın ederler. Büyük bir şehir ‘yabancıların dünyasıdır’, ancak kişisel ilişkileri destekler ve yaratır.

Bütün bu bakımlardan şehirlere özgü bir hayat biçiminden söz etmek, kültürel hayatın standartlaştığı ve tek biçimli hale geldiği, homojen bir yapı taşıdıkları anlamına gelmez. Heterojen bir yapıyı öngören şehir toplumunda değişik adet, gelenek, etnik ve dini kökenden, çeşitli sosyo-ekonomik imkân ve eğitim seviyelerinden gelen insanlar bir arada bulunur. Uzmanlaşma ile birlikte sosyo-kültürel farklılıkların artması sonucu, sosyal kontrolün azalarak farklılıklara yönelik toleransın yaygınlaştığı görülür. Farklı kökenlere sahip göçmenlerin bir araya gelmesiyle oluşan şehir toplumu, ‘biz’ duygusunun ve paylaşmanın az olduğu bir yapı haline dönüşür. Anonim’ ilişkilerin baskın olduğu şehirselleşen ortamlarda yakın mekânları paylaşanlar da dâhil olmak üzere bir bakıma herkes birbirine yabancısıdır ve çoğunlukla iş bölümü çerçevesinde ilişki kurarlar. İlişkilerin yarışma ve başarıya yönelik bir tutum içinde olması, bireyin toplumdaki ve tabakalaşma sistemindeki yerini belirlemektedir.⁴⁹ Bu durum, şehrin fiziksel ve mekânsal dağılımında sosyal sınıflara, mesleklere, saygınlık ve gelire göre ortaya çıkan katı ayrımlaşmalarla daha da hızlanma eğilimi taşır.

Şehir ve kırsal alan arasındaki karşıtlık temelinde öne çıkan özellikler, bir anlamda şehirle ilgili teorik modelleri de yönlendirmiştir. Bu doğrultuda İbn Haldun’dan itibaren köy ve şehir toplumları birbirlerinden farklı özellikler taşıyan birimler olarak ele alınmış veya açık- kapalı toplum şeklinde tasnifler yapılmıştır. İbn Haldun’da değişimin doğrultusu bedevilikten hadariliğe yani bir şehir toplumu olmaya doğru işlemektedir. İbn Haldun, maddi imkanların çokluğu ve daha rahat, daha geniş yaşama imkanlarını içermesi nedeniyle göçebelerin şehirlerde yaşamaya eğilimli

⁴⁹ Ayşe Ayata, “Geleneksel ve Modern Dayanışma” Dünyada ve Türkiye’de Güncel Sosyolojik Gelişmeler, Ankara: Sosyal Bilimler Derneği Yayınları, 1994, s. 325.

olduklarını belirtir.⁵⁰ Bu anlamda şehir halkının çoğunluğu o şehrin etrafından gelen göçebe ve köy ahalisinden oluşur. Göçmenler şehir hayatına alıştıktan ve medeniliğin genişliği ile bolluğuna daldıktan sonra artık eski göçebelik yaşantısını arzu etmezler.⁵¹ Şehirde medeni hayatın gelişmesi insanı fikri ve akli bilgilerle meşgul olmaya sevk eder. Şehrin imarı ile birlikte içtimai hayat da tekâmül eder.⁵² İdari bakımdan şehir, bir önceki dönemde görülmeyen bazı kurumların ve bir bürokratlar zümresinin ortaya çıkmasına imkân hazırlar. Şehirlilere göre hayır ve iyiliği kabule daha yakın köylüler, şehirde bir yandan refah ve bolluk diğer yandan da şehrin disiplinli hayatı nedeniyle bu özelliklerini kaybederek direnç ve dayanma güçlerini yitirirler. Şehir yabancıların ve kozmopolitliğin merkezi olarak, birbirlerine yardım ve korumadan ibaret olan(dayanışma duygusu)nesebin ve akrabalığın (asabiyyetin) faydalarını ortadan kaldırır. Şehirli aileler şehirlerin yabancı kalabalıkları ile karışıkları için bu dayanışmacı özelliğini kaybederler.⁵³

İbn Haldun'da şehirlilik aşaması, toplumlar halinde bir araya gelerek dünyayı imarın, iyilik ve hayırdan uzaklaşma ile medeniyetin bozulmaya yüz tutmasının son basamağıdır. Medeni süreçlerin ürünü olan şehirde, sınıflar ve zümreler arasında sürekli bir iktidar yarışı vardır. Bu yüzden medeniyetlerin dramı, kabilevi sosyal bağların psikolojisinde, sosyal dayanışma bağlarında, iktidar arzusunda ya da göçebelerin asabiyesinde yer almaktadır.

Sosyolojinin yakın tarihinde ise şehirle ilgili kavramsal analizler Tönnies ve Durkheim'den beri süregelen dikotomik (ikili) kavramlarla açıklanmak istenmiştir. Bunların başında Robert Redfield'in 'folk ve şehir' toplumları(folk society-urban society) ayrımı gelir. Redfield 'folk-şehir' ayrımını, modernleşme sürecinin uç noktalarını gösteren iki karşıt tip olarak tanımlamıştır.

Folk toplumları, küçük, kendi içinde kapalı, kendi kendine yeten ve geleneksel cemaat anlayışına son derece yakın bir karaktere sahiptirler. Kendi içinde kaynaşmış olmasına karşın dış dünyadan görelî olarak soyutlanması, yabancılarla temasların

⁵⁰ İbn Haldun, **Mukaddime I-III**, (Zakir Kadiri Ugan, Çev.) İstanbul: M.E.B. Yayınları, s.304.

⁵¹ **A.g.e.**, s.308.

⁵² **A.g.e.**, s.370.

⁵³ **A.g.e.**, s.310.

kısıtlılığı, türdeş ve güçlü bir grup dayanışması duygusunun bulunması folk toplumunun belirleyici özellikleridir. Bu içe dönük ve homojen küçük yapılar hem kendi içindeki dayanışmayı kuvvetlendirmekte hem de yoğun bir 'biz' ve 'onlar' ayrımı yaratmaktadır. Nitekim Durkheim'in 'mekanik ve organik dayanışma' ikilemi de aynı düşünceden kaynaklanıp benzer niteliklerin söz konusu olduğu bir tipleştirir.

Sorokin ve Zimmerman'da toplum ve topluluk düşüncesini köy- şehir farklılaşması üzerine uyarlamışlardır. Onlar bu değişimi mesleki alanda, çevreye yerleşme biçiminde nüfusun büyüklüğünde, yoğunluğunda ve heterojenliğinde, toplumsal tabakalaşmada, sosyal hareketlilikte ve toplumsal etkileşim sisteminde meydana gelen farklılaşmalar olarak göstermeye çalışırlar. Bu ikilemde de şehir, yapı ve işlem bakımından farklılaşmamış, kuşaklar boyu süregelen gelenek ve görenekleriyle homojen bir cemaat özelliği gösteren kırsal topluluğun karşısına yerleştirilmiştir.

2.2. Osmanlı Devleti'nde Geleneksel Ev Mimarisi

İmparatorluk'ta kültürün merkezi konumunda olan, dolayısıyla en önce ve en çabuk değişen İstanbul'da, klasik üslup, 18. yüzyıl ortalarına dek sürmüştür. Ondan sonra gelen Barok, Neoklasik ve Art Nouveau dönemi etkileri daha çok süslemede kendisini göstermiştir. Süslemedeki bütün bu üslup etkilerine karşın, 19. yüzyılda sivil ve kamu mimarisi en gelişmiş dönemini yaşamıştır. Yine de bu dönem İstanbul'un Art Nouveau yapıları, mimari açıdan önemli bir yer tutmaktadır

Şekil 2. Botter Apartmanı

Kaynak: http://34sanathaber.com/Istanbul/Detay/73/botter_apartmani.html (Erişim Tarihi: 25.08.2015).

20. yüzyılın ilk çeyreğinde Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmasıyla beraber kurulan Türkiye Cumhuriyeti, Anadolu'da ve İstanbul'da toplum yaşamını ve beraberinde mimariyi eskisine oranla daha hızlı değiştirdi. Oto oryantalist bir bakış açısıyla, kural koyucular mimari üslupta, aradıklarını bu eski yapılarda bulamadıkları için yeni yollar aramaya başlamıştır. Batı etkilenmesine de kapılar ardına dek açılınca bu değişim hızlı bir şekilde gerçekleşmiştir. 20. yüzyılın başlarında en yoğun etki Bauhaus ekolu idi. Üstelik sivil mimarinin ilkeleriyle, Bauhaus'un ilkeleri birbirleriyle çakışıyorlardı. Böylelikle Türkiye'nin bazı büyük kentlerinde Bauhaus etkisinde evler gerçekleştirildi. 20. yüzyılın sonlarına doğru Le Corbusier ve Oscar Niemeyer etkilerinin moda olmasıyla beraber varsıllar bu fırsatı iyi değerlendirip çağdaşlıklarını kanıtıyorlardı. Bununla beraber, Osmanlı döneminde olduğu gibi kültür de artık yalnızca İstanbul çevresinde üretilmiyordu. Diğer büyük kentlerde de

yeni yorum arayışları sonuca ulaşıyordu. 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, konut açığının kapatılması müteahhitlerin eline bırakılmıştı. Bütün kentler ekolojik mimarlık uygulamalarına zıt giden konutların yan yana, üst üste yığılmalarıyla oluşan apartman demetleriyle dolmuştur. Dünyanın küresel bir köy haline gelmesi, kitle iletişim aygıtlarının ortaya çıkışı ve gelişimiyle beraber kentler ve içinde barındırdıkları yapılar dünyanın her yanından etkilenebilen ve birbirlerine benzeyen bir hale gelmiştir.

1950'li yıllardan itibaren uygulanan kırım kente sürüklenmesi durumu olan gecekondulaşma, özünde kır kültürünü yansıtacak biçimde bahçeli yapılarla boy göstermiştir. Sayısal olarak azımsanmayacak kadar fazla olan bu yapılar kötü görüntülerine karşın tıpkı Osmanlı Dönemi evleri gibi kimsenin görüşünü ve güneşini kesmiyordu. Ancak 1980'lerden itibaren yurt genelinde apartmanvari gecekondu, dengesiz büyümenin ve kalkınmamışlığın tezahürü olmaya başlamıştır. Kentsel dönüşümler ise bu alanlardan rant sağlayıcıların ortaya çıkmasına ve rantın sistematikleşmiş bir biçimde nasıl paylaşıldığını gözler önüne sermiştir. Sosyal bir hizmet adı altında sunulan TOKİ ve Kiptaş uygulamalarının da etrafa serpilmesi, mimari estetik ve yaşama kültürümüzü elimizden alarak bizleri kentsiz kentliler olarak ortada bırakmıştır.

İstanbul'da arkeolojinin değil de mimarlığın konusu olabilecek en eski örneklerden biri İstanbul'da, Boğaziçi'nde Anadoluhisarı'nda 1699 yılında yapılmış Amcazade Yalısı'dır.

Şekil 3. Amcazade Yalısı

Kaynak: <http://www.tuwto.com/amcazade-yalisi.html> (Erişim Tarihi: 25.08.2015).

Ancak gelenekler ve yapı gelenekleri, birkaç yüzyılda oluşmamaktadır. Bu durum, Osmanlıların yönetimindeki büyük topraklarda, dil, din ayrımlarının da üstesinde ulaşılmış bir yaşama kültürünün sonucudur.

Bu yapıların belki de en önemli özellikleri doğaya ve çevre koşullarına uygun olmalarıdır. Başka bir ifade ile doğadaki kan dolaşımı içinde varoluşlarını savunmakla beraber doğadaki yaşama biçiminden doğmaktadırlar. Bu evi yaratanlar, doğaya, çevreye ve doğada yer alan tüm canlılara saygı duyup; evreni, kendisi için yaratılmış bir çevre olarak görmemektedir. Kendilerini hem diğer canlılarla bir tutmak hem de onlarla dengede olması gereken, onlarla birlikte varolan biri olarak görüyorlar. İstanbul'da yer alan kuş evleri de bu yapıların bir parçası olmaktan ziyade yapıyla bütünleşmiştir. Bu evler merhamet, sevgi, vicdan ve güven duygusu gibi duyguları sembolize etmekle beraber o evi yaptıranın zevkini ve estetik değerlerinin de göstergesi olmuştur. Başka bir deyişle, kuş evleri, yaptıranlarının

hayırseverliğini ve hassas duygularını yansıtanın yanı sıra kültüre ve sanata verdikleri değerlerin yanı sıra anlamlarını da içlerinde barındırmaktadır.

Şekil 4. Taksim Maksemi Türbesi / Kuş Evi

Kaynak: www.dunyabizim.com (Erişim Tarihi: 25.08.2015).

Evlerin kapıları ekseriyetle atın geçebileceği büyüklükte ve iki kanatlıdır. Sembolize edilmiş bir ifade ile kapının büyüklüğünün, sahibinin kalbinin büyüklüğünü gösteren bir gösterge olduğuna inanılır. Bazılarının üstünde, önünde bekleyeni yağmurdan ya da güneşten koruyacak bir saçak yer alır. Bu saçakları gelişmiş bir sosyallik anlayışa yorabiliriz. Kapının iki kanadının, özel durumlar dışında, biri açılır yalnızca. Ya da kanatların biri üzerinde, ancak bir insanın geçebileceği büyüklükte, bir başka kanat vardır. Kapının üzeri çitalarla, işlemlerle süslemeli olabilir. Gene bir kanadı üzerinde, evin kedisinin, köpeğinin girip çıkabileceği, onun büyüklüğüne uygun küçük bir kapı açılmış olabilir.⁵⁴ Kanatlardan birisi sürekli sabit iken, diğer kanat, eve hayvan giriş-çıkışlarında kullanılır. İşte bu hareketli kanat içerisinden açılan daha küçük bir kapı ise, insanlar içindir. Yerden 25-30 santimetre kadar yüksek ve insanın sığabileceği büyüklükteki bu kapı, ancak adım atılarak geçilebileceği için, avludaki küçük çocukların kontrolsüzce dışarı çıkmalarına mâni olur. Yabancılar, Osmanlı

⁵⁴ Cengiz Bektaş, **Türk Evi**, İstanbul: Yem, 2014, s.105.

toplumunun ahlâk ve mahremiyet anlayışı çerçevesinde, ev sahibinden izinsiz, bu kapıdan giremezlerdi.⁵⁵

Şekil 5. Ahşap Ev İstanbul Cankurtaran

Kaynak: www.suleulgen.web.tr (Erişim Tarihi: 25.08.2015).

Kapının bir tokmağı, ya da halkaları vardır. Bunlar evin içiyle ilgili kimi sembolleri oluştururlar. Örneğin evin içinde evlenecek yaşta bir kızın olup olmadığı tokmaktan ya da halkadan anlaşılmaktadır. Halkalar bazı kapılarda iç içe, bazılarında ise ayrı ayrı, biri küçük, diğeri daha büyük olmak üzere iki tanedir. Örneğin, kapıya gelen bir kadınsa, küçük olanı çalar. Evin içindekiler gelenin bir kadın olduğunu anlarlar. Ya da iki kanattaki halkalar bir kurdele ile birbirine bağlanmışsalar evde kimse yok demektir. El formundaki tokmalarda kimi elde yüzüğün hiç olmaması, kimi elde orta parmakta ve yüzük parmağında yüzüğün olması ev sahibinin bekâr, evli ya da dul oluşunu simgeler. Kapı tokmakları ailenin sosyal statüsünü de anlatabilirdi. Mesela zenginin kapı tokmağı kalın, ağır süslüdür ve pirinçten yapılır. Fakirin ise ince, basit, demir ve halkadandır.⁵⁶

⁵⁵ <http://www.sizinti.com.tr/konular/ayrinti/osmanlida-ev-kulturu.html> (Erişim Tarihi: 25.08.2015).

⁵⁶ <http://kursateroz.blogspot.com.tr/2013/07/osmanlida-kap-tokmaklar-zamann-kap-onu.html> (Erişim Tarihi: 25.08.2015).

Şekil 6. Kapı Tokmağı

Kaynak: blog.tesbihane.com (Erişim Tarihi: 25.08.2015).

Kapı çalındığında önce üst kattan “kim geldi penceresinden” bakılır. Ona göre kapı açılır. Kim geldi penceresi sık kafeslidir. İçeriden bakan kendisi görülmeden, kapıya geleni görebilir.⁵⁷

⁵⁷ Bektaş, a.g.e., s.105.

Şekil 7. Kim Geldi Penceresi

Kaynak: <http://gizlenentarihimiz.blogspot.com.tr/2015/05/kim-geldi-penceresi.html> (Erişim Tarihi: 25.08.2015).

Evler genelde gün doğuşuna bakarlar. Kimi yerlerde odalar, lodos odası, poyraz odası gibi adlar alıyorlar; daha doğrusu buna göre yerleştiriliyorlar. Klasik Osmanlı dönemi İstanbul evleri en az enerji tüketilecek biçimde tasarlanmıştır; cumbaları kışın ısı kaynağı yazın ise ısı yalıtıcıdır. Batılıların eco-mimarlık ismini verdiği uygulama bir diğer ifade ile doğaya en saygılı davranış kendini göstermektedir.

Bu evler, olanaklarla yapılanın eşdeğerliliğini gösteriyor. Evlerde gereksiz teferruatlara rastlanmıyor. Kısaca başkaları için, gösteriş için tasarlanmamış. Kullanılan gereçler ekseriyetle yöreden sağlanıyor. Evlerin tavandan tabana akışı apaçık görülüyor. Hiçbir gereç, bir başkasının yerine geçmemekte ve her şey kendi doğallığında olup günümüz evlerine nazaran daha gerçekçi, daha yalın, daha uyumlu ve daha akılcı dizayn edilmiştir.

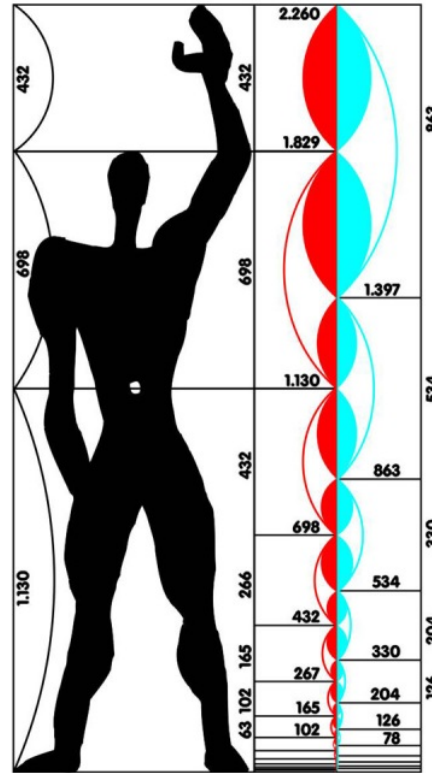
Şekil 8. Balat Cumbalı Evler

Kaynak: <http://www.forumsal.net/turkiyeden-kareler/22816-istanbul-balat.html> (Erişim Tarihi: 25.08.2015).

Klasik Osmanlı mimarlığının önemli özelliklerinden biri olan dış cepheden içeriye okuyabilme, görebilme durumudur. İç mekânlar ile dış mekânlarla uyumluluk içerisinde. Evin içerisindeki yalınlık olduğu gibi dışa vurmuştur. Modern Mimarinin manifestolarından biri olan biçimin işlevi izlemesi bu dönem evlerinde apaçık gözükmektedir. Dolayısıyla tasarımlar içten başlıyor ve dışa doğru ilerleyip gelişerek doğaçlama bir tutumla önce işlev çözümlenmektedir. Bunun anlamı estetiğin ve dış cephelerin geri plana atılması veya gözardı edilmesinden ziyade bir insanın iç güzelliğinin dışa yansımaya benzemektedir. Dolayısıyla bu durum, evin dışı güzel gözüküyorsa, iç güzelliğinin dışa yansımaya anlamına gelmektedir.

Tutumluluk yalnızca yapımda, kullanılan akıllıca kullanılmış araçlarla gerçekleşmiyor. Mekânların kullanımında da tutumluluk ve tasarruf ön planda. Ortak alanlar keskin sınırlarla iyi belirlenmiş; ailenin mahremiyetine ve özel alanına zarar gelmeden ortak kullanılacak her şey ortak kullanılıyor. Gösteriş için gereksiz harcamayı ve bu harcamaya gerekli parayı kazanmak için, yaşamda boşa çabalamak da yok dolayısıyla. Kullanılmayan, kapalı ya da kilitli tutulan bir odaya rastlanmamakta. İdealize edilmiş, henüz sınıflaşmamış bir komün yaşamını

gerçekleştirerek aynı evde yaşayan aileler, kolektif bir iş bilinciyle çamaşır yıkama, hamam ve mutfak işlerini ortak çözüyorlar ancak her birinin banyosu ayrı tutuluyor. Evlerin tasarlanmasında gerçekleştirilen bir başka yan anlam da ölçülerin insana göre daha doğrusu insan vücudunun kısımlarından çıkmasıdır. Kullanılan ahşap blokların parçalara ayrılırken, bir kulaç uzunluğunda, bir karış genişliğinde ya da bir parmak kalınlığında nitelendirilmesi gibi. Üstelik burada yer alan karış ve kulaçlar da evi yapan ya da yaptıranın karış ve kulaçları. Evin hemen hemen bütün bölümleri insan ölçülerinden çıkmaktadır. Bu sayede evlerde bilinçli bir altın oran da oluşturulmaktadır. Tavan yüksekliği Le Corbusier'nin elini kaldırmış insanını anımsatan ölçülerde bir ifade olan “elim tavana değmesin” yüksekliğinde tasarlanmaktadır.

Şekil 9. Le Corbusier's Modulor Man

Kaynak: www.muir.ca/letour/harmony/ (Erişim Tarihi: 25.08.2015).

Bu evleri günümüz modern evlerden ayıran bir başka unsur da evin esnek oluşudur. Başka bir ifade ile ailenin genişlemesiyle doğru orantılı bir biçimde evin de onlara uyarak, birim birim büyüebilmesidir. Bu büyüebilmenin sağlanabilmesindeki en

büyük etken ise diğer yapı malzemelerine göre görece daha esnek bir yapı malzemesi olan ahşaptır. Her kuşağın kendine göre değişiklik yapabilmesi olanağı bir kuşağın kendinden sonrakileri, kendi sınırları içinde esir etmemiş olması bakımından da önemlidir. Sonuç olarak bu evler onları yaptıranlarla daima bir paralellik içerisindedir. Evlerin tasarlanması, süslemesi ve üslubundaki ilkelerde bile varsılla yoksulun aynı çizgide ilerlediği görülüyor. Tek fark varlıklı aileler olanaklarından ötürü yazlık ve kışlık evleri ayrı ayrı konumlandırmıştır. Orta ve alt düzeydekiler ise bunun çözümünü aynı evde kışlık kat ve yazlık kat olarak çözmüştür. Bu iki katlı evlerde yer katı genellikle hizmetler katıdır. Ama orta hallilerin evlerinde bu yer katının üzerinde önce bir kışlık kat vardır. Ana kat ise bir üst kattadır.

Şekil 10. Yazlık kat kışlık kat

Kaynak: <http://www.gezijurnal.com/2011/08/istanbul-turlari/sehr-i-istanbul-kuzguncuk-uskudar-ii/> (Erişim Tarihi: 25.08.2015).

2.2.1. Osmanlı İmparatorluğunun Kentsel ve Toplumsal Yapısındaki Özellikler

Avrupa'da 1789 ve 1848 yılları arasındaki çifte devrimler döneminin hemen öncesinde, mimarların ve kenti düşünen filozofların bugünden farklı olduğunu görmekteyiz. Onlar mimari tasarım meselelerini ele alırken, aynı zamanda ideal bir kentin ve kentsel yaşamın nasıl olması gerektiğini de düşünüyorlardı. Rönesans

düşünürlerinden 19. Yüzyılın ilk yarısının ütopyacı düşünürlerine dek, bu durum böyle devam etmiştir. Dolayısıyla mimari tasarımı, ideal bir kenti ve toplumsal yaşamı tahayyül ederek düşünen bütünlük anlayışı söz konusudur. Söz konusu anlayışta, geç ortaçağ özerk kentlerinin ve Rönesans döneminin kentlerinin ölçekleri, üretim, yönetim, yaşam ve yapı oluşturma biçimleriyle olduğu kadar, eskiyle yeninin çarpışmasının yarattığı enerjiyle ütopyaların üretimini mümkün kılan 19. Yüzyılın ilk yarısındaki köklü toplumsal dönüşümle bağlantılı bir belirlenmişlikten bahsedebiliriz.⁵⁸ Öte yandan 19. Yüzyılın ortasına geldiğimizde Avrupa’da ilk büyük modern kent planlamacılığı bağlamında Paris’in yeniden planlanmasında, endüstri kentini planlamaya yönelik büyük çaplı projelerin, mimarlık ve kentçilik arasında halen bir birlik olduğunu görmekteyiz. Ancak buradakinin öncesinden olan farkı, kentsel mekânın yapılanması ve biçimlenmesindeki bütünlük içinde mimari tasarımın ikincil hale gelmesi, yönetsel erkin merkezi kent planlamasına bağımlı bir konum açmış olmasıdır. Yine de kapitalizmin bu yükseliş çağında kentçilik ve mimarlık arasında kentin ve yapıların top yekûn biçimde kamu erki tarafından planlama ve inşasından kaynaklanan bir bağlantı vardır.

Mimari yapısı ve çevresiyle kentin bütün olarak planlanması, toplumsal yaşam ve ilişkilerin yeniden örgütlenmesi ya da yeni toplumsal ihtiyaçlara uygun yeni arazi, yapı ve mekânların üretimi anlamına da geldiğinden, buna kimin niçin karar verdiği ve planlamanın nasıl, kimler tarafından, kimin yararına yapıldığı çok önemli bir mesele olarak ortaya çıkar. Neoliberalizm yükseldiğinden beri, kamu yararına planlamanın pabucu dama atılmıştır. Modernliğin belirli bir postmodern eleştirisinde büyük anlatıların ve de gelecek tasarımlarının tahakkümün hizmetine girmesinin yanı sıra modernist bir nosyon olan top yekun planlama da yapıbozumcu bir eleştirinin konusu olmuştur. Zira planlama söz konusu olduğunda önemli olan, amaçlarının ve uygulama sürecinin demokratikliği, elastikiyeti ve çokluğunu kapsayabilmesidir. “İçinde yaşadığımız kentler kimindir” sorusuna verilecek yanıt, planlamanın kimin için, ne için ve nasıl yapıldığının değerlendirme kıstaslarını da verecektir.

⁵⁸ Meral Özbek, **Kentsel Mekân, Toplum, Bilişsel Harita ve Planlama**, İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 2002, s.177-203.

Kara ulaşımı ve haberleşme kervanlar ve ulaklarla sağlanıyordu. Deniz ulaşımında ise kürek teknolojisinden yelken teknolojisine geçilmeye yeni başlanıyordu. Bu sayede uzun mesafe ticaretinde zaman koordinasyonu olanaklı hale geliyor ve gezen tacir yerini oturan tacire bırakıyordu. Bu tür bir üretim teknolojisi içinde, artı ürünün artırılması ve düzenli olarak akımının sağlanabilmesine, Osmanlı İmparatorluğunun kurumsal yapısında bulunan gaza ilkesi ve timar sistemi çözüm getirmektedir. Böyle bir üretim teknolojisi içinde ortaya çıkan işbölümünün kararlılığı ancak oldukça katı bir sınıfsal yapıyla sağlanabilir. Osmanlı İmparatorluğunda da benzer toplumsal yapılarıdaki gibi katı bir sınıfsal yapı olmuştur. Sınıfsal yapının katılığı, Osmanlı sistemi içinde doğabilecek toplumsal gerilimleri azaltmak için yeterli bir ön koşul olmayacaktır. Zira İmparatorlukta çok sayıda, dini ve etnik grup vardır. Bunların arasındaki çatışmaları ortadan kaldıracı farklı bir toplumsal kuruma gereksinme duyulacaktır. Bu kurumda dinsel ve cemaatsal ayrımla temellendirilen milletler olarak ortaya çıkmıştır. Böylece Osmanlı İmparatorluğunda toplumsal yapı, yatay ve düşey olarak iki yönde farklılaşma göstermiştir. Yatay olarak farklılaşması millet esaslıdır. İmparatorlukta, Müslüman, Rum-Ortodok, Ermeni ve Musevi milletleri vardı. Her millet de kendi içinde düşey olarak sınıfsal farklılaşmıştı. Bu sınıflar sultana uzaklık derecelerine ya da toplumsal saygınlıklarına göre askeri sınıf, ilmiye sınıfı, tüccarlar, zanaatkârlar ve köylü olarak sıralanıyordu. Osmanlı İmparatorluğunun 16. Yüzyıldaki en önemli dünya ticaret yolları üstünde bulunması, toplumda tebaa dışındaki yabancıların da yer almasına neden oluyordu. Bu dönemdeki yabancıların çoğunluğunu Venedik ve Ceneviz kolonileri oluşturuyordu.

16. yüzyılın kısaca özetlenen toplumsal yapısı, kentsel ve mekânsal örgütlenmesine de açıkça yansımaktadır. Kentsel merkezlerin 16. Yüzyıldaki mekânsal dağılımı Anadolu içine doğru bir yönelme göstermektedir. Kentler hem kervan yolları güzergâhı olması hem de su sağlamasındaki kolaylıklar açısından nehir vadilerinde toplanmışlardır. Ancak bu kervan yollarının kıyıya bağlandığı noktalarda oldukça az sayıda liman kenti vardır. Bir kent genel özellikleriyle yukarıda verilen, yerleşmeler kademelenmesinde kendisine düşen işlevleri yerine getirirken, Osmanlı toplumsal yapısının verilen özellikleriyle tutarlı bir sınıfsal yapı oluşturacak ve bu sınıfsal yapı kent biçimine de yansıtacaktır. Böyle bir çözümlemeye girebilmek için 16. Yüzyıl Osmanlı yerleşme sisteminde kentin işlevinin ne olduğunu bilmek gerekir. 16.

Yüzyıl kent biçimi daha önceki yılların kent formuna göre önemli bir değişme geçirmektedir. 16. Yüzyıl öncesi Osmanlı kentinin biçimi çok uzun süreden beri Yakınoğu kentlerinde görülmüş olanların bir benzeridir.⁵⁹ Kabaca kent biçimi iki bölümde incelenebilir: Kalenin iç kesimi ve kalenin dışı. Kalenin içinde asıl kent bulunmaktadır ve ikiye ayrılmıştır. Kalenin içinde yöneticilerin oturduğu ve yönetsel işlevlerin yer aldığı bir iç kale bulunmaktadır. Başka bir ifade ile iktidar kent dışında bir kaleye sığınmış ve bir güvenlik kuşağı oluşturan meydanla kendini kentten soyutlamıştır. Bu özellik, Antik Yunan kent dokusuyla örtüşmektedir. Aristoteles'in «Bir hisar (akropolis) oligarşiye ve tek adam yönetimine, düz zemin ise demokrasiye uygun düşer» Sözü ekseninde bir değerlendirmeye gidecek olursak, Antik Yunan'da da kent ikiye ayrılmıştır, tepelik kısım yönetenleri temsil ederken, alt kısım yönetilenleri işaret eder. Evlerin aynı hizada dizilmiş olmalarından, tüm yurttaşlar arasında eşit bir yatay düzlem olduğu sonucuna varabiliriz.

Kalenin iç kale dışındaki kesiminde zanaat faaliyetleri yer almakta ve kentin ileri gelenleri oturmaktadır. Kalenin dışında “kale altı” denilen kısımda ise daha çok yerleşmemiş ticaret faaliyetleri, Pazar vb. yer alıyordu. Kent dışındaki bu kesimde yolcuların konaklaması için kervansaraylar ve kentten kopuk olan ve tarımla uğraşanların yaşadığı yerler ile bazı tekke ve zaviyeler bulunuyordu.

16. yüzyılda anlatılan bu kent biçiminde önemli bir dönüşüm ortaya çıkmıştır. Kale dışındaki yapılaşmamış ticaret kesimi yerinde iç kalenin antitezini oluşturacak şekilde bedestenin yapılaşma olgusu ile karşılaşırız. Kentlerde bu kesimin gelişmesi yavaş yavaş yapılaşmadan çok bir vâkıfın yarattığı imaret ya da külliye halinde bütüncül bir uygulamayla gerçekleştirilmiştir; camisi, hamamları, hanları, bedesteni ve benzeri öğeleriyle birlikte.⁶⁰ Özellikle büyük kent bedestenleri taş kubbeleri ve Demirkapıları ile yalnız ticari malları korumuyor, aynı zamanda kent zenginlerinin paralarının korunduğı yer oluyordu. Bedestenin iç kalenin karşısı olan yeni prestij alanı olarak ortaya çıkışının kent biçimlerinde belirli bir dönüşüm dinamiğı yarattığı söylenebilir. Zira merkezi bir konum kazanan bedestenlerin çevresinde belirli üretim, ticaret ve hizmet faaliyetlerinde ihtisaslaşan sokaklar

⁵⁹ Doğan Kuban, **Sanat Tarihimizin Sorunları**, İstanbul: Çağdaş Yayınları, 1975. s.115-161.

⁶⁰ Osman Ergin, **Türk Şehirlerinde İmaret Sistemi**, İstanbul: Cumhuriyet Matbaası, 1939, s.26.30.

oluşturmuştur. Bu gelişmeler konut alanlarının yeni mahalleler oluşturması için başlangıçlar yaratmıştır.⁶¹

16. yüzyıl Osmanlı kentinde yaşanan bütünsel dönüşümler ve gelişimler, kuşkusuz İmparatorluğun içinde güvenliğin sağlanmış olmasının, kalelerin işlevsiz kalmalarının ve kentlerdeki nüfus artışlarının etkisiyle olmuştur. Daha yapısal bir açıklamaya gidecek olursak; Osmanlılarda ticaretin ve ticaretin niteliğinin değişmesiyle bu değişimleri açıklayabiliriz. Bir başka deyişle bütün dünyada olduğu gibi gezici tüccarların önemini yitirip oturan tüccarların önem kazanmasının bir sonucudur.

Bununla beraber 16. Yüzyıl Osmanlı kentlerinde merkezin etrafında yer alan konut alanları mahalleler halinde örgütlenmişti. Mahalleler sınıfsal olarak değil toplumdaki dini ve etnik gruplara göre farklılaşma göstermekteydi. Kentlerde ayrı Müslüman, Rum, Ermeni ve Yahudi mahalleleri vardı. Mahallelerin kent içindeki topografik konumlarında da milletler arasında bir saygınlık sıralaması eğilimi kendisini belli etmektedir. Kale çevresindeki mahalleler daha çok Müslüman mahalleleridir. Diğer etnik gruplar merkeze yakın otururlar, çingenerler ise en dış kenarında yaşamaktadır. Mahallelerin içinde sınıfsal farklılaşma görülüyordu bilakis değişik sınıflardan aileler yan yana yaşıyordu. Mevcut farklılaşma konutların niteliklerinde görülmekteydi ve dildeki yansımasını tek katlı, iki katlı ve geniş konut nitelendirmeleriyle göstermekteydi.⁶²

Arazi kullanma bakımından genel özellikleri verilen Osmanlı kentleri genellikle oldukça yüksek yoğunluklu idi. Kentin ana sokakları oldukça dardı ve bu sokakların konutlara ulaşan uçları çıkmazdı. Gölge, sıcak iklim içinde yürümeye elverişli bu sokakların ucunda içe dönük evler yer alıyordu. Evler de genellikle ahşaptan yapılıyordu. Kentin bu tür yapılaşma özellikleri daha sonraki dönemde kent

⁶¹ Sevgi Aktüre, “17. Yüzyıl Başından 19. Yüzyıl Ortasına Kadarki Dönemde Anadolu Osmanlı Şehrinde Şehrsel Yapının Değişme Süreci”, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi, 1/1, Ankara 1975, s.106-108.

⁶² İlber Ortaylı, “İstanbul’un Mekânsal Yapısının Tarihsel Evrimine Bir Bakış”, Amme İdaresi Dergisi, c.10, 1977 s.86.

biçiminin dönüşümünde sorunlar yarattığı kadar da dönüşümü hızlandıran olanaklar sağlamıştır.⁶³

2.2.2. 19. Yüzyılda İstanbul'un Kent Dokusunda Değişim

Kasım 1839'da çıkarılan Tanzimat Fermanı, modernleşme adına yaşama geçirilen reform hareketleri olup, şehir planlamacılığına yansımaları; geniş ölçekte kent dokusunda, dar ölçekte ise mimaride görülmüştür. Bunun sonucu olarak klasik Osmanlı kent dokusu Avrupalı biçimleri ve unsurları içeren daha kozmopolit ve heterojen bir hale gelecekti. Geniş cadde ve rıhtımların açılmasını, dar sokak ve çıkmazların kaldırılmasını öngörerek başkentin kentsel alanında köklü bir değişimi başlatmıştır. Mevcut kent görüntüsünün toptan reddedilmesi anlamına gelecek olan ilk resmi belge ise 17 Mayıs 1839'da hazırlanmıştır.⁶⁴

Bu köklü değişimde başı çeken sebeplerden ilki, İstanbul'un yoğun, ahşap yapılaşmasının bölgeyi yangına duyarlı bir hale getirmesidir. Zira İstanbul'un ahşap konut dokusu kentin tarihi boyunca tehlike oluşturmuştur. 1663 Cibali yangınıyla başlayan süreçte 1839 tarihine kadar İstanbul'da 109 büyük yangın görülmüştür.⁶⁵ Haliç ve Galata gibi yoğun nüfusa sahip yerleşkelerde tezahür eden ve büyük yıkıma yol açan yangınlar, Avrupa'dan esinlenen kent planlamasının faaliyete geçmesini hızlandırdı. Yapı malzemesinin ahşaptan kâgire dönüştürülmesiyle beraber yangınların önlenmesinde de önemli bir adım atılmıştır.

İkincil sebebin altında ise Tanzimat Fermanı'nı kaleme alanlardan biri olan Mustafa Reşit Paşa'nın Paris, Londra ve Viyana gibi Avrupa başkentlerindeki diplomatik görevleri sırasında bu kentlere hayran oluşu yatar. Dolayısıyla Osmanlı başkentinin de aynı standartlara sahip olmasını istemiştir. Bu nedenle yeni kent reformu felsefesi, Tanzimat reform paketinin bir parçası olmuştur. Avrupa'dan alınan kent düzeni sayesinde, labirentvari sokakların düz ve geniş arterlerle kesilmesi sağlanacak,

⁶³ A.g.m., s.87.

⁶⁴ Koray Özcan, "Tanzimat'ın Kent Reformları: Türk İmar Sisteminin Kuruluş Sürecinde Erken Planlama Deneyimleri (1839-1908)", Osmanlı Bilimi Araştırmaları VII/2 (2006), s.150-156.

⁶⁵ A.g.m., s.158

böylelikle sağlanacak ulaşım kolaylıkları sayesinde yangın afetinin kontrolü mümkün kılınacaktı.

Geçmiş zamanlarda kentleşememe olgusuna karşın insanları bir arada tutmayı başaran olgu alçak irtifa hadlerinde seyreden, birbirlerine yakın olan ve gerek evler gerekse birey açısından dirsek dirseğe teması sağlayan ahşap evlerdir. Modern şehirciler ise yaptıkları yeni tasarımlarla beraber insan bedeniyle kurulan aktif bağı ortadan kaldırmışlardır zira irtifa hadlerinin salt yapı malzemelerine göre belirlenmesiyle beraber, tuğla ve taş binalar ahşap yapılardan daha yüksek olacak şekilde nizama sokulmuştur.⁶⁶

Bu saptamalarla beraber Tanzimat öncesi Osmanlı yönetiminin doğal bir genel düzen isteğinin ötesinde kent alanına müdahale amacı var mıydı, yoksa bu amaç Batı kent modelinin kabul edilmesiyle birlikte mi doğdu, kesin olarak bilinmemektedir. Ancak, Osmanlı yönetiminin bina yüksekliklerini, cephe özelliklerini, kullanılacak malzemeleri belirleme, imara kapalı alanları açıklama ve müdahale etme konularında kent alanını çok titiz kurallara bağlamak istediğini görmekteyiz. Bu müdahalelerde bütün güvenlik sorunları açıkça belirtilmiştir:

Yangınlardan korunmak için kent içinde ahşap yapıların yasaklanması, yangın esnasında talanı önlemek için mahallelerin kapılarla kapatılması, kaçak göçü engellemek için yasadığı ve marjinal yapılaşmanın ve bekar hanlarının yasaklanması, kentnin anarşik büyümesini önlemek için kent çevresindeki inşaatların yasaklandığı bilinmektedir. Çok katı hükümler içeren mimari yapı talimatları, örme taş duvarlı, cephesinde cumbalar ve büyük çıkma saçaklar bulunmayan bir konut modeli çizmektedir.⁶⁷ Ancak 18. Yüzyıl ortalarından beri bilinen İstanbul'un karakteristik evi, tam tersine ahşaptandır ve en belirgin özellikleri cumbalar ve büyük saçaklardır. Demek ki ortada daha ciddi bir durum vardır. Tanzimat'tan önceki kentsel düzen yokluğu ilgisizliğin değil, bir iradeyi hayata geçirememenin sonucu gibi görünmektedir. Tanzimat, diğer alanlarda olduğu gibi bu konuda da, otorite

⁶⁶ 1848'de ahşap binaların azami yüksekliği 16 metre ve kâgir binaların azami yüksekliği 23 metre olarak belirlendi, **Ebniye Nizamnamesi**, 1848, madde 10.

⁶⁷ Ahmet Refik ve Osman Nuri, **Hicri Onikinci Asırda İstanbul Hayatı**, İstanbul, 1930, s.21.

boşluğunu doldurmaya ve bu amaçla Batı'dan alınmış gerekli araçlarla donatmaya çalışmaktadır.

2.2.2.1.Sınıfsal ve Yönetimsel Yapının Değişmesi

Osmanlı kentinin 19. Yüzyılda geçirdiği dönüşümü incelemek için Avrupa'da doğan kapitalizmi ve sanayi devrimini genel çizgileriyle ortaya koymak gerekir. Avrupa'da kapitalizmin gelişerek sanayi devrimini gerçekleştirmiş olması ve bu gelişmeler sonucunda Osmanlı İmparatorluğu üstünde aşama aşama kurulan emperyalist denetim Osmanlı İmparatorluğunun iç dinamiği ile birleşerek önemli yapısal değişmelere neden olmuştur. Gelişen Avrupa kapitalizminin önceleri gıda maddeleri ve ham madde talepleri Osmanlı İmparatorluğundaki tarımsal üretimi iç pazardan dış pazara dönük hale getirmeye başlamış ve bu gelişime paralel olarak da Avrupa'nın sanayi malları Osmanlı İmparatorluğunun geleneksel üretimi ile yarışarak onun iç pazar alanlarını daraltmıştır. Avrupa kapitalizmi gelişmesinin daha ileri aşamalarında ise kapital ihraç ederek, altyapı yatırımları ile İmparatorluğu yarı sömürge haline getirmiştir. İmparatorluğun kapitalizme açılmasına paralel olarak artı ürünü denetleme yolu feodal kurumlar olmaktan çıkarak piyasa mekanizması olmaya başlamıştır. Bu dönüşüme koşut olarak mülkiyet ve servet toplumsal tabakalaşmanın tek belirleyicisi haline gelmiştir.

Bir yandan toplumun geleneksel kurumsal yapısının, artı ürünün yeni denetlenme biçimine ve güçlenen yeni sınıfların gereksinmelerine uymaması öte yandan, güçsüzleşen ve milliyetçi hareketlerle parçalanma süreci içine giren İmparatorluk yöneticilerinin İmparatorluğu yeni bir kurumsal yapı içinde güçlendirme istekleri Tanzimat döneminde yapılan ıslahat hareketlerini getirdi. Tanzimat'ın getirdiği batılı haklar sistemi ve yeni toprak düzeni toplumdaki üretim ilişkilerini toplumun gelişmesi ile uyumlu hale getiriyordu. Tanzimat, mülki ve askeri yönetimde ve haberleşme sistemlerinde getirdiği merkezin denetimini artırıcı yöndeki uygulamaları ile de 17. ve 18. Yüzyılda güçlenen ayanların ve 19. Yüzyıl başında doğan ve bu yüzyıl boyunca süren ayrılıkçı milliyetçilik hareketlerinin yarattığı İmparatorluğun parçalanması eğilimlerini ortadan kaldırmayı amaçlıyordu.

İmparatorluğun sınıfsal yapısındaki değişmeler yönetici kesiminin değişimiyle başlamıştır. 16. ve 17. Yüzyılda ayanların güçlenmesi ile artı ürünün denetimi, merkezi yöneticiler olan askeri sınıf üyelerinin elinden çıkarak yerel güçlerin eline geçmiştir. Osmanlı İmparatorluğunun geleneksel sınıf modeli içinde ikinci kademeyi oluşturan ilmiye sınıfı İmparatorluğun değişik milletlerinin her birinde kaybeden sınıf olmuştur. Kurulan yeni merkezi yönetimin bir yandan ilmiye sınıfının vakıflarındaki kaynaklarına el koyması öte yandan işlevlerinin büyük kısmını yeni okullar sistemine vermesi bu sınıfı kaybeden bir sınıf haline getirdi.

2.2.2. Yönetimsel ve Yapısal Değişimlerin Kente Yansıması

Askeri sınıfın önemini kaybetmesi ve ayanın yükselmesi sonucu iç kalenin boşaltılması ve ayan konaklarının merkeze taşınması dışında 17. ve 18. Yüzyılda kentin yapısında önemli değişmeler yaşanmamıştır. Öncelikle 19. Yüzyılda yönetimin değişmesiyle beraber ikili bir merkez yapısı ortaya çıkmıştır. Bu değişiklik, kentin çevresiyle ilişki biçimi ve haberleşme yollarının kent işlevlerini değiştirmesi anlamına geliyordu. Kentlerin dünya ile ilişkisi buharlı gemi demiryolları ile kuruluyordu. Haberleşme askeri sınıfın tekelinde olan ulaklarla değil, tüm halka açık posta sistemi ile kuruluyordu. Bu yeni ilişki kanalları merkezde yeni istasyon binaları, rıhtımlar ve postahane binaları demektir. Böyle bir ulaştırma ve haberleşme sistemine geçilmesi, malların naklinde antrepoların kurulması ve yolculuk yapanların konaklaması için otellerin yapılmasını beraberinde getirmiştir. Başka bir ifade ile 16. Yüzyılın kervansarayları 19. Yüzyılda istasyon, antrepo ve otellere evrilmiştir.⁶⁸

İmparatorluğun dış ticaret ve yabancı sermayeye açılışı yabancı sermayenin finansman kurumlarını gerektirmektedir. Bu da yeni bankaların ve İşhanlarının kurulması demektir. Şehrin saygınlığı ve hakimiyeti de bedestenlerden, bankalar ve iş hanlarına devredilmiştir. Aynı zamanda devlet işleri, askeri sınıf üyelerinin konaklarında değil, kent merkezlerinde yer alan devlet dairelerinde görülüyordu. Bu sayede kent merkezlerinin çekim gücü artıyordu. Kent merkezlerindeki bir başka

⁶⁸ Kıray, a.g.e., s.33.

yenilik ise yeni ekonomik ilişkiler içinde olunan batı kültürüne yönelmenin getirdiği tüketim kalıpları ve yaşam biçiminin getirdiği lüks tüketim mağazaları, tiyatrolar, kafeler vb. kuruluşlardır.

19. yüzyılda kent merkezinde görülen dönüşüm kendisini konut alanlarında da gösterdi. 19. Yüzyıl kent konut alanlarındaki farklılaşmayı 16. Yüzyıl kentinde olduğu gibi sadece milletlerarası farklılaşmaya göre kavrayamayız. Artık sınıfsal farklılaşma da işin içine girmiştir. Konut alanlarında yine milletlerarası farklılaşma vardır ancak artık her milletin bütün sınıfları aynı mahallede oturmamaktadır. Ulaştırma olanaklarına paralel olarak zenginleşen kesimler kent dışında yer alan banliyölere çıkmaya başlamıştır. Bununla beraber yüksek gelirlilerin konutlarına ilişkin terimlerde de konutun yerine göre farklılaşma olmuştur: Konak, köşk, yalı vb. Örneğin konaklar kışın oturlan konutu belirlemektedir. Yazın ise bahçe içindeki köşkler ve deniz kıyılarındaki yalılar oluşmuştur.

Yerleşmelerin fiziksel dokusunda da önemli değişimler olmuştur. Çıkmaz ve dar sokaklı yüksek yoğunluklu kent dokusunda değişimler başlamıştır. Kent içi ulaşım artık 16. Yüzyılın yaya ya da kayığa dayanan ulaşımı değildir. Yabancı şirketler eliyle kentsel ulaşım da vapur ve tramvay işletilmeye başlanmıştır. Tüm kent dokusuna etkisi bakımından en önemlisi ise atlı arabanın girmesidir. Sultan dahi sokaklarda at üzerinde değil arabayla dolaşmaktadır. Devlet erkanlarının ve zenginlerin atlı arabaları mevcuttur artık. Bu gelişmeler daha geniş sokak gereksinmesinin kendini belirtmesi demektir.

19. yüzyıl kent dokularındaki dönüşümün hızlandırıcı etkeni yangındır. Ahşap binalardan meydana gelen kentlerde büyük yangınlar olmakta bu da yeni dokuya geçişi hızlandırmaktadır. Artık bu yeni yapılan yapıların kagir olması özendirilerek daha kalıcı bir kent dokusunun ortaya çıkması sağlanmıştır.

Değişen kent dokusu içinde yeşil alanların da işlevi değişmeye başlamıştır. Kent için yeşil alanlardaki yeşil, kentlinin beslenmesine doğrudan katkıda bulunan tarımsal üretim yerleri olmaktan uzaklaşmaya başlamış ve kentte, tüm kentlilerin kullanımına açık belediye parkları oluşmaya başlamıştır.

2.2.3. “İdeoloji ve Mimarlık” Batılılaşma Dönemi Osmanlı Toplumunda Dönüşüm: Müze-i Hümayun Örneği

Avrupa’da oluşturulan müze mekânları, 19. Yüzyıl sonlarında Fransa, Britanya ve Almanya’da kilit önem taşıyan epistemolojileri ve ideolojileri yansıtıyordu. Britanya Müzesi ve Louvre gibi büyük kurumların salonlarında, modern bir fikir olan ilerleme fikrinin canlandığı teşhirler yer alıyordu: Bu ilerleme eski Mısır ve antik Yunan sanatından Roma’ya, Rönesans’a ve son olarak modern devletlerin sanatlarına varan çizgisel bir yol izliyordu. Benzer şekilde, teşhirlerin düzenlenişini genellikle Darwin’in radikal evrim yasalarına dayanılarak belirlenen sınıflandırma ilkelerini yansıtıyordu;⁶⁹ bu ilkeler sanatın da hayat gibi tek bir ereksel ilerleme çizgisi boyunca, ilkelikten uygarlığa doğru evrildiği savını kanıtlar niteliktedir. Kuşkusuz, Müze-i Hümayun büyüklük ve kapsamı bakımından Paris’teki Louvre müzesi ile kıyaslanamaz. Ama bu müzelerin düzenleme stratejilerinin içerdiği anlamların karşılaştırılması, Osmanlı kurumunun mekânsal programının anlaşılmasını sağlayabilir.

II. Abdülhamit döneminde, ortak bir Osmanlı kimliğinin göstergeleri olarak değer kazanan nesnelere ziyaretçi zaman içinde ileriye değil, geriye doğru götürür. Ziyaretçi, 19. Yy sonlarının İstanbul sokaklarından Osmanlı’nın Çinili Köşk’te somutlaşan fetih çağlarına adım atar. Sütunlu giriş bölümünde, Avrupalıların özellikle Haçlı Seferlerinin Anadolu’nun ve Yakın Doğuyu fethetme girişimlerini hatırlatan Frenk eserleriyle karşılaşır. Buradan Bizans eserlerinin bulunduğu giriş holüne geçer. Daha önceki düzenlemede zaman zinciri müzenin girişinde kırılıyor, ziyaretçi 15. Yüzyıla ait binanın sütunlu girişinden Bronz Çağına adım atıyordu. 1893den itibaren yapılan değişikliklerden sonra binanın dış bölümünü içeriye bağlayan alanda “Frenk” ve Bizans eserleri, yakın geçmiş ile daha uzak bir geçmiş arasında köprü işlevi görmeye başlar- tıpkı İstanbul’un doğu ile batı arasında genellikle bir kültür köprüsü olarak görülmesi gibi. Bu köprünün diğer ayağı, müze teşhirinin tam ortasına yerleştirilen Helen-Bizans geçmişidir. Böylece sergi, Osmanlı imparatorluğu için doğudan çok batıya dönük bir tarih yazımı üretir; imparatorluğun Avrupa ile paylaştığı miras uğruna İslam geçmişi ihmal edilir. Kuşkusuz, Çinili

⁶⁹ Suzanne Marchand *Archaeology and Philhellenism in Germany*, s. 105

Köşkteki Müze-i Hümayun büyüklük ve kapsamı bakımından Paris'teki Louvre müzesi ile kıyaslanamaz. Ama bu müzelerin düzenleme stratejilerinin içerdiği anlamların karşılaştırılması, Osmanlı kurumunun mekânsal programının anlaşılmasını sağlayabilir. 19. Yüzyıl Louvre'unda klasik ve Rönesans Sanatı örnekleri en görkemli ve merkezi alanlara yerleştirilmiştir. 1870'li yıllarda kurulmuş birçok Amerikan müzesinde de benzer stratejiler benimsenmiştir; bu müzelerde Mısır, Yunan ve Roma gibi büyük uygarlıkların eserlerinden sonra merkezi alana yerleştirilen Rönesans eserlerine geçilir. Çinili köşkte klasik uygarlık doğrudan merkeze yerleştirilmiştir. Klasiklerin teşhiri Osmanlı Rönesans'ına, yani Tanzimat'a işaret eder. Kenarda yer alan mekânlardan, örneğin Himyer odası ve Bizans eserlerinin bulunduğu giriş salonundan, Helen Altın Çağı'na geçilir. Tüm Avrupa'nın paylaştığı ortak bir kültür mirasına ait bu dönemin eserleri, Çinili Köşkün belirli şekilde Osmanlı karakteri taşıyan binasında barındırılır. Müze, eser toplama işinde kadim geçmişin ötesine geçilmez, çünkü eser toplama etkinliğinin kendisi bu günü yansıtır: bugün, kadim geçmişle sürekliliğe değil, İslam-Osmanlı geçmişinden kopuşa işaretir.

Müzenin kullandığı epistemoloji, Avrupa Sanat tarihinin evrim anlatısıyla yaratılan ve Avrupa'nın üstünlüğü sonucuna varılan ereksel sonuca taban tabana zıt bir stratejik değer taşır. Bruce Trigger'a göre, "geçmişin maddi kalıntılarının yazılı belgelerden bağımsız olarak insanlık tarihi hakkında bilgi verebileceğini savunan yaklaşımın ortaya çıkması için, insanın gelişimi hakkındaki döngüsel görüşlerin yerini, entelektüel çevrelerde geniş kabul gören evrimci görüşün almasını beklemek gerekiyordu".⁷⁰ O halde neden bu ilk Osmanlı Müzesinde evrim anlayışı tersyüz edilmişti. Modernliğin yegane dürtüsünün pozitivist epistemoloji olduğunu kabul edersek, siyasal dürtülerin baskın çıkma potansiyelini baştan yadsımış oluruz. Gerçi Osmanlılar pozitivizme ve evrim kuramlarına ilgi gösterirler. Ama arkeolojinin onlara sunduğu anlatılar bunlar değildi. Müzenin sergileri arkeolojiyi, soyut bir tarih yazma tarzı olarak değil sömürgeci bir siyasal tarih teknolojisi olarak benimser başka bir ifade ile bugün için geçmişi yazan bir teknoloji.

⁷⁰ Bruce Trigger, "Alternative Archaeologies: Nationalist, Colonialist, Imperialist", Man, 1984, a. 356-57

Mimar Vallaury tarafından seçilen neo-klasik mimarinin simgeciliği ve bu mimarinin koleksiyonlarla arasındaki uyum şuna işaret eder; yeni müze, Osmanlı İmparatorluğunun Avrupa'yla ve topraklarıyla olan ilişkisinin simgesi olmuştur. Binanın pencereleri ve sütunları arasında heykellerin kullanılması, dış cepheye eklenen İyon Sütunları ve çatının kenarlarındaki yelpaze biçimli saçak, şunu akla getiriyor; binanın planında büyük olasılıkla lahit koleksiyonunda bulunan Ağlayan Kadınlar lahidindeki tapınak resmi temel alınmıştır.⁷¹ Müze Helen-Bizans lahitlerine ağırlık vererek Avrupa'nın, Batı Uygarlığının beşiği olan Yunan-Roma geçmişi kabul etme yaklaşımını benimsemiş olur. Ancak müze için imparatorluk topraklarında bulunmuş bir lahidin modelini kullanan mimari stil, bu mirası yerel mirasın bir parçası olarak yeniden konumlandırır. Osmanlılar ile Avrupalıların ortak köklerine dikkat çekerek Osmanlı İmparatorluğu'nun Batı Uygarlığına dahil oluşunun ampirik ve arkeolojik açıdan kanıtlamış bir olgu olarak Şekilleştirir. Yeni müze binası Batı'nın kültürel kodlarına ve mirasına sahip çıkarken, Osmanlı topraklarında yaşayan insanları, müzedeki nesnelere yapan insanların en dolaysız ardılları, dolayısıyla Helen mirasının meşru varisleri olarak yeni bir konuma yerleştirir. Kemerli, Türk stili Çinili Köşk'ün karşısındaki yeni binanın neo-klasik mimarisi, bu iki mimarlık stili arasındaki yakınlıkları güçlendirir; sanki iki stil arasında koparılamaz nitelikte kültürel bağların varlığına ima eder gibidir. Binanın mimarisi aynı zamanda yeni müzeyi Avrupa-Amerika müze ailesine dâhil eder; bu müzelerin hemen hemen hepsinde, neo-klasik formlar ve Yunan tapınaklarını andıran girişler kullanılır.⁷²

Çinili Köşkten farklı olarak yeni müze mekânı içeriye giren ziyaretçiyi nasıl bilgilendirir sorusunun karşılığı olarak, Müze-i Hümayun Avrupa ve Amerika'daki müzelerden farklı olarak, ziyaretçiler insanlığın ilerlemesini gösteren bir şema üzerinde uygarlıkların gelişiminin dönüm noktalarını göstermek amacıyla özenle tasarlanmış salonlarda gezmez. Stillerdeki ilerlemeyi gösteren bir evrim modeli sunacak alçı dökümler yoktur. Müze-i Hümayun'un mekânları, koleksiyonların çeşitliliği aracılığıyla bilgilendirir ziyaretçiyi: imparatorluk sınırları içerisinde çok sayıda arkeolojik alanın bulunması, zengin ve çok yönlü özgün eser koleksiyonlarını

⁷¹ Remzi Arık, **Türk Müzeciliğine Bir Bakış**, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1953, s.3

⁷² Duncan Carol, **Civilizing Rituals**, s. 32-33

mümkün kılmıştır. Koleksiyonların düzenlenmesi değil sergilenmesi, bu eserlerde somutlaşan ilerleme ideallerini simgeler: evrim şeklinde bir ilerleme değil, ilerlemenin simgesi olan uygarlığa batı uygarlığına katılma şeklinde bir ilerlemedir bu. Ancak, mimarisiyle izleyiciyi sürekli olarak hem Osmanlı dünyasına hem de Helen-Bizans geçmişine götüren Çinili Köşkten farklı olarak, yeni müzenin tarafsız neo-klasik mimarisi, açıklayıcı metinlerin yokluğuyla birleşince, evrenselci bir mekân yaratır. Ziyaretçi burada kendisini Paris, Londra ya da Roma'daymış gibi hissedebilir. Müze, doğuya egzotizmin için gelen çoğu Avrupalının beklentilerine zıt bir deneyim yaşatır. Buna karşılık, Osmanlı ziyaretçi için İstanbul sokaklarından Avrupa'ya girme deneyimi, Osmanlı varlığını, uygarlığın temelleri üzerinde yükselen Avrupa binası içinde hayal etmesini sağlayacak bir araç sunar. Osmanlılar Avrupa uygarlığına bir evlatlık gibi katılmak yerine ortak bir miras üzerinde hak iddiasında bulunabilirler ve müzeyi bu mirası sahnelemek için bir araç gibi kullanabilirler.

Osmanlı topraklarından toplanan nesnelere oluşturulan sergiler, Avrupalıların zevkleri ve alışkanlıkları doğrultusunda tasavvur edilen bir çerçeveye yerleştirilir; böylece, Tanzimat sonrası reformcularının beklentilerini karşılayan kültürel bir teşhir karışımı oluşturulur. “Fransa’da müze üç genel ögenin eklemlenmesiyle oluşmuştur: “Cumhuriyetçilik, laiklik ve başarıyla sürdürülen hücum savaşı.” Osmanlı İmparatorluğunda ise müze enternasyonalizm (Avrupa’nın tanımladığı şekilde “dünya” kültürüne katılım), sekülerleşme (insan ve hayvan figürlerinin yer aldığı eserler ve kafir diye nitelenen eserlere verilen önem aracılığıyla örtük biçimde ifade edilir.) ve toprak bütünlüğünün korunması kaygısının eklemlenmesinin ürünüdür. Fransa ile Britanya’da dünyanın dört bir yanından toplanıp müzelerde teşhir edilen nesnelere, dünya çapında sömürgeci hakimiyetin sembelleri olur; İstanbul’daysa, Osmanlı topraklarından toplanan nesnelere, uluslararası şöhret kazanmış kültür hazinelerinin aslında yerli olduğunu ima eder. Bu stratejinin radikal içselleştirilmesini kavrayabilmek için, örneğin Milo Venüsü ile Semendirek Nikesini Avrupa mirasının değil, Osmanlı mirasının bağlamına yerleştirmeyi deneyebiliriz. Bu durumda bu heykeller hala Batı klasizminin ikonları olarak görülüp görülemeyeceğini sorgulamak gerekir.

Tarihi eserlerin Avrupa çatısı dışında yeniden eklemelendirilmesi, Homi Bhabha'nın bu savına geçerlik kazandırır: Metropolitan arzusunun, Batı dünyasının temelini oluşturan nesnelere, sömürge söyleminin değişken, merkez dışı ve rastlantısal nesnelere dönüşür. Bu nesnelere sömürge karşıtı söylem olarak işlev görür; zira Batı'nın söyleminin dayandığı temelleri alarak, farklı ama paralel bir söylemin temelleri haline getirirler.⁷³ 20. yüzyıl başlarında Ziya Gökalp şöyle yazar: Bir medeniyet, farklı milletlerin müşterek malıdır. Çünkü her medeniyeti, sahipleri olan başka milletler, müşterek bir hayat yaşayarak vücuda getirmişlerdir. Bu sebeple her medeniyet, mutlaka, beynelmileldir. Fakat bir medeniyetin, her millette aldığı hususi şekilleri vardır ki, bunlara 'hars' adı verilir.⁷⁴ Böyle bir uygarlık anlayışı, aynı temel üzerinde birbirinden bağımsız kültürel değişim güzergahlarının oluşturulmasını sağlar; bu yaklaşım, tüm yolların Batılı bir geleceğe çıktığı ereksel bir ilerleme anlatısının karşısına çıkar. Yeni binanın mimarisi, benzer bir çizgide neo-klasizmin önermelerini yeni bir çerçeveye oturtur. Osmanlı Devleti Avrupa'ninkinden farklı bir uygarlık formu benimsediği için kendisi de yerli bir neo-klasik modernlik vizyonunu şekillendirebilecektir: Avrupa'daki muadiline paralel, ama ondan tümüyle farklı bir modernlik olacaktı bu. İmparatorluğun dört bir yanından getirilen arkeolojik eserler, eskinin değil modernliğin adına teşhir edilir. Modern bir Osmanlı kimliğinin oluşturulmasında ve korunmasında kritik bir rol oynar. Milliyetçi ayaklanmaların imparatorluğun bütünlüğünü tehdit ettiği bir dönemde, müze imparatorluğun üniter bir devlet olduğu fikrini yaymaya çalışır.

Jean Baudrillard'a göre "her nesne, iki işlevden birini taşır: ya kullanılabilir, yada sahip olunur."⁷⁵ Her tür iyelik, hem nesnenin, hem de sahip olma eyleminin çevresinde inşa edilen metaforlar aracılığıyla kullanımdan uzaklaşır. Müze-i Hümayun arkeolojik nesnelere ikili bir metafor üretmek için kullandılar: Bir yandan bu nesnelere sahip olma becerileri diğer taraftan da iktisadi ve siyasal güçlerini ispatlamak oldu. Öte yandan ise modern Avrupa ulusları ile şanlı klasik geçmişi arasında bağ kurmayı sağladı. Avrupa müzeleri de aynı nesnelere Avrupa hegemonyasını engellemek için kullandı. Tarihi eserleri metonimik bir ilişkide

⁷³ Bhabba, Homi, "Of Mimircy and Man", **TheLocation of Culture**, s. 92

⁷⁴ Ziya Gökalp, **Türk Medeniyeti Tarihi**, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1981, s. 30

⁷⁵ http://www.ninalp.com/ART/Papers/collecting_baudrillard.pdf (Erişim Tarihi: 25.08.2015).

yeniden üretti; batı uygarlığının anlatıya dayalı inşasıyla değil, Osmanlının kendi topraklarına sahip olduğu iddiasıyla kurulan metonimik ilişkiydi bu.

2.3. Cumhuriyet'in kuruluşundan Günümüze Değişen Şehircilik Pratikleri

Şehir, mekânsal görünümünün ardından içerdiği kurumsal ve yapısal özellikleri ile tarih boyunca insanların zihniyet, değer ve tutumlarını büyük ölçüde etkileyen, kültürel anlamda bir yaşama tarzını ifade eden temel bir olgu olmuştur. Şehirleşme ise sanayileşme süreci ile bağlantılı olarak hem sosyo-ekonomik ve demografik, hem de sosyo-kültürel bakımlardan kırsal-geleneksel bir yapının şehirselleşen bir topluma dönüşümünü ve toplumsal pratiklerin değişmesi sürecini içermektedir. Ancak bu olgunun toplumların farklı tarihsel ve toplumsal gerçekliklerine özgü olarak farklı tezahürler gösterdiği bilinmektedir. Cumhuriyet'le birlikte köklü bir toplumsal değişim yaşayan Türk toplumu da özellikle 1950'li yıllarla birlikte olarak hızlı bir sanayileşme ve şehirleşme sürecine ve onun sosyal, kültürel yapılarda yol açtığı yeni değişimlere sahne olmuş ve olmaya devam etmektedir. Öte yandan Türkiye'de yaşanan hızlı şehirleşme sürecinin gerekli ve yeterli yapısal kurumsal gelişmeyle eşzamanlı yürümemesi ve gecekondulu, çarpık şehirleşme gibi tezahürlere sahip olması sosyo-kültürel yapıda ortaya çıkan önemli farklılaşma, gerilim ve çatışmaların da temel nedenlerinden birini oluşturmuştur. Modern İstanbul'un geçirdiği dönüşümü, Fransız mimar Henri Prost'un gerçekleştirdiği projelerle ele almak gerekmektedir. Bunlar; Beyoğlu bölgesinde, Karaköy ve Azapkapı arasında 30 metre genişliğinde bir bulvar yine Karaköy ve Tophane arasında 22 metrelik bir cadde yapılması öneriliyordu. Önerilen ikinci caddenin önce Beşiktaş'a, sonra da Bebek'e kadar uzatılması gündemdeydi. Yeni caddelerin her iki tarafında da sekiz kata kadar yükseklikte binalar yapılacaktı. Prost'un önerilerine benzer şekilde, Komisyonca Karaköy'de istimlak ve yıkım çalışmaları yürütülmesini öneriyordu; böylece yeni bir meydan yapılacak ve tarihi yarım adayı Galata bölgesine bağlayacak yeni bir köprü inşa edilecekti. Mevcut Tarlabası Caddesi, Taksim Meydanı ve Atatürk Köprüsü arasında yeni bir anayol yapmak için genişletilecekti. Taksim Meydanı'ndaki eski maksem yıkılacak, yerine çok katlı binalar yapılacaktı. İstanbul'da gerçekleşen bir diğer önemli değişiklikse, Beşiktaş'ın yukarı kısımlarında ilk gardencity'nin (bahçe-

kent) yapılmasıydı. Bu proje, 1940'ların sonunda İstanbul Belediyesi ve Emlak Kredi Bankası'nın ortak girişimleriyle başlatıldı. Osmanlı denizcilerine atfen Levent Evleri olarak isimlendirilen bu konutlar, 1948 ve 1958 yılları arasında inşa edilmiş 1.347 evden oluşmaktadır.⁷⁶

İdeoloji ve kentleşmeyi 1980 sonrası, İstanbul'da görülen gecekondulaşma hareketleriyle bağdaştırarak bir köksap çözümlemesine gidebiliriz: Toplumsal mekânda bir coğrafyadan diğere gerçekleşen fiziki hareketliliklerin büyük bölümü göç olarak adlandırılır. Göç olgusunun genel anlamda iki biçimi vardır, bunlardan biri zorunlu ötekisi ise gönüllü göçlerdir. Zorunlu göçler sürgün, tehcir gibi biçimlerde görünürken gönüllü göçlerse daha çok yaşam koşullarını değiştirmek/iyileştirmek amaçlı göç biçimleridir. Toplumdaki bu hareketlilik aynı zamanda yatay veya dikey hareketlilik olarak da bir başka yönden sınıflandırılabilir. Yatay hareketlilik sosyal ilişkilerin değişmesi sebebiyle sosyal kişiliğin kendini yeni ilişkilerdeki kişilere uyarlamasıyla; dikey hareketlilikse sınıf veya statü değişimine bağlı bir devinimdir.⁷⁷

Türkiye'de özellikle 60'lı yıllardan itibaren yoğunlaşan bir olgu olarak köyden büyük kentlere göçü yukarıdaki iki ayrı sınıflandırma arasında bir yere koymak oldukça zordur. Öncelikle bu göçleri neden zorunlu veya gönüllü diye niteleyemeyeceğimizi açıklamak gerekirse, tarımda makineleşme sonucu köyde boş kalan iş gücünün şehre özellikle sanayi kesiminde işçi olarak çalışmak üzere göçü söz konusudur, fakat hepsi bu iş kolunda çalışmayacaktır. Tam da bu sebepten dikey hareketliliğin bir bütün olarak gerçekleştiğini söyleyemeyiz çünkü bütün göçle gelen gruplar tarım işçiliğinden sanayi işçiliğine geçmemiştir. Yatay hareketliliğin tam anlamıyla uygun olmayışı da konumuzun düğüm noktasıdır. Çünkü yatay hareketlilik yine yukarıda değinildiği gibi sosyal ilişkide bulunan kişilerin değişmesini gerektirir. Oysa Türkiye'deki iç göç dikey olmadığı gibi yatay hareketliliğin yaratacağı kentli-köylü arasındaki gerilimli olabilecek ilişkiye karşın gecekondulaşma gibi bir kentsel olgu yaratmıştır. O halde gecekondulaşma sürecinin

⁷⁶ Murat Gül, **Modern İstanbul'un Doğuşu: Bir Şehrin Dönüşümü ve Modernizasyonu**, İstanbul: Sel Yayıncılık, 2015, s.170-172.

⁷⁷ Fichter, **a.g.e.**, s.180-84

ne şekilde gerekleştigi, hangi ilişkilere bağlı olduğu ve ne tip ilişkiler doğurduğunun incelenmesi gerekmektedir.

Türkiye’de kentsel yapı ile ilgili araştırmaların sonuçları gecekondulaşmanın kentleşme olgusuyla özdeş nitelikte olduğunu göstermektedir. Bu sebepten gecekondulaşma kentleşme sorunundan bağımsız incelenemez. Aynı araştırmalar bir temel ortak niteliği daha vurgular; “Türkiye’de kentleşme (ya da gecekondulaşma) batıda olduğu gibi doğrudan doğruya endüstrileşmenin bir sonucu değildir. Olayın ardında kentlerin çekimi kadar köylerin itimi de yatmaktadır.”⁷⁸ Bu noktada köyleri tarafından itilen göçmenler, kendilerine uygun kentsel bir politika izlenmediğinden kendi yöntemleriyle yeni bir yerleşim biçimi meydana getirmişlerdir. 1960’lara kadar olan dönemde gecekondular yoksul ailelerin mülkiyeti kendilerine ait olmayan araziler üzerinde kendi olanaklarıyla inşa ettiği, geçici konutlardır ancak 1960-70 arası dönemde sivrilen kişiler ‘gecekondulaşma’ niteliğine bürünmektedir. “Hemşerilik ve akrabalık ilişkileri temelinde ‘arsa ayarlamak’ ile başlayan ileriye dönük spekülasyonlar ve küçük çapta da olsa ‘emlak komisyonculuğu’ türemekteydi.”⁷⁹ Böylece gecekondular ticari bir meta haline gelmektedir.

Yukarıdaki gözlemlerin izini 1978 yapımı Sultan filminde sürmek mümkündür. Filmdeki aşk hikâyesinin etrafı gecekondunun meta haline gelmesi sorunu ile kuşatılmıştır. Gecekondulaşma mahallesinin muhtarı yapılacak olan boğaz köprüsüyle değerlenecek arsadan rant elde etmek için gecekondulaşma ahalisini bir bir ellerine az miktarda para sıkıştırarak göndermektedir. Dolayısıyla gecekondulaşmada yaşayan insanlar tam anlamıyla yersiz-yurtsuzlaştırılmış bireyler haline gelmektedir.

Böyle bir yersiz yurtsuzlaşmanın açıkça kendini göstermesi için onu bir başka iç göç örneğiyle karşılaştırabiliriz. Örneğin Paris şehrinde 1960-70’lerdeki göç dalgalarının konut sorunlarına karşı sosyal konut anlayışı benimsenmiş ve Lefebvre’nin nitelmesiyle “mekânın üretilmesi” sağlanmıştı. Ancak buradaki sosyal konut anlayışı da sonunda gettolaşmayı doğurmuştur. Türkiye örneğinde ise durum daha

⁷⁸ Emre Kongar, **Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği**, İstanbul: Bilgi Yay, 1979, s.362

⁷⁹ Anonim “Gecekondulaşma Deneyimi” **Cumhuriyet Ansiklopedisi**, İstanbul: YKY, 2002, s.149-50

farklıdır, sosyal konut projeleri uygulanmadığından kendi imkânlarıyla göçmenlerin konut yapması ve belli bir alanda toplanması, gittikleri yerlerde kendi yaşam biçimleriyle birlikte varolmalarını da mümkün kılmıştır. Böylece Paris’te olduğu gibi kentin diğer alanlarına kapalı değil açık bir mekân oluşturmuşlardır.⁸⁰

Sultan filminde, göçmenler köylerindeki ilişki biçimlerini aynı şekilde korumaktadırlar. Şehre göçtüklerinde bir tanıdıkları vasıtasıyla buldukları bir arsaya kendi emekleriyle bir gecekondu kondurmuşlar, burada köy yaşantısındaki düzenlerini korumaktadırlar. Örneğin bahçede tavuk beslemek, bahçeye bir şeyler ekmek, leğende çamaşır yıkamak, mahallede yaşça büyük bir kadının diğerlerinin doğumunda yardım etmesi, leğende yıkanmak, evlenmek için kız isteme ritüelinin gerçekleştirilmesi gibi. Gecekondu mahallelerindeki ilişki ağları Deleuze’ün ‘köksap’ kuramıyla ifadelendirilebilir. Burada en temel bağlantı, yukarıda bahsettiğimiz gibi köyden kente yapılan göçte birçok geleneğin aynı şekilde devam ettiğini görebiliriz. Köydeki ağalık kurumunun kentte muhtar olması bunun en belirgin ifadesidir. Filmde muhtar ile arsayı satın almak isteyenler arasındaki diyalog özellikle dikkat çekicidir; muhtar burada yaşayanları kendisinin getirdiğini ve ancak kendisinin gönderebileceğini, bunun için de onları teker teker, küçük bir miktar para vererek sessizce gitmelerini sağlamanın en uygun yol olduğunu söyler. Maksat göçmenlerin kendi aralarında örgütlenmelerini önlemektedir. Burada çok önemli bir cümle sarfeder; “Ellerine iki kuruş sıkıştırdık mı bu ayı oğlu aylar nerde olsa yaşar...” Nitekim filmin son sahnesinde Sultan ve arkadaşlarının evleri yıkılınca başka bir yerde kendilerine gecekondu kondururken artık bizi kimse buradan atamaz derler, tıpkı köküyle koparılıp başka toprağa ekilen bir ağaç gibi. Kim bilir ileride yeni muhtar onlardan biri olacaktır. Sonuçta yeniden kendi yaşamlarını kuran bu insanların izini kesik çizgiler halinde sürebiliriz, bir gecekondu yaylasından bahsetmemizin imkânını yakalayabiliriz. Deleuze’e göre ‘her halka veya yayla bir ayrıntılar haritası çıkarıyor, işte bu yüzden her birinin –hayali de olsa- bir tarihi ve aynı zamanda bir görüntüsü, bir imajı mevcut. Bir nesneye, bir şahsa ya da bir özneye ait olmayan bireyleşme modları.’⁸¹

⁸⁰ Mustafa Poyraz, “İstanbul ve Paris’in Yoksul Kenarları İle Merkez Arasındaki Bağlar ve Kopma Noktaları”, Toplumbilim Dergisi:26, İstanbul: Bağlam Yay, 2011, s.15-28

⁸¹ Eribon Descamps, Robert Maggiori, “Bin Yayla Üzerine” Toplumbilim:5, İstanbul: Bağlam Yay, 1996, s.95

Mahalledeki kadınların bir kısmı fabrikada çalışmaya bir kısmı gündeliğe gitmektedir. Fakat bu kendi aralarında bir statü farkı yaratmadığı halde gecekondu dışındaki ev sahibi olan kadınlarla gündelikçiler arasındaki farkı belirginleştirir. Gecekondu mahallesinde kadın ile erkek arasında bile böylesine kalın çizgiler çekilmiş bir fark yoktur, Sultan evini kendi tırnaklarıyla kazıyarak yapmıştır ve kendi elleriyle de yıkar. Dolayısıyla kentin kendi içindeki hiyerarşik yapısına karşılık gecekondu yaşamında tek ayrıcalıklı konum muhtardır, ilişkiler ağına sadece onun izi/çizgiselliği belli bir yere kadar sürülebilmektedir.

Sultan, Kemal ve diğerleri yeniden göçerler çünkü onların bir toprakları yoktur ya da gittikleri yerlere kendi köklerini salarlar. Türkiye’de gecekondu kültürü yersiz-yurtsuzlaşmanın karşısında yeniden kök salmanın gerçekleştiği bir köksap örneğidir. Deleuze bu yersiz-yurtsuzlaşma devinimlerini Medusa’nın Salı metaforuyla özdeşleştirir:

“...birbirlerini sevmeyen, dövüşen, birbirlerini yiyen insanlar birlikte kürek çekerler. Birlikte kürek çekmek paylaşmaktır, bir şeyi paylaşmaktır, her türlü yasanın, her türlü sözleşmenin, her türlü kurumun dışında. Bir sapma, bir sapma devinimi ya da yersiz-yurtsuzlaşma devinimi...”⁸²

Tıpkı son sahnede; çeşme başında kavga eden kadınların bir olup, karısından nefret eden kocanın ailesiyle ve diğerleriyle bütün olup kökünü bir diğer yere salmak üzere oradan uzaklaşması gibi.

⁸² Gilles Deleuze, “Göçebe Düşünce” Toplumbilim:5, İstanbul: Bağlam Yay, 1996, s.63.

3. 1980'LERDEN GÜNÜMÜZE, TÜKETİM TOPLUMU, KÜRESELLEŞME, MODERNLEŞME, KENTLEŞME VE B3 EVİ

Müzikte pop, modada Osmanlı çizgileri, cep telefonlarında iphone, elektronik aletlerde ise Güney Kore ve Japon mucizelerinin yaygınlaştığı günümüzde, bu kültür karmaşası içinde barındığımız evlerinde, pratik, yalın ve ekonomik olmasını beklememek gerek. Gerek müstakil evler, gerekse çok katlı, toplu konutlarda ve sitelerde mimarlık ve mimari unsurlar tüm seçenekleriyle beraber soylu, seçkin ve görkemli imgelerle bütünleşmiş durumda. Günümüzde modern mimarlığın doğru yanıtları sağlayamadığı inancı gittikçe yaygınlaşmasaydı, siteler ilk elde yeni zengin beğenisine seslenen bir çirkinlik ve mimari zevksizlik örneği olarak nitelendirilecek ve belli mimari çevreler tarafından yerilmeye bile değmez damgası vurulmuş yaşam alanı ayıbı olarak bir kenarda kalacaktı. Oysa şimdi, mimarlığın salt işlevsel görevinden öte, aynı zamanda bir iletişim aracı olarak simge ve anlam değeri bulunduğu, modern mimarlık yasalarının geçersizliğinin ortaya konduğu modern mimarlık sonrası post-modern bir dönemdeyiz. Artık mimarlıkta tekdüze, kalıplaşmış, işlevin biçime hükmettiği, beklenenin bulunmasının doğru olduğu yasaların yerine, imgeler, paradigmlar, çoğulluk ve çokdeğerlilik, mecaz, popüler imgeler gibi kavramlarla karşı karşıyayız. Mimarlığı bir iletişim aracı, bir dil olarak incelediğimizde ilk önce mimarlık eleştirisine yeni bir yöntem sağlanmakta. Böylelikle birçok değer yargıları yumuşatılıp daha geniş bir bakış açısı ile değerlendirme yapılabilir. B3 evi bu yöntem için çok elverişli. Çünkü burada çoğunluk tarafından kabullenilmiş olan popüler imgelerin kullanımı, kalıplaşmış mimarlık yasaları ve işlevlerini gözardı ederek tümüyle kendine özgü beklentilere yanıt verecek biçimde biraraya getirilmiş. B3 evinde ortak bir dil olayından bahsedebiliriz zira genel yapı düzeni, plan tipi, kullanılan malzeme ve yapı tekniğinde bir homojenlik ve zamanın ruhuna ait olma durumu gözlemlenebiliyor. Değişim şantiye halinde, sıvasız ve çıplak bir biçimde başlıyor. Firma, evi kendine uygun olacak şekilde giydiriyor. Nerdeyse bir film seti görüntüsünde. Diğer evlerde olduğu gibi yalnızca ön cephe önem kazanıp yan taraflar çıplak bırakılmıyor. Ortak dili kuran öğeler yaygınlaşmış ve incelendiğinde nedenleri oldukça mantıklı. İlk göze

çarpan, evin oraya ait olduğu, hem de cesur bir duruşla. Seçilen yere ve simgelere gelince, burada diğer insanlara bir beğeni değerlendirmesi değil amaç. Evi kullanan kişinin evden aldığı mesajlar önemli. Ortaya çıkan evde, mimarlık öğeleri, öyle kendine özgü bir yapı sentaksı ile birleştirilmiş ki, kronolojik düzenini şaşırmış, yöre ve kültür başlıklarının sayfaları birbirine karışmış, yapı bütünü ile ilgili, mimarlık yasalarıyla ilgili sayfaların ise, herhalde kaybolmuş olduğunu kabul etmemiz gereken üç boyutlu bir mimarlık ansiklopedisi ya da el kitabının içinde gezindiğinizi düşünmeye başlıyorsunuz.

3.1. Modernleşme Bağlamında Kent Kavramı

Modernizm, modernleşme, modernite ve modernlik kavramlarının farklılıklarını ifade eden birçok çalışmadan bahsedebiliriz.⁸³ Modernleşmeyi, Batılılaşma olarak görenler gibi, bugünkü toplumların modernleşme sürecinden geçerek modern toplumların sahip oldukları, ekonomik, sosyal, siyasal ve idari yapılara ulaşılacağına ilişkin yaklaşımlara rastlamak da mümkündür.⁸⁴ Bu kavramların farklılıkları üzerinde durmadan, modernleşmenin hâkim özelliğinin tarıma dayalı toplumsal modelden sanayiye dayalı toplumsal modele geçişle ilişkili olduğunu söylemek mümkündür.⁸⁵ Batı Avrupa ülkelerinde bugünkü anlamda sistemli ve düzenli kent planlamasının yapılmaya başlanması, Aydınlanma felsefesiyle birlikte ortaya çıkmıştır.⁸⁶ Modernleşme ile beraber Rönesans'tan beri yeni bir kaygı ve beklenti ile değişen kente ait planlamalar, daha görünür olmaya başlamıştır. Sanayileşme öncesi Rönesans etkisinin çok belirgin olmadığı zaman diliminde Batının kentleşmesi; ortada, başka bir ifade ile kale içinde kilise ya da feodal beyler, dışarıda ise köyler şeklinde olmaktadır. Sanayileşme sonrasında ortada fabrikalar, fabrikanın etrafında mahalleler konuşlandırılmıştı. Bir nevi klişe çanının yerini fabrika sireni almıştır. Kentlerin oluşumu ekonomik ve politik bir sürecin sonucudur. Henry Lefebvre her toplumun üretim tarzına göre mekân oluşturduğu, sanayileşme sonrası kentsel

⁸³ Scott Lash, “**Modernite mi, modernizm mi? Weber ve günümüz toplumsal teorisi**” **Modernite versus Postmodernite**, (Mehmet Küçük, Çev.) Ankara: Vadi Yayınları, 1993, s.47.

⁸⁴ Metin Heper, **Modernleşme ve Bürokrasi**, Ankara: Türk Sosyal Bilimler Derneği Yayınları, 1973, s.19-24.

⁸⁵ Yılmaz AYTEKİN, **Modernden Postmoderne Siyasal Arayışlar**, Ankara: Vadi Yayınları, 1996, s.19.

⁸⁶ İlhan Tekeli, **Modernite Aşılırken Kent Planlaması**, Ankara: İmge Kitapevi, 2001, s.9.

gelişimin de kapitalist sistemin oluşumu ve devamı olduğunu belirtmektedir. Başka bir ifade ile kentte mekânın şekillendirilmesini, mevcut kültürü ve mevcut toplumsal düzeni simgelediği yönünde ifade etmiştir. Bu doğrultuda kent ve mekân kavramları ontolojik bir tartışma konusu olup duruma göre göreceli bir başka ifade ile kesin olmayan, kişiden kişiye, yerden yere ve zamandan zaman göre değişebilmektedir. Kilise ve şapel kulelerinin Londra, Roma, Vatikan, Madrid, Köln vb. şehirlere egemen olması kilise iktidarının egemen olduğu dönemde kurulan bir kenti işaret eder. Manhattan Adası'nın Chase-Manhattan Bankası ve Chrysler binalarının gölgesinde kalması ise tekeli kapitalist dönemde kurulduğuna işaret etmektedir. Yine birçok modern Amerikan kenti yürümeye uygun inşa edilmemektedir zira otomobil kullanımı, başka bir ifade ile otomobil satışı devlet eliyle desteklenmektedir.

Castells⁸⁷ de ekolojik açıdan yaklaşarak, benzer şekilde kentleri ortak tüketim mekanları olarak açıklamaktadır. Ayrıca, modernleşme ile kent ve kırsal arasında dengesiz ve haksız bir durum olduğunu dile getirenler de olmuştur. Bu kapsamda modernleşme sonucunda kentleşme, aynı zamanda sömürücü bir işlevde yüklenmiştir. Kentin bu olumsuz işlevleri şu şekilde belirtilmektedir:

1- Kentler, kırsaldaki genç, enerjik, girişimci ve kalifiyeli işgücünü çekmekte, kırsal kesim en verimli iş gücünü kaybetmektedir.

2- Kırsal kesimdeki para ve toprak sahipleri, gelirlerinin önemli bir kısmını kentlere yatırım amacı ya da lüks bir hayat yaşamak amacıyla aktarmakta ve bu durum kırsalı yoksullaştırmaktadır.

3- Gelişmekte olan ülkelerde devlet, yatırımlarının büyük bir kısmını kentlere yapmakta; bu durum kırsalın daha da gerilemesine yol açmaktadır.

4- Çoğu kez hükümetler, kenti kayıracak şekilde kırsala vergi ve fiyat politikalarında adil olmayan bir tutum içine girmektedir.⁸⁸

Modernleşme kaygısı, modernleşme ile beraber kentlerin “tek akıl” altında yeniden tanzim edilmesine, sanayileşme ve bunun devamında kırsal işgücüne oluşan talep fazlalığı ve kırsaldaki sosyo-ekonomik sorunlar köyden kente göçün itici bir faktörü

⁸⁷ Manuel Castells, **Kent, Sınıf, İktidar**, (Asuman Erendil, Çev.) Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1997 s.30.

⁸⁸ Kadir Canatan, **Bir Değişim Süreci Olarak Modernleşme**, İstanbul: İnsan Yayınları, 1995.

olmuştur. Dolayısıyla kentleşme aynı zamanda bir gelişmişlik ögesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bütün modernleşme çabalarında olduğu gibi önceleri kırsaldan kente göç; modernleşmenin, gelişmenin bir gerekliliği olarak algılanmıştır. Öte yandan da modernleşme üzerine kurgulanmış bir kentleşme, aynı zamanda köylerin gelişmemesi ikilemini beraberinde getirmiştir. Sonraki zamanlarda ise kent; çarpık, düzensiz ve yetersiz olması nedeniyle çözülmesi gereken bir sorun olarak karşımıza çıkmıştır. Köylerden kente herhangi bir nedenle olan göç sonucu, kentlerde çift kültür denilebilecek bir yapı oluşturmuştur.⁸⁹ Bu durumu Foucault'nun "bireyin ölümü" metaforuyla somutlaştırabiliriz zira birey, modern teknolojiler tarafından üretilen ve dolayısıyla tüketilen bir nesne durumuna indirgenmiştir.⁹⁰

3.1.1. Küreselleşmenin, Tüketim Toplumu ve Kent Mimarisine Etkisi

Küreselleşme kavramı en eski medeniyetler arasında düzensiz aralıklarla ortaya çıkan uzun vadeli tarihsel bir süreçtir. Sadece gündelik tüketim maddelerinin görünüşleri ve tatları değil, sokak ışıkları ve levhaları, kamusal alanlarda kullanılan oda spreylelerinin kokusu, televizyon kanalları ve alışveriş merkezlerinin adları bile büyük ölçüde benzer yahut aynı. George Modelski'ye göre küreselleşme dünyanın büyük medeniyetleri arasındaki artan bağlantının tarihidir. Küreselleşme kavramının kente olan etkisini tarihsel süreçte ele alacak olursak; küresel yeniden yapılanma sürecinde, ulus devletler önemini yitirirken, kentler bir yandan küreselleşmeyi anlamının önemli bir aracı olarak ön plana çıkmıştır. Diğer yandan da küreselleşmenin en önemli birikim alanları olarak, daha etkin ve işlevsel rol oynar duruma gelmiştir.⁹¹ Bir başka ifade ile kentler, küreselleşme sürecinin ekonomik, siyasi ve sosyo-kültürel boyutlarına yön veren, üretim, değişim ve tüketim süreçlerini küresel ölçekte birbirine bağlayan temel aktörler haline gelmiştir. 1989 sonrasında belirginleşen neoliberal küreselleşme dalgası, kendisini en iyi biçimde kent mekânlarına kısa sürede yarattığı dönüşümlerle ortaya koymuş ve küresel kent kavramının bugünkü

⁸⁹ A.g.e., s.89-90

⁹⁰ Steven Best ve Douglas Kellner, **Postmodern Teori Eleştirel Soruşturmalar**, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1991, s.263.

⁹¹ Ali Doğan, **Birikimin Hamalları - Kriz, Neo-Liberalizm ve Kent**, İstanbul: Donkişot Yayınları, 2002, s.113.

anlamını kazanarak, küresel ekonomide egemen aktörler olarak öne çıkmasında etkili olmuştur.

Günümüzde küreselleşme olarak adlandırılan ve halen devam eden süreçte ilk Sanayi Devrimi'nin ürünü olan birçok kent köklü bir değişime uğramaktadır.⁹² Kentlerde, tüketim biçimi, üretilen ürünler, hizmetler ve bu hizmetlerin yöntemleri ve araçları değişmiştir. Dolayısıyla kentlere göç artarken, özellikle daha varlıklı kentli nüfus da, kent merkezlerinden kentin çevresine, daha nezih yerlere ya da banliyölere yerleşmiş, kentsel işlevler yaygınlaşmış ve kent mekân üzerinde daha yaygın bir biçimde yerleşmiştir. Hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülke kentlerinde son yıllarda gözlenen ortak bir eğilim ise, tek merkezli metropolleşmeden çok merkezli metropolleşmeye geçiştir. Çok merkezli metropolleşme, eski kent merkezinin önemini büyük ölçüde korumaya devam ettiği bir kentte, çeperlerde çok işlevli yeni kent merkezlerinin ortaya çıkması sürecidir. Kentin büyümesine paralel olarak yeni yerleşimler ve istihdam olanakları büyük ölçüde buralarda ortaya çıkmaktadır. Çok merkezliğe geçiş, kent merkezinin artık çok büyüyen kentin ihtiyaçlarını tek başına karşılayamamasının, banliyöleşme ve orta ve üst sınıf üyelerinin şehir merkezinin dışına göç etmesinin bir sonucu olarak gerçekleşmiştir.

Türkiye'de başlayan batılılaşma hareketlerinin, topluma getirdiği maddi ve manevi dayatmalar, pek çok boyutuyla birlikte toplumsal değişme sürecini hızlandırmıştır. Toplumsal değişimin kültür boyutunda, özellikle maddi kültür değişmelerinde yoğun bir hareketlilik söz konusu olmuştur.⁹³ Toplum olarak içinde yaşanılan doğal çevrede insan gruplarıyla bütünleşen elektronik aletler kadar, kişilerin davranış kalıplarında, giyim kuşamlarında ve yaşadıkları evlerde de değişimler yaşanmıştır. Kısaca tüketim, tüketmek, yok etmek demektir. Somut olarak, para vererek istediğimiz şeyi almak, soyut açıdan da sahip olunan sosyal, kültürel ve manevi değerlerin maddeleştirilerek tüketime hazır hale gelmesi demektir.

İstanbul'un mimari bağlamda geldiği son nokta ise gösteriş tüketiminin bir örneğidir. Zira bir ürünün işlevsel özelliğinden çok o ürünün imajı, biçimi ve markası gibi

⁹² Ömer Laçiner, "Kentlerin Dönüşümü", Birikim, Sayı 86, İstanbul, 1996, s.10.

⁹³ Leyla Kırkpınar, **Türkiye'de Toplumsal Değişme ve Kadın**, İzmir: Zeus Kitapevi, 2013, s.71

sembolik özellikler tüketim aracı olarak ön plana çıkıyorsa gösteriş tüketimi söz konusudur. Kitle iletişim araçları, ekonomide, siyasette, sporda ve sanatta yıldızlaşan imajlar yarattığı kadar mimari açıdan da idealize edilmiş imajları pazar alanına sunmuştur. Kültür endüstrisinin pazara sunduğu ve imajlarını pazarladığı ev biçimlerinin, nitelik farkından çok önemi yoktur. Zira tüketim toplumu bir malın içeriğinden ziyade markalaşmasıyla ilgilenmektedir. Tüketiciler söz konusu durumla prestij sağlama eğilimine yönelirken, pazarlamacılar da bu markalaştırılmış imaja sahip geniş, konforlu ve lüks evleri geniş bir kitleye ulaştırıp ulaştıramayacağına, dolayısıyla tüketici kitlesi tarafından kabul görüp görmeyeceğiyle ilgilenmektedir, bütün dikkatlerini bu tarafa yoğunlaştırdıkları için başka hiçbir kaygıları da yoktur.

Belli bir alım gücüne sahip bireylerin yaşam biçimleri ve tüketim anlayışları hayalini kurdukları ev simgesinde anlam bulmaktadır. Sözü edilen kesim, simgesel ve mekânsal olarak İstanbul'un kaosu ve toplumsal kirliliği dışında tutmaya çalışıyor ve kentin çeperindeki yeni yerleşim alanlarına yatırım yapıyor. Oysa İstanbul'un yüksek apartmanlarından oluşan yeni yerleşimlerinin çoğu, yabancı bir gözlemcinin "lüks ev" kavramıyla örtüşmediğini görebiliriz. Ancak, bu steril mekanlarda oturanların yaşam biçimleri açısından baktığımız zaman, günümüz İstanbul'unda oluşan yeni yerleşim mekan ya da mekanlarının simgesel göstergeleri, aidiyetsiz ve yabancılaşmış bir tüketim anlayışına işaret etmektedir.

3.2. İdealize Edilmiş Bir Yaşam Alanı: Küreselleşme ve İstanbul Evleri

Son yıllarda İstanbul'un orta ve üst sınıfları, yaşadıkları kenti, küreselleşmiş tüketim kültürü perspektifinde yeniden keşfettiler. Şehrin eski mahallelerinin nostaljik büyüsunü, ahşap ve taş evlerinin ruhunu, abidevi mimarisinin çok kültürlülüğünü, bir gezgin edasıyla değerlendirip incelemeye başladılar. Yaşadığımız zaman diliminde büyük kentlerin kadim tarihleri, turizm ve reklam piyasalarında seyirlik mekânlar halinde somutlaştırılıp pazarlanıyor. Zira bir kentin ne kadar çok tarihsel geçmişi varsa, o kadar hızlı ve kolay bir şekilde gazete sayfalarında, televizyon ekranlarında ve internet üzerinden satışa sunulurak tüketiliyor. Bu sebeple İstanbul'un üst ve orta sınıfları, yaşadıkları şehrin tarihi değerini ve turizm piyasasına açılma sürecini

keşfettiler. Bu keşif süreci, geçmişin görkemli İstanbul'unu geleceğe taşıma isteğiyle beraber, geniş kapsamlı bir dizi yıkma yenileme projesine de ivme kattı. Tarihi yapıların etrafına birikmiş olan uygunsuz binalar yıkılarak, çevreleri yeşil alanlarla donatıldı. Harap ve bitap yapıların yer aldığı sokaklar yeniden inşa edilip, göz alıcı renklere boyanmış evlerle bezenerek yürüyüş yollarına dönüştürüldü. 20. yüzyılın son çeyreğine gelindiğinde, İstanbul kenti, hem dışa açılabilen hem de ekonomik olarak faydalanabileceği bir vitrine kavuşmuştur. Şehrin binlerce yıllık ihtişamlı tarihi, küresel turizm endüstrisine sunulmak üzere yeniden dekore edilmişti. Ancak, İstanbul'un üst sınıfları 1980'li yıllarda yaşadıkları kentin, ihtişamlı geçmişini ve tarihsel güzelliklerini değil, aynı zamanda kaotikliğini, kalabalıklığını, gürültüsünü ve kirlenmişliğini de keşfettiler. Böylece 1980'ler, İstanbul'un orta ve üst sınıflarının, sağlıklı yaşam, temiz çevre, yeni ve modern ev özlemleriyle şehri terk etmeye başladığı yıllar oldu. Öncelikle bahsi geçen ve özlem duyulan modern ev anlayışını, somut bir zemine oturtabilmek gerekir. Fransız toplumbilimci Baudrillard'ın ifadesiyle, küreselleşme yerleşik sembolik hiyerarşileri ve yerleşik semiyotik haritaları alt üst etti. Bu düşünce, tüketim kültürünün küreselleşmesine yol açtı. Zengin/fakir, görgülü/görgüsüz, eğitilmiş/eğitimsiz gibi ayrımların belirginleştiği, resmi öğretim kurumlarından edinilen becerilerin değer kaybettiği ve giderek farklı toplum katmanları arasında sembolik ve yerleşik hiyerarşilerin sarsıldığı bir süreç olarak kavramlaştırabiliriz.⁹⁴ Dolayısıyla alt sınıflar mevcut sembolik sermayelerini koruyamazken üst sınıflar sembolik birikimlerini artıracaklardı.

Bu küreselleşen tüketim piyasasında ise sembolik olarak tüketilen, ürünün kendisi değil özellikleri oluyor. Örneğin, diş macunu denince akla beyazdan daha beyaz dişler gelmesi, çamaşır suyu denince derinlemesine temizlik gelmesi ya da ev sözcüğünün huzurlu, konforlu ve sıcak bir ortam gibi soyut kavramlarla bütünleşmesi gibi. Bu noktada tüketim kültürü denilen şey, beklentilerimizin, isteklerimizin, hayallerimizin veya arzularımızın satın alınabilecek ürünlerle eşleşmesi anlamına geliyor. Tarihi objelerin müzayedelerde satıldığı, şirket yöneticilerinin kütüphaneler yerine spor salonlarında sembolik farklılıklar kovaladığı, pazarlarda Çin malı elektronik aletlerin satıldığı, yurtdışından gelme sofranın sergilendiği bir

⁹⁴ <http://web.mit.edu/allanmc/www/baudrillard.theartauction%20.pdf> (Erişim Tarihi: 25.08.2015).

ortamda, kısaca paranın, tüketimin ve küreselleşmenin damgası her yerde hissedilmektedir. Ancak bahsi geçen kültürel dinamiklerden daha çok özellikle son yirmi yılın en önemli sonuçlarından birisi, İstanbul'un üst sınıflarının modern villaları ve siteleri benimsemeleri olmuştur.

Ev sözcüğünün her kültürde zengin çağrışımları var. Türkçe'de ev, evlenme, aile birbirini tamamlayan bir anlam bütünlüğünü oluşturuyor. Ev-bark sahibi olmak deyimindeki bark sözcüğü aile anlamına geliyor, ev sahipliği ile aile sahipliğini eşleştiriyor.⁹⁵ Ev-bark çiftleşmesinin, dilin semiyotik haritasında ev kelimesinin özgün çağrışımları olabileceğine işaret ediyor. Ancak evin tüketimle özdeşleşerek kentsel üst sınıf kültürü ve yaşam tarzının en belirleyici öğelerinden birisi haline gelmesi; modern evin rahatlık, konfor, saygınlık ve lüks gibi sembolik çağrışımlarıyla üst sınıfın odak noktası haline gelmesi yakın zamanların ürünüdür. Cumhuriyet döneminin orta sınıf kültürü, modern aile=apartman dairesi denklemi etrafında şekillendi. Bu kesimi, kentin alt tabakalarından ayırıştıran, üç oda bir salon apartman dairesidir.⁹⁶ Bu bilgiler dâhilinde, Öncü, kültürel değerlendirmelere bağlı olarak ideal evin 20. yüzyıldaki değişimlerini açıklamıştır. Buna göre küresel yaşam kültürü bağlamında apartmanlarda yaşayan İstanbullu üst sınıf aileler, idealize ettikleri ideal evi şehrin dağınıklığından, kalabalıklardan, pislikten, trafikten uzak; steril, sosyal mekanlarda homojen bir yaşam biçimi olarak tahayyül etti. Bununla beraber zihinlerindeki ev görüntüleri, şehir içinde apartman yaşamının ne denli sağlıksız olduğunu ortaya koyarak, yepyeni bir dizi özlem oluşturdu. Temiz hava, temiz su, genç yaşlı herkesin spor yaptığı aktif bir yaşam, çocuklar için emniyetli açık alanlar, oyun bahçeleri, bahçelerde barbekülerin çevresinde seviyeli insanları bir araya getiren bir sosyal çevre tüm bu özlemleri satın alabilme umudunu da beraberinde getirdi.⁹⁷

Yine Öncü'nün ifadelerine göre günümüzün yeni medya kültüründe, idealimizdeki ev, reklamlarda, televizyonda ve dergilerde benzer görüntüleri çağrıştırıyor. Böylece idealimizdeki ev, medyada yer alan görüntülerle gerçeklik kazanıyor. Bu

⁹⁵ Şinasi Tekin, "Ev ve Bark Nedir?", *Tarih ve Toplum*, Mayıs, 1991.

⁹⁶ Sencer Ayata, "**Kentsel orta sınıf ailelerde statü yarışması ve salon kullanımı**", *Toplum ve Bilim*, 42, 1988, s.5

⁹⁷ Ayşe Öncü ve Petra Weyland, *Mekân, Kültür, İktidar Küreselleşen Kentlerde Yeni Kimlikler*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2013, s.93.

görüntülerdeki pahalı mutfaklar, temiz banyolar, uçsuz bucaksız bahçeler, yüzme havuzları ve oyun parkları, gerçeklikten uzak, gerçek olandan daha gerçek, düşünenden daha güzel bir hale geliyor. İstanbulluların idealize ettikleri ev ile tanışmaları ise, renkli televizyona geçişle başlıyor. Son yirmi yıldır İstanbul'da yaşayan ailelerin büyük bir çoğunluğunun renkli televizyon sahibi olduğu düşünüldüğü zaman, her kesiminden insanın ideallerinde yer alan evleri az çok tahmin edebiliriz. Yine son yirmi yılda televizyonda özel kanalların artmasıyla beraber, magazin programlarında görülen bariz artış ve bu programlarda yer alan lüks evlerin boy boy teşhir edilmesi idealimizdeki ev mitolojisi anlayışımızı gözle görülür bir şekilde hızlandırdı.⁹⁸

İstanbulluların hayallerindeki ev olarak pazarlanan konutlar, gazete ilanları ve televizyon reklamlarıyla görücüye çıkan lüks apartman blokları ve sitelerden başlayıp, lüks dergilerin kuşe kâğıdına iliştirilmiş resimlerle tanıtılan müstakil villalara kadar uzanıyor. Bu reklamlarda hemen hemen aynı özelliklerin vurgulandığını görüyoruz. Birçoğu şehir merkezine, metro, metrobüs ve havalimanına olan yakınlıklarıyla ön planda. Yüzme havuzu, yeşil alanlar, alışveriş merkezi, tenis kortu, mini golf sahası, spor salonu, sauna gibi statü yaratan, modern bireylerin gerek gördüğü ve ihtiyaç duyduğu her tür lüks göstergelerle sunuluyor. Asgari ürün skalaların da bile bu imkânların varlığı belirtiliyor. Dolayısıyla en ucuz sitelerde bile yüzme havuzu, otopark ve alışveriş merkezi olanakları hedef kitlenin önüne sunuluyor. Skalanın en tepesinde ise, villaların içinde yer alan sinema salonları, hamam, sauna ve tenis kortları yer alıyor.

⁹⁸ A.g.e., s.92-93.

Şekil 11. IQ Emlak Bürosu Reklam Afışı

Kaynak: <http://www.abrakadabra.biz.tr/wp-content/uploads/iqemlak.jpg> (Erişim Tarihi: 25.08.2015).

Altun Akyol bu tarz özel güvenli kapalı konut sitelerini 1980 sonrasında dünyadaki birçok kentin kapalı bölgelerinde etrafı sınırlandırılmış, güvenli bir alanda beraber yaşama üzerine kurulu bir hayat tarzı sunan düşük yoğunluklu müstakil evlerden oluşan yerleşmeler olarak tanımlamaktadır. Dolayısıyla artık bir anlamda da Anglo Saxon banliyö yerleşmelerine benzer yerleşmelerin varlığı gözlenmektedir. Otoyolların kenarlarında öbek öbek beliren ve Amerikan banliyölerini andıran bu konutlar rüya mekânlar olarak adlandırılmaktadır.⁹⁹

⁹⁹ Akyol Altun, "Kapalı Yerleşmeler ve İzmir", *Ege Mimarlık*, 2011/2, sayı 77, s.30.

Öncü'ye göre İstanbul'un merkezinden kaçan orta ve üst sınıfların yeni yerleşimleri, kendi içinde homojen olup birbirinden keskin farklarla ayrışan yaşam biçimlerine dönüşmüştür. Bu bağlamda, İstanbul'da üst ve orta sınıfların kendi aralarında her zaman var olan farklılıklar, 1990'larda hem mekânsal, hem de kültürel parçalanmaya dönüştü. Bu süreci aktarabilmek için, şehir dışında oluşan bahçe kentlere ve sitelere taşınan üst gruplara kısaca değinmek gerekecek.¹⁰⁰

İstanbul'un son yıllarda uluslararası piyasalara açılmasıyla birlikte, gelir düzeyleri hızla yükselen üst düzey şirket yöneticilerinin hayallerindeki eve sahip olması, şehir dışına doğru gruplar halinde inşa edilmeye başlayan müstakil villalardan birine yatırım yapması anlamına geliyor. Yeni sahiplerine bir bir kavuşan bu villa kompleksleri, kullanılan malzeme kalitesine, büyüklüklerine ve lokasyonlarına göre değişim gösteren yüksek fiyatlarla alıcı buluyor. Birçok inşaat firmasının da bu piyasaya girmesiyle beraber, İstanbul sınırları içerisinde yer alan villa sayısının binleri geçtiği bilinmektedir.

Dolayısıyla, yüzme havuzlu, müstakil bahçeli, alışveriş merkezlerine birkaç dakikada uzaklıkta yer alan villa kompleksleri, orta-üst gelir grubuna mensup birçok aileyi hayallerini kurdukları ancak bir taraftan da yabancı olduğu bu evlere yatırım yapmaya itiyor.

İstanbul'da yaşayan, yüksek gelir seviyesine sahip ailelerin son yüzyılda değişen düşlerindeki ev anlayışının içinde hem sosyoekonomik hem de sosyokültürel değerlerin ön planda olduğunu görebiliriz. Zira Öncü'nün belirttiği üzere, 19. Yüzyılın sonlarından bu yana İstanbul'un üst sınıf aileleri için apartman yaşamı, modernliğin ve Batılılaşmanın sembolü idi. Orta-üst kültürünün vazgeçilmez unsuru olan apartman yaşamının önemi, 20. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren başlayan kırsal kesimden gelen göç dalgaları ile daha da arttı.¹⁰¹ Apartman semtleri ile gecekondu mahalleleri arasındaki farklar, İstanbul'a henüz ayak uyduramayan ve dolayısıyla kentlileşemeyen göçmen nüfusun simgelediği arabesk kültür arasındaki uçurumu somutlaştırdı. Bu somutlaştırmanın doğurduğu bir sonuç olarak, apartman

¹⁰⁰ Öncü, **a.g.e.**, s.96.

¹⁰¹ **A.g.e.**, s.97.

semtlerinde yaşayan üst ve orta sınıflar arasındaki ekonomik ve sembolik hiyerarşilerde ise, deniz kıyısına yakın oturmak önemli bir koşul haline geldi. 20. yüzyılın ortalarına kadar en gözde apartman semtleri arasında yer alan Nişantaşı, Maçka, Teşvikiye ve Harbiye gibi semtlerde yaşayan üst gelir grupları, 20. yüzyılın ortalarından sonra Boğaz kıyısına yakın apartmanlara taşınmaya başladılar. Bu nedenle, yakın geçmiş döneme kadar denizi gören bir dairede yaşamak, İstanbul'un üst ve orta sınıfları için önemli bir statü sembolü olmuştur. Zira günümüz şartlarında da İstanbul'da daire fiyatları, büyüklüğünden ve kalitesinden ziyade deniz manzarası olup olmadığına göre değişmektedir.

Ancak son yıllarda yüksek gelir sahibi ailelerin fikir ve isteklerinin değişmesiyle beraber, lüks apartman dairelerini bir bir gözden çıkararak, kendileri gibi olan ailelerle homojen bir çevrede villalarda yaşamaya başlamışlardır. Bu yeniden yurt edinme durumu, ailelerde bir tür kaygıya yol açsa da; özel güvenli, emniyetli, geniş, müstakil bahçeli, barbekü alanları, evcil hayvan bakabilme olanağı ve görece daha temiz bir çevrede yer alması villaları çekilir kılan ayrıntılardan birkaçı.

Şekil 12. Zekeriyaköy Villa

Kaynak: <http://www.yesilinsaat.com.tr/pages.asp?nid=302> (Erişim Tarihi: 25.08.2015).

Burada önemli olan noktalardan biri evlerin kullanıcılarla olan ilişkisi, aidiyet duygusu ve güvenlik konularıdır. Özellikle müstakil ev olarak adlandırabileceğimiz villalar; güvenlik, sakinlik, doğal yaşam ile iç içe olma gibi kriterler nedeniyle kullanıcılarını cezbedebiliyor. Ancak diğer taraftan bireylerin edinilmiş alışkanlıklarından kopuş yaşayarak, yer, kişi ve nesnelere kurdukları sosyal ve kültürel ilişkilerle oluşan aidiyet hissinden sıyrılıp çevreleriyle bir bağ oluşturamamanın yabancılaşmasını yaşamaktadırlar. Güvenlik konusu ise Blakeley'inde belirttiği üzere çevrelenmiş bölgelerde açık alan kullanımı ancak kendi sakinleriyle ya da onların konuklarıyla sınırlandırılmış kulüp üyeliklerine benzemektedir. Kentteki ve banliyölerdeki diğer insanlar gibi kapalı site sakinlerinin de, yerleşimlerinin içindeki ya da dışındaki toplumla olan bağlantıları ve görevlerine ilişkin görüşleri çeşitlilik göstermektedir. Kapalı toplulukların farkı, özelleşmiş sokakları, dinlenme ve eğlenme alanları, yerel yönetim birimleri ve güvenlikleriyle, sakinlerinin kapıların dışındaki kamusal dünyaya, geleneksel açık mahalle düzeninde yaşayanlara göre daha az gereksinim duymalarıdır. Böylece kabuklarına çekilmeyi istediklerinde ortada, koparılması gereken az sayıda bağ ve büyük bir toplumda gündelik yaşamına getirdiği daha az sorumluluk bulunmaktadır.¹⁰²

1990'lardan önce, Nişantaşı, Ataköy, Şişli, Etiler gibi apartman semtlerinin hâkim olduğu muhitlerin ayrıcalıklı olmasının sebebi ise bu semtlerde yaşayan küçük burjuva, şirket yöneticileri, banka müdürleri vb. için bu alanlarda gerçekleşen yaşam, şehrin karışık nüfusundan hem mekânsal hem sosyal olarak uzaklaşmak, kendilerine benzer ailelerle birlikte düzenli ve güvenli bir çevrede yaşamak anlamına geliyor. Bu aileler için, İstanbul'un 1980'lerden itibaren geçirdiği kültürel yozlaşma, sahiplendikleri modern Batı kültürünü tehdit eden en önemli tehlike idi. Böylece, apartman semtleri temiz, sosyal ve kültürel iklimini, orta sınıf kültürünün yoz ortamından ayırıştırarak, yeniden üretmesine ortam sağlıyor.

Sonuç olarak, İstanbul'da orta ve üst sınıfların en önemli iki ayırıştırıcı özelliği olan eğitim ve apartman yaşamı eski değerini yitirerek sıradanlaştı. Gecekonduların giderek apartman gecekondusu ya da site gecekondusu haline gelmesi, neo-

¹⁰² Edward Blakely, "Yükselmekte Olan Küresel Orta Sınıf Dünyasının Yeni Banliyö Mekânları: Ayrışım ve Eşitsiz", **Ege Mimarlık**, 2011/2, sayı 77, s.16-17.

liberalleşmeyle beraber renkli televizyonlardan, porselen tabaklara, müzik setinden, marka kıyafetlere kadar her türlü tüketim malının yaygınlaşması, burjuva sınıfının ayrıcalıklı konumunu görünmez hale getirerek zihinlerdeki hiyerarşik basamaklanmayı ortadan kaldırdı. Televizyon, internet ve magazin dergilerinin artışı ise eğitimle kazanılmış olan bazı ayrıcalıkların anlamını eritti. Günümüz toplumunda, sanat eserleri hakkında tartışmak, güncel konularla ilgili fikirlerini beyan edebilmek gibi becerilere sahip olmak için, eğitim görmek gerekmiyor. Bir internet paketine sahip olmak veya televizyon izleyerek de bu konular hakkında bilgi sahibi yapıyor. Dolayısıyla bu durumun bir dışavurumu olarak, orta ve üst sınıfın kendi ayrıcalıklarına tekrar kavuşmak adına; İstanbul'un da uluslararası piyasalara açılma sürecini değerlendirerek, merkezden uzak yerlere taşınıp homojen birlikteliklerini gerçekleştirerek, kendi kimliklerini korumanın ve yeniden üretmenin bir yolu bulmuş oldular.

3.3. Mimari Tasarım Süreci ve Göstergibilimsel Analiz:B3 Evi

Medyadan ve çevresel gözlemlerimizden takip ettiğimiz kadarıyla, orta ve üst sınıfların şehir merkezlerinden yavaş yavaş uzaklaşarak şehir dışına yerleştiğini görebiliyoruz. 1990'ların ortalarında kurulan 'Kemer Country' bu yerleşmeler özelinde yapılmış ilk büyük operasyondur. Refah düzeyi yüksek grubu bünyesine alarak orada ayrı bir yaşantı kurulmuştur. Zamanla benzeri villa siteleri de git gide artmaktayken 1999 yılında 'Optimum Kent' villa siteleri Ömerli'de tasarlandı. 1990'ların ikinci yarısında yükselmeye başlayıp 2000'lerin başında hızla artan göç dalgaları sonlanarak bir kısım yaşayanlar dönmeye başlamıştır. Bu geri dönüşler özellikle Cihangir, Galata, Karaköy, Tophane ve Boğaz mevkieinde gerçekleşmiştir. Villa siteleri, 1990'ların sonları ve 2000'lerin başına kıyasla azalmaktadır zira uydu kentler gibi çok daha büyük projeler oluşmaktadır. Tümetekin'e göre bunun sebebi, metropollerde gerçekleşen pandül hareketidir. Başka bir ifade ile yirmi yılda bir şehrin dışına doğru kayılan ancak çeşitli sebeplerden ötürü tekrar merkez dönülen bir hareket. Seçme özgürlüğüne sahip maddi olanakları olanlar için geçerli olan bu hareketlenme dalgalarındaki temel kaynağı lojistik sebeplerdir. Şehir merkezine tekrar döndükten sonra burada yer alan evler renöve edilerek yaşanılacak hazır hale getiriliyor.

Ancak uydu kentlerin çoğalmasıyla beraber şehir merkezlerine gerçekleşen geri dönüşlerde ciddi bir azalma söz konusu olabilir. Bunun somut örneği Kemerburgaz'da yer alan Kemer Country'dir. Kemerburgaz'da gerçekleşen kapsamlı yapılaşma sonucunda; alım ve harcama gücü olan sınıfların oraya yönelmesi ve haftalarca merkezine gelmeden yaşanabilecek ve kendi kendine yetebilen bir yerleşkeye dönüşmüş olması dikkat çeken bir gerçektir.

Üst sınıflardan farklı olarak orta sınıflar ise uydu kentimsi ya da apartman sitelerine gitmektedir. Üst sınıfların aksine orada mutlular ve bu mutlu halleriyle yaşamaktadırlar. Ataşehir gibi kendi ilişkilerini varetmiş ve bireylerin yaşadığı yer olarak, İstanbul içinde ancak bir başka İstanbul'da varlığını sürdürmektedirler.

1980'li yıllarda Bebekte Boğaz manzaralı bir apartman dairesi ya da Nişantaşı'nda bir ev, günümüze nazaran daha büyük bir statü göstergesiyken zamanla azalmaya başlamıştır. Bireylerin tüketim konusundaki ihtiyaç ve taleplerinin küresel dünyada hızlıca artmasıyla beraber, B3 Evi'nin varoluş çabası da tam bu noktada ortaya çıkarak kendi varoluşunu göstermektedir. Diğer evlerle yarışma içerisine olup daha lükse erişme çabalarına girmek yerine cesur tasarımlar ve farklı bir anlayışla kendi sınırlarına birer çizik atabilmiş bir tasarımdır. Bebekte bir daire oturma halen bir gösterge olduğu günümüz toplumunda, o kadar da statü sembolü değil dedirtecek nokta; o binaların ya da o binalardaki dairelerin bir dönemin teknolojileri ve yapı malzemeleriyle yapılmış olmasıdır. Mimari zeminde gerçekleşen tartışmalarda, birçok insanın ortak paydalarda buluşarak eleştirdiği TOKİ binaları bile oldukça yüksek standartlarda teknik çözümler içermektedir. Mimari zemindeki tartışmalarda çöplük olarak tanımlansa bile orada yaşamaya başlayan insanların, orada yaşamadan önce yaşadığı bir daireyle karşılaştırdığımızda çok yüksek standartlar sunmaktadır. Günümüz tüketim toplumunda yaşamının kaçınılmaz vazgeçilmezleri olarak gördüğümüz, en son model telefonlar yahut kıyasıya bir rekabet içerisinde yarıştıran araba modellerinin sunulduğu bir toplumda, bahsi geçen evlerin, Bebek'te bile olsa ucuz kaçabildiğini görmekteyiz. Sonuç olarak toplumsal statü anlamında sembolik güce sahip semtlerin teknik donanım dezavantajlarının onları aşağı çekmesi

yadsınamaz bir gerçektir. Tüm bu sosyolojik ve mimari saptamalar doğrultusunda, B3 Evi ile ilgili sunabileceğimiz analizler daha sağlıklı ve verimli olacaktır.

B3 Evi'nin sahibi Selman Bilal, "Bil's" gömleklerini yaratan bir iş adamı olma özelliğinin yanı sıra İstiklal Caddesi'nin imzalı apartmanı Mısır'da avant-gard oyunlar sahneye koyan Dot Tiyatrosu'nun destekçilerinden.¹⁰³ Arnavutköy'deki B3 Evi güzel manzaralı, yalın ve şık olması dışında sembolik olarak bazı anlamlar içermekte. Orta ve üst sınıfın lüks, gösterişli ve şaşalı "ev" imgelerinin birbirleriyle çakıştığı; klasik tarzda villalardan, boğaz manzaralı yalı dairelerine, Etiler'de yer alan Sarı Konaklar'dan post-modern çizgiye ulaşan son dönem evlerin dışında alışık olunmadık bir ev olma özelliğiyle bizi karşı karşıya bırakıyor. Aynı zamanda lüksün ve lüks tüketimin sadece parayla gerçekleşmeyeceği açısından da ipuçları vermekte. Dikdörtgen plana sahip evin, ön cepheden geleneksel bir girişi vardı. Bunun dışında alışık olunmadık bir planlamadan dolayı orantıların garipliği, B3 evinde sık sık gözümüze çarpmaktadır. İlk bakışta doğaçlama bir yaklaşım mı yoksa kasten planlanmış bir ilginçlik mi, kestirmesi çok zor. Ancak gördüğümüz tek bir gerçek var, ev tekdüze olmaktan hayli uzak. Konumu ve kullanılan malzeme açısından masraflı ancak gösteriştan uzak, minimal bir üsluba sahip olan evin bu şekilde varolabilmesinin nedeni; evin sahibi Selman Bey'in gündelik yaşantısında, basit, azla yetinen ve sakin yaradılıştan bir insan olmasından kaynaklanıyor ve bunun doğal uzantısı olarak, az sayıda tanımla, tasarım ihtiyacını dile getirmiş olması yatıyor.

İlk izlenim olarak ev, bir kaidenin üzerine oturtulmuş, üst tarafı keskin bir spatula ile sıyrılmış bir tapınak ya da bir müze mekânını andırıyor. Daha önce karşılaşılmamış olmasından ötürü, evde yer alan sanat eserlerinin çekiciliğini anlamak zor, üstelik bir ev ile ne ilgisi var sorusu akıllara gelmektedir fakat ilk görüşte bu yabancılığa alışılarak, benimseniyor. Dış cephede açık ve koyunun karşıtlığı, tekdüzeliği ortadan kaldırıyor. B3 Evi, diğer evler kadar stilize edilmeden aslına en yakın örnek olarak bulunduğu çevrenin koşullarına uyum sağlamıştır. Farklı açılardan baktıkça cepheler farklı imajlara bürünmektedir. Takma kirpiklerin ağırlığı altında süzülen gözler gibi duran cephe imajı göze çarpıcı ve özgün gelmekte. Bakışlarımızı eve

¹⁰³ <http://www.milliyet.com.tr/-/serfiraz-ergun/cafe/yazardetay/02.10.2008/998110/default.htm> (Erişim Tarihi: 25.08.2015).

sabitlestirdigimiz zaman; saçak, cephe ve sundurmanın daha bir bütünlestiği de oluyor. Cephe, saçak, sundurma ve kapı bütünlüğü içinde, her dört birime eşit ağırlık verilmiştir. Giydirilmiş cephe anlayışından oldukça uzak. Gözü yormayan, sade ve hafif bir boyamayla elde edilmiş, ekonomik, aynı zamanda minimal bir örnek. İncecik, zarif kolonların üstünde zarif pencere gözleri üst katla uyumlu biçimde ve oldukça özgün, popülerlikten de hayli uzak. Cephe yaygınlaşmış imgelerden uzak, sessiz çoğunluk tarafından benimsenen bir takım stiller, buna bağlı özelemlerden kaynaklanmak. Bu minyatür ölçekli minimal örnek en içten, en dolaysız, en dolambaçsız anlatımla saygınlığını açıklıyorlar. Saçaklığıyla, kolon düzenlenişıyle, kaidesiyle ve hatta uzay mekiğini andıran kıvrımlarıyla hiçbir şey eksik ya da fazla değil. Zira diğer örneklerde gördüğümüz Neo-klasik Yunan tapınağı, Barok mimarisi, Rokoko süslemeler, Anglo Sakson Amerikan tarzı ev tipi derken kültür şoku dozumuzun artık kontrolden çıktığı bir dönemdeyiz.

Şekil 13. B3 Evi Dış Cephe 1

İdealize edilmemiş ev algısı yaratan B3 Evi sıradışı görünümüyle, fiziksel konumuyla, diğer evlerle olan rekabet hali ve içinde barındırdığı sanat objeleriyle çözümlemelere açık bir algı yaratmaktadır.

B3 Evi'ne ne tür bir anlam yüklemeliyiz sorusu ne mutlak ne de muğlak bir cevaba sahiptir. Bu soruyu Tümertekin beklenti dışı bir cevapla yanıtlıyor: Sonradan anlamlandırma ya da post-rasyonalizasyon, denilen, yaptığınız bir şeyi öyle yapmayı istediğiniz için yapmışsınız gibi bir bakış açısı taşımadığını belirtiyor. Hyperspecificity olarak tanımlanan, Türkçe karşılık olarak 'çok özelleştirilmiş' başka bir ifade ile bir tasarımı oraya, bulunduğu noktaya, bulunduğu koşullara, bulunduğu

zamana, o zamanın teknolojisine ve bütçelerine olabildiğince ait kılmak üzere davranma çabasının bir sonucudur. Bahsi geçen ‘çok özelleştirilmişlik’ kavramının hiç şüphesiz, B3 evine bir takım yansımaları var. Bu yansımaların, 1940’lardan kalma bir yapının, günümüz İstanbul’unun modern yaşamına diğer evlerden farklı bir biçimde yaklaşımı olan, gerçekleştirdiği uyum ve geçiş sürecinin nasıl ele alındığını bilmek gerekmektedir. Evi kullanacak olan kişi, yapının tasarlandığı zamana, hayat koşullarına ve maddi imkânlar açısından ciddi farklılıklar gösteren bir kullanıcıya uyarlanması gerekiyordu. Bu nedenle de ‘çok özelleştirme’ çabası bağlamında, çözülmesi gereken temel sorun; yalnız yaşayan, olabildiğince sade bir yaşantı süren, sahip olduğu tüm imkânlara rağmen, o imkânları sonuna kadar kullanan ve sonuna kadar gösterme çabası içerisinde olmayan, çok sade ve basit yaşayan, azla yetinen bir insanın evine dönüştürmektir. Tümertekin’in yaklaşımı, bunu yaparken, bu yeni yaşantının, evin içiyle sınırlı kalmadığı, parselin tümüne yerleştiği durumunu ele almak ve geliştirmektir. Başka bir ifade ile hayatın o yapıda ve o yapının içinde başlayıp bitmediğinden yola çıkarak, oraya gidilecek ve oradan ayrılacak olmasıydı. Dolayısıyla B3 evinde yaşamak, o yapıya nasıl yaklaşılabilecek ve o yapı nasıl terkedilecek olmasından başlayan, yapının yeryüzünde mikro bir dünya oluşmasını sağlamaktan geçmektedir. Zira bu ev kendi mülkiyet sınırlarıyla tanımlanmış bir yer değil. Eve araçla ulaşılamıyor olunması, dik bir yokuşu yürüyerek eve yaklaşılması ve bütün o parkurun tasarımından başlayarak ele alınmış bir varoluş süreci vardır. Gösteriştikten uzak, kendine ait bir ruhu olan ve aynı zamanda bulunduğu çevreyle bütünleşmiş olan bir ev. Aidiyet ve belleklere ait olmak da bunun bir uzantısı.

İnsan beyninin belleğindeki göstergelere nasıl başvurup, kavramları nasıl seçtiğinin yanıtını, Saussure; göstergeler ve kavramların ne olduklarıyla değil ne olmadıklarıyla tanımlamaktadır.

“Kavramlar içerikleri açısından, ait oldukları sistemdeki diğer öğelere olan karşıtlıkları nedeniyle pozitif değil, negatif biçimde tanımlanır. Her birinin niteliğindeki kesinlik, ötekilerin niteliklerinden ne ölçüde değişik olduğuna dayanır”¹⁰⁴

¹⁰⁴ Saussure, a.g.e., s.303.

Burada bahsedilen sınıflandırmanın kriteri, göstergelerin birbirinin yerine geçebilme potansiyelidir. İki birim ne kadar birbirinin yerine geçebilecek nitelikteyse o kadar benzer, ne kadar birbirinin yerine geçemez nitelikteyse de o kadar farklı sayılmaktadır. Buradaki birimler birbirlerinin yerine geçebilecekmiş gibi dursalar da her bir birim başka bir birimin yerine asla geçemez ancak belli ölçülerde benzerlik taşıyabilirler.

Pencere, kapı, kapı zili ve arabadan oluşan bir grubu düşünebiliriz. Bunları tasnif etmeye kalkışırsak önce pencere, çatı, kapı ve kapı zilini bir tarafa, arabayı başka bir tarafa koyacağız zira arabanın ötekilerin yerine geçebilirliği imkânsızdır. Daha sonra mimari unsurların olduğu gruptaki birimlerden yeni bir tasnif yaparsak, kapı ve kapı zilini ayırmak gerekmektedir. Zira pencere de ötekilerin yerine geçemez dolayısıyla farklıdır. Kapı ve kapı zili birbirinin yerine geçebilir birimler olarak benzerlik taşıyacak ancak yine de aynı sayılmazlar, netice itibarıyla biri kapı diğeri kapı zilidir. Ana öğeler, yani evin pencere örüntüsü, kaidesi, kapısı, kolonları, çatısı ve saçağıyla biçimlenen ön cephesindeki heterojenlik, burada "sentagmatik" olarak niteleyebileceğimiz bir bütünlükte içerisindedir.

Farklılık kavramıyla da ilgili bir örnek için, Türkçe bilmeyen bir kişiye 'ev' sözcüğünü öğretmekten yola çıkabiliriz. Bu kişiye ev sözcüğünü öğretmek istiyorsak; bir eve işaret edip ona 'ev' diyebiliriz. Ya da uçak, araba, traktör ve evi, bir grup sisteminde toplayıp içinde ev olanı o kişiye göstermek olacaktır. Eve 'ev' dememizin sebebi diğer imajların o imajdan farklı bir imaj olduğundan kaynaklanmaktadır.¹⁰⁵

¹⁰⁵ Daniel Chandler, **Semiotics for Beginners**, <http://www.aber.ac.uk/media/Documents/S4B/sem01.html> (Erişim Tarihi: 25.08.2015).

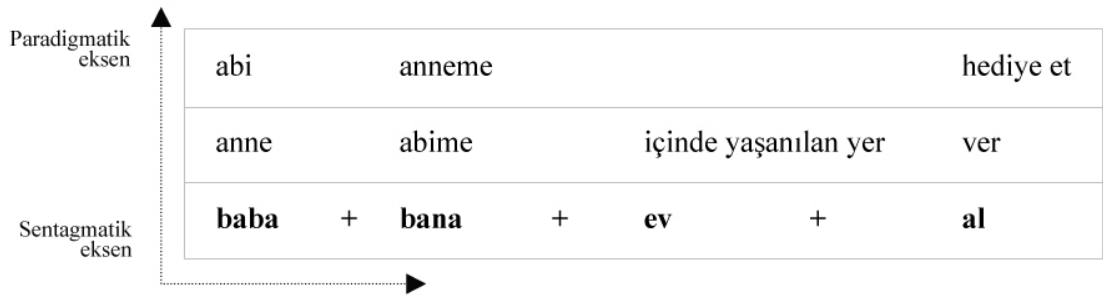
Şekil 14. B3 Evi İç Görünüm

Bir yapıdaki veya mekândaki öğelerden birinin üslup bakımından gösterdiği çeşitlilik ve değişik biçimler; örneğin masa, koltuk takımı, perde, lamba ve sandalye paradigma; yapının bütünü içinde bu verilen ayrıntıların birbirine bağlanması ve bu bağlanıştan ortaya çıkan bütünlük ise sentagmadır. Başka bir ifade ile değişik mobilyaların aynı uzamda yan yana getirilmesiyle oluşturulmuş salon takımına sentagma denmektedir.

Paradigmadan seçimimizi yaparken içinde bulunduğumuz bağlama uygunluğun yanı sıra hangi göstergenin hangi göstergeyle yan yana getirildiğini ya da getirileceğini gözetliyoruz. Bütçemize uygun beş tane daire varsa (paradigma kümesi) aralarındaki farklılığa göre birini seçmekteyiz. Bu seçimi yaparken hem bağlamı (evli miyiz, çocuğumuz var mı, sessiz bir yer mi istiyoruz, şehir merkezine mi yakın olsun?) hem de yaşayacağımız diğer birimler yani evlerle olan uygunluğunu gözetliyoruz: çocuğumuz varsa bahçesi olan bir evde daha rahat yaşayabiliriz ya da daha temiz bir atmosfer istiyorsak şehir merkezine uzak bir yer tercih etmeliyiz gibi. Elbette bunların uygun olup olmadığı yerleşik toplumsal kodlar tarafından belirlenmektedir.

Kafamızda belirlediğimiz her bir paradigma kümesinden seçilen birimlerin yan yana gelişine de sentagma denmektedir.

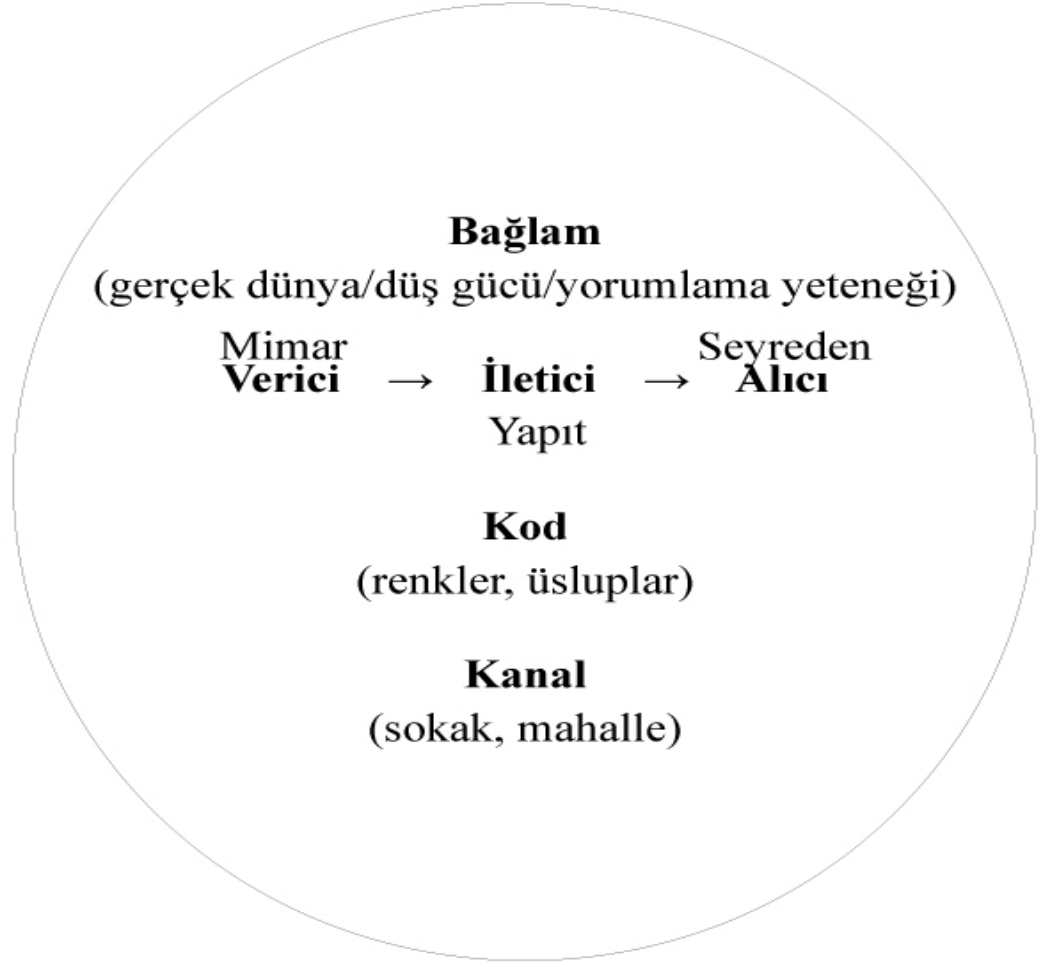
Sentagma ve paradigma arasındaki ilişkiyi aşağıdaki şemada gördüğümüz gibi, birbiriyle kesişen iki çizgi olarak ifade edebiliriz. Yatay olana sentagmatik, dikey olana ise paradigmatic eksen diyebiliriz. Sentagmatik eksen 'kelime+ve+kelime+ve+kelime' olarak ilerlerken paradigmatic eksen 'kelime+veya+kelime+veya+kelime' şeklinde oluşturulmaktadır.

Şekil 15. Sentagmatik Eksen / Paradigmatik Eksen

Özetlemek gerekirse, göstergibilim bakış açısıyla en birbirinin yerine geçebilecekmiş gibi duran göstergelere paradigma denmektedir. Paradigma seçilebilecek her bir birime, sentagma ise bu birimlerle oluşturulan birleştirmeye yani kombin etmeye dayanmaktadır.

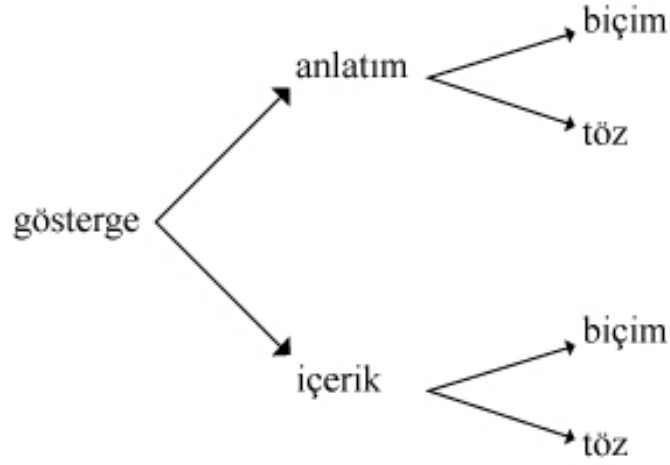
Mimarın iletisi yapıtlarıdır. İletisini oluşturmak için bazen dış dünyadan yararlanabileceği gibi bazen de kendi düş gücünden ve yorumlama yeteneğinden de yararlanır. İletisini sokağa aktarırken değişik üsluplar kullanır. Yapıtını oluştururken kullandığı kanal ise göz yani Şekil kanalıdır.

Şekil 16. Göstergebilimsel Çözümleme

Hjemslev'in yaptığı bu ayırım, özellikle dil ve dışı göstergeleri çözümleme konusunda önem taşımaktadır. Mimari yapılar, diğer örneklerle beraber bu türden bir yaklaşımla da çözümlenebilir. Mimari yapıt bir sözce yani göstergedir. Bu gösterge yardımı ile verici (mimar) alıcısına (izleyici, konut sahibi) bir bildiri aktarır. Bu bildiriler birer anlamlar bütünlüğüdür dolayısıyla da izleyiciden anlamlandırılmayı bekler. Mimar her şeyden önce bir yapı inşa eden kişidir. Bunu yaparken yaşadıklarından, düşündüklerinden ve etrafında gördüklerini betimler. Bu durum Hjemslev'in içeriğin tözü olarak tezahür eder. Ardından içeriğin tözü, mimarın beyninde şekillendikten sonra bir pota süzülerek içeriğin biçimine dönüşür. Daha sonra kafasında şekillenen yapıtı nasıl ifade edebileceğine dair düşünür bir başka deyişle nasıl oluşturacağını düşünür. Yapıtını ortaya koyarken hangi üslubu hangi

malzemelerle belirteceğini bulmaya çalışır yani tekniklerini. Bu seçimi de anlatımın tüzü perspektifinde yapar.

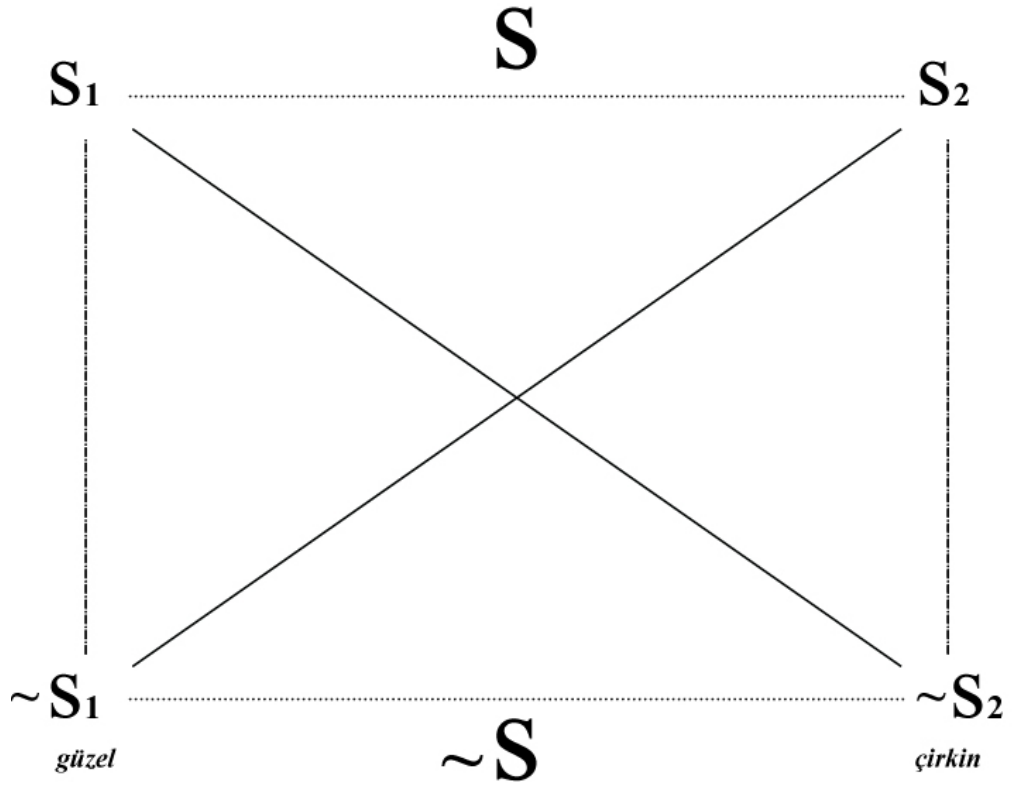
Şekli 17. Louis Hjemslev Semiyotik Şema

Herhangi bir anlam evreninin temel yapısını oluşturan soyut birimleri ve bu birimler arasındaki ilişkileri belirlemek, sınıflandırmak ve sergilemek için anlamlama göstergebilimi A. J. Greimas tarafından geliştirilen mantıksal örnek ve bu örneğin çizimsel gösterimi göstergebilimsel dörtgen diye adlandırılır.¹⁰⁶

Bu modelde ortaya konan ilişkiler düzeni, bir anlamlı bütünün soyut ve mantıksal düzeyde oluşmasını sağlayan temel anlamsal yapı (ikilikler) ile temel söz dizimsel yapıyı değerlendirmeyi sağlar.

Bir başka ifade ile güzelin karşıt ögesi çirkindir, çelişik ögesi ise güzel olmayandır. Öte yandan güzel ile çirkin olmayan ve çirkin ile de güzel olmayan karşılıklı olarak birbirlerini içerirler. Dolayısıyla güzelden ya da çirkinden hareket ederek, çelişik ve içerilen öğeleri bulabiliriz.

¹⁰⁶ Rıfat., **Göstergebilimin ABC'si**, s.79.

Şekil 18. Greimas Semiotic Square

Kaynak: https://en.wikipedia.org/wiki/Semiotic_square (Erişim Tarihi: 25.08.2015).

Sonuç olarak katlanılmaz derecede çirkin bulunarak yıkılan yahut kaderine terk edilen mimari yapıtlar; her kuşağın babalarını yadsıyıp büyükbabalarını kucaklamasına başka bir ifade ile önceki kuşağın yapıtlarını çağdaş değer standartlarına uymadığı için çirkinlik ürünleri olarak adlandırılmasına benzemektedir.

Şekil 19. B3 Evi Dış Cephe 2

Şekil 20. B3 Evi İlk Hali

SONUÇ

İnsanlığın gelişimi ile ev tasarımlarının gelişimi tarih boyunca bir paralellik göstermektedir. Teknolojik gelişimler beraberinde evlerin tasarımını ve evin mekânlarına yüklenen anlamları da değiştirmektedir zira ilksel evler ve modern evler bağlam, plan ve tasarım açısından önemli farklılıklar barındırmaktadır.

Le Corbusier'nin ilksel ev fikrini özetleyen düzamlamsal ev, soğuğa, sıcağa ve dışarıdan gözlenmeye karşı koruma sağlayan bir barınak, bir kapalı mekândır.¹⁰⁷ Çağrışımsal yananlamı ise evin dünyayı görmeye yarayan bir aygıt ya da bir görme düzeneği olduğudur. Bu tanımlardan anlaşılacağı üzere, ev; içinde barınılacak yer anlamına gelmektedir. İçinde barınılacak yer anlamına gelen geleneksel ev anlayışının, içinde yaşanılacak yer anlayışına doğru evrilmesi ise bu değişim sürecine işaret etmektedir. Dışarıdan ayırmayı ve korumayı sağlayan paradigmatik bir birim olan pencerenin görevi ise evin dışındaki tehditkâr dünyayı güven telkin edici bir resme dönüştürme yeteneğidir. İkamet eden kişi pencerelerle sarılmış, sarmalanmış ve korunmuştur. İlksel evlerin küçük pencerelerini Le Corbusier, evin en çok kısıtlanmış organı olarak betimlemektedir. Ancak pencere dışarıdaki güneşin içeriye girmesini sağlayan bir gözdür. Bu yüzden pencere artık duvardaki delik olmaktan ziyade duvarı ele geçirmiş bir göz ya da organ konumundadır. Pencereye yüklenen anlamlar neticesinde, pencerenin evle bütünleşmesi dolayısıyla evin de kentle sarmalanması sentagmatik bir bütünlük oluşturmaktadır.

Ev tasarımlarında önemli sorunlardan biri de iletişim kurulamayan yapıların beraberinde getirdiği insan ve çevre ilişkilerindeki olumsuz sonuçlardır. Bu durum tasarımlarda bir kimlik ve aidiyet sorununu yaratmakla beraber kullanıcısının da mekâna olan ilgisizliğini arttırmaktadır. Bu karmaşanın çözümlenmesinde izlenmesi gereken yol, anlam ve beğeni kavramlarına gereken önemin verilmesi, yani ev kullanıcılarıyla izleyicilerin ikili bir ilişki içinde düşünülmesi dolayısıyla

¹⁰⁷ Beatriz Colomina, **Mahremiyet ve Kamusallık “Kitle İletişim Aracı Olarak Modern Mimari”**, (Aziz Ufuk Kılıç, Çev.) İstanbul: Metis Yayınları, 2011, s.6.

paradigmatik ve sentagmatik unsurların göz ardı edilmeden tasarımların şekillendirilmesidir. Böyle bir anlayışta, ev tasarımının sadece monolit bir perspektifte olarak değil yapının bütün elemanlarının tasarım sürecine dâhil edilmesiyle çözülebileceğidir.

20. Yüzyıl sonlarında yaşanan sosyokültürel hareketler ve yoğun iletişim ortamıyla beraber barınma merkezli ev anlayışı, yerini insan merkezli, iletişimsel ve etkileşimsel evlere bırakmıştır. Dolayısıyla geleneksel evlerdeki barınma anlayışına ek olarak, yarı özel yarı kamusal bir alan açabilme düşüncesi yerleşmiştir. Bu kamusalılık, evlerin mülkiyet sınırları içerisinde mevcut olan çeşitli sanat eserlerinin varlığında yatmaktadır, ev halkı ya da konuklar dilediği şekilde bu eserlere bakabilip, inceleyebilmektedir. Bu sayede izleyenler ve ev arasında bir ilişki gerçekleşir, bu ilişkinin bir parçası olarak o ilişkiyi yaşar ve yaşatırlar. Modern mimari daima bir film şeridi veya şehrin kendisi gibi hareket halindedir. Kalabalıklar, bir mağazadaki müşteriler, tren yolcuları ve evlerde yaşayanlar ile film izleyicileri arasında bir ortak nokta vardır: Hiçbiri görüntüyü sabitleyemez. Walter Benjamin'in betimlediği film izleyicisinde olduğu gibi, gözün bir sahneyi yakalar yakalamaz sahnenin değişmesi anlayışı, evlerde yaşayanların da ne iç mekânı ne de dış mekânı sabitleştiremeyeceğini gösterir.¹⁰⁸

İletişim açısından, ev mimarisinin önemi; 1980'lerden itibaren gelişen form, işlev ve biçim anlayışla beraber B3 Evi'nde olduğu gibi mimarların yaratıcılıklarını ortaya çıkaran anlayış doğmuştur. Günümüz prestijli evlerin büyük ve ihtişamlı binalarla özdeşleşmesi otoritelerinin bir kanıtıdır. Ancak bazı lüks diyebileceğimiz evler bu otorite ve ihtişamlılığını geri plana atarak, ev halkının ihtiyaçlarını hedefleyerek yöntem ve stratejilerini minimal tasarımlarla bütünleştirmiştir. Çevresel psikoloji de göz önüne alınarak iç ve dış mekânlardaki hareket serbestliği ve tasarımı değişmiştir. Bahçenin geniş bitkilerle rahatlatıcı ve yönlendirici olması hareket serbestliği ve insana dair olmasını kanıtlamaktadır.

¹⁰⁸ Walter Benjamin, “**Tekniğin Olanaklarıyla Yeniden Üretilbildiği Çağda Sanat Yapıtı**”. (Ahmet Cemal, Çev) İstanbul: YKY, 1993, s.238.

Mimarlık, her alanda olduğu gibi toplumsal yaşamda da önemli aktörlerinden birisidir. Çalışmada incelenen dönemlerde görülmektedir ki her dönemin ideolojileri bulunduğu dönemin mimari anlayışına yön vermiştir. 17 Mayıs 1839'da mevcut kent görüntüsünün toptan reddilmesi anlamına gelecek olan ilk resmi belge tepeden inmece bir bakışı sergilerken, 20. yüzyılın ortalarından itibaren halkın talep ve ihtiyaçlarının hangi yönde olduğunu anlama yönüne giden bir bakış açısı gerçekleşmiştir.

Çok özelleştirilmişlik bağlamında B3 Evi, tasarım ilkesi olarak, monoton, tek tip, tarihi öğelere öykünen ev anlayışı yerine boyut, biçim ve renk olarak belirgin, içinde bulunduğu çevrede ortak bir dil oluşturabilen bir evdir. Kent kimliğini oluşturan ve bulunduğu toplumun sosyo-kültürel birikimi sonucunda ortaya çıkan öğelerin mimariye yansması, başka bir ifade ile ev tasarımlarının 'küreselleşme, modernleşme ve mimarının' oluşturduğu üçlü sac ayağı üzerine kurulmasına işaret etmektedir. Bu ilkelerin öncelikle kent kullanıcılarının belleklerinde var olan, sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik birikimlerle şekillenen verilerle paralellik göstermesi, gerek kent sakinleri gerekse ev sahipleri tarafından memnuniyet uyandırmaktadır. Kent kullanıcılarının kültürel ve ekonomik birikimleriyle beraber belleklerinde var olan ev tasarımları ve kimlikleri bu değişim sürecinde önemli bir faktör haline gelmektedir. Ev tasarımlarına çok özelleştirilmenin girmesiyle beraber kullanıcıların yaşadıkları evlerle etkileşime ve iletişime girebilmesi de sağlanmaktadır.

Mimarlık ilkeleri bağlamında ortaya çıkan değerlendirmeler sonucunda, ev tasarımlarına bağımsız bir sanat çalışması olarak değil bütüncül bir süreklilik olarak bakılması gerektiği görülmektedir. Bu durum, geçmiş ve günümüz arasında bir diyalog, eski ve yeni arasında bir konuşma dili sağlamaktadır. Dolayısıyla kentsel kimlik adına her yeni mimari düzenleniş, kendinden önceki kültürel katmanlarla iletişim içinde olmalı ve onların kodlarını da yeni oluşumlar içinde kullanmalıdır. Sonuç olarak kentin ürettiği yapılar ve dolayısıyla evler sentagmatik yapıları ve paradigmatik eksenleri itibariyle tutarlı olmalıdır.

KAYNAKÇA

- REFİK, Ahmet ve Osman NURİ. **Hicri Onikinci Asırda İstanbul Hayatı**, İstanbul, 1930.
- ALTUN, Akyol. "Kapalı Yerleşmeler ve İzmir", **Ege Mimarlık**, 2011/2, sayı 77, s.30.
- DOĞAN, Ali **Birikimin Hamalları - Kriz, Neo-Liberalizm ve Kent**, İstanbul: Donkişot Yayınları, 2002.
- ANONİM. "Gecekondu Kentleşme Deneyimi" **Cumhuriyet Ansiklopedisi**, İstanbul: YKY, 2002.
- GIDDENS, Anthony. **Sosyoloji Eleştirel Bir Yaklaşım**, (Ruhi Esengün, Çev.) İstanbul: Birey Yayınları, 1993.
- YÖRÜKAN, Ayda. **Şehir Sosyolojisinin Teorik Temelleri**, Ankara: İmar İskan Bak. Yay., 1968.
- AYATA, Ayşe. "**Geleneksel ve Modern Dayanışma**" **Dünyada ve Türkiye’de Güncel Sosyolojik Gelişmeler**, Ankara: Sosyal Bilimler Derneği Yayınları, 1994.
- ÖNCÜ Ayşe ve Petra WEYLAND. **Mekân, Kültür, İktidar Küreselleşen Kentlerde Yeni Kimlikler**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2013.
- COLOMİNA, Beatriz. **Mahremiyet ve Kamusallık "Kitle İletişim Aracı Olarak Modern Mimari"**, (Aziz Ufuk Kılıç, Çev.) İstanbul: Metis Yayınları, 2011.
- VARDAR, Berke. **Açıklamalı Dilbilim Terimler Sözlüğü**, İstanbul: Multilingual Yayınları, 2013.
- HOMİ, Bhabba. "Of Mimircy and Man", **TheLocation of Culture**, s. 92.
- TRİGGER, Bruce. "**Alternative Archaeologies: Nationalist, Colonialist, Imperialist**", *Man*, 1984, s. 356-57.
- TAUT, Bruno. **Modern Architecture**, s.9.
- BEKTAŞ, Cengiz. **Türk Evi**, İstanbul: Yem, 2014.
- CHANDLER, Daniel. **Semiotics for Beginners**, <http://www.aber.ac.uk/media/Documents/S4B/sem01.html> (Erişim Tarihi: 25.08.2015).

- KUBAN, Doğan. **Sanat Tarihimizin Sorunları**, İstanbul: Çağdaş Yayınları, 1975.
- CAROL, Duncan. **Civilizing Rituals**, s. 32-33
- BLAKELY, Edward. "Yükselmekte Olan Küresel Orta Sınıf Dünyasının Yeni Banliyö Mekânları: Ayrışım ve Eşitsiz", **Ege Mimarlık**, 2011/2, sayı 77, s.16-17.
- KONGAR, Emre. **Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği**, İstanbul: Bilgi Yay, 1979.
- DESCAMPS, Eribon and Robert MAGGIORI. **"Bin Yayla Üzerine"** Toplumbilim: 5, İstanbul: Bağlam Yay, 1996.
- MUTLU, Erol. **İletişim Sözlüğü**, İstanbul: Sofos Yayınları, 2012.
- İSBİR, Eyüp. **Kentleşme, Metropolitan Alan ve Yönetimi**, Ankara: İTİA Yay., 1982.
- SÜMER, Faruk. **Eski Türklerde Şehircilik**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1994.
- ERKMAN, Fatma. **Göstergebilime Giriş**, İstanbul: Multilingual Yay., 2005.
- SAUSSURE, de Ferdinand. **Genel Dilbilim Yazıları**, (çev, Savaş Kılıç), İstanbul: İthaki Yayınları, 2014.
- DELEUZE, Gilles. **"Göçebe Düşünce"** Toplumbilim:5, İstanbul: Bağlam Yay, 1996.
- READ, H. **The Disintegration of From in Modern Art**, s.182.
- SUHER, Hande. **Kentleşme ve Kentleşme Politikaları**, İstanbul: Tüses Vakfı, 1991.
- http://34sanathaber.com/Istanbul/Detay/73/botter_apartmani.html (Erişim Tarihi: 25.08.2015).
- <http://blog.tesbihane.com> (Erişim Tarihi: 25.08.2015).
- <http://gizlenentarihimiz.blogspot.com.tr/2015/05/kim-geldi-penceresi.html> (Erişim Tarihi: 25.08.2015).
- http://kisi.deu.edu.tr/mert.cubukcu/pdf/Mumford_1937.pdf (Erişim Tarihi: 25.08.2015).
- <http://kursateroz.blogspot.com.tr/2013/07/osmanlda-kap-tokmaklar-zamann-kap-onu.html> (Erişim Tarihi: 25.08.2015).
- <http://web.mit.edu/allanmc/www/baudrillard.theartauction%20.pdf> (Erişim Tarihi: 25.08.2015).

- <http://www.abrakadabra.biz.tr/wp-content/uploads/iqemlak.jpg> (Erişim Tarihi: 25.08.2015).
- <http://www.amazon.com/Changing-Ideals-Modern-Architecture-1750-1950/dp/0773517758> (Erişim Tarihi: 25.08.2015).
- <http://www.dunyabizim.com> (Erişim Tarihi: 25.08.2015).
- <http://www.forumsal.net/turkiyeden-kareler/22816-istanbul-balat.html> (Erişim Tarihi: 25.08.2015).
- <http://www.gezijurnal.com/2011/08/istanbul-turlari/sehr-i-istanbul-kuzguncuk-uskudar-ii/> (Erişim Tarihi: 25.08.2015).
- <http://www.milliyet.com.tr/-/serfiraz-ergun/cafe/yazardetay/02.10.2008/998110/default.htm> (Erişim Tarihi: 25.08.2015).
- <http://www.muir.ca/letour/harmony/> (Erişim Tarihi: 25.08.2015).
- http://www.ninalp.com/ART/Papers/collecting_baudrillard.pdf (Erişim Tarihi: 25.08.2015).
- <http://www.sizinti.com.tr/konular/ayrinti/osmanlida-ev-kulturu.html> (Erişim Tarihi: 25.08.2015).
- <http://www.suleulgen.web.tr> (Erişim Tarihi: 25.08.2015).
- <http://www.tuwto.com/amcazade-yalisi.html> (Erişim Tarihi: 25.08.2015).
- <http://www.yesilinsaat.com.tr/pages.asp?nid=302> (Erişim Tarihi: 25.08.2015).
- HALDUN, İbn. **Mukaddime I-III**, (Zakir Kadiri Ugan, Çev.) İstanbul: M.E.B. Yayınları, s.304.
- ORTAYLI, İlber. “**İstanbul’un Mekânsal Yapısının Tarihsel Evrimine Bir Bakış**”, Amme İdaresi Dergisi, c.10, 1977 s.86.
- TEKELİ, İlhan. **Modernite Aşılırken Kent Planlaması**, Ankara: İmge Kitapevi, 2001.
- FİCHTER, Joseph. **Sosyoloji Nedir?**, (Nilgün Çelebi, Çev.) Ankara: Anı Yayınları, 1999.
- CANATAN, Kadir. **Bir Değişim Süreci Olarak Modernleşme**, İstanbul: İnsan Yayınları, 1995.
- ÖZCAN, Koray. “**Tanzimat’ın Kent Reformları: Türk İmar Sisteminin Kuruluş Sürecinde Erken Planlama Deneyimleri (1839-1908)**”, Osmanlı Bilimi Araştırmaları VII/2 (2006), s.150-156.
- BUMİN, Kürşat. **Demokrasi Arayışında Kent**, İstanbul: Çizgi Kitabevi, 1990.

- BENEVOLA, Leonardo. **Avrupa Tarihinde Kentler**, (Nur Nirven, Çev.), İstanbul: Afa Yayınları, 1995.
- KIRKPINAR, Leyla. **Türkiye'de Toplumsal Değişme ve Kadın**, İzmir: Zeus Kitapevi, 2013.
- CASTELLS, Manuel. **Kent, Sınıf, İktidar**, (Asuman Erendil, Çev.) Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1997.
- RIFAT, Mehmet. **XX. Yüzyılda Dilbilim ve Göstergibilim Kuramları 1: Tarihçe ve Eleştirel Düşünceler**, İstanbul: YKY, 2014.
- RIFAT, Mehmet. **Göstergibilimin ABC'si**, İstanbul: Say Yayınları, 2014.
- RIFAT, Mehmet. **XX. Yüzyılda Dilbilim ve Göstergibilim Kuramları 2. Temel Metinler**, İstanbul: YKY, 2014.
- ÖZBEK, Meral. **Kentsel Mekân, Toplum, Bilişsel Harita ve Planlama**, İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 2002.
- HEPER, Metin. **Modernleşme ve Bürokrasi**, Ankara: Türk Sosyal Bilimler Derneği Yayınları, 1973.
- GÜL, Murat. **Modern İstanbul'un Doğuşu: Bir Şehrin Dönüşümü ve Modernizasyonu**, İstanbul: Sel Yayıncılık, 2015.
- BOOKCHİN, Murray. **Kentsiz Kentleşme: Yurttaşlığın Yükselişi ve Çöküşü**, (Burak Özyalçın, Çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1999.
- POYRAZ, Mustafa. **"İstanbul ve Paris'in Yoksul Kenarları İle Merkez Arasındaki Bağlar ve Kopma Noktaları"**, Toplumbilim Dergisi:26, İstanbul: Bağlam Yay., 2011.
- KIRAY, Mübeccel. **Örgütlemeyen Kent**, Ankara: Sosyal Bilimler Derneği Yayınları, 1972.
- ERGİN, Osman. **Türk Şehirlerinde İmarat Sistemi**, İstanbul: Cumhuriyet Matbaası, 1939.
- LAÇİNER, Ömer. **"Kentlerin Dönüşümü"**, Birikim, Sayı 86, İstanbul, 1996.
- ARIK, Remzi. **Türk Müzeciliğine Bir Bakış**, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1953.
- SENNETH, Richard. **Kamusal İnsanın Çöküşü**, (Serpil Durak ve Abdullah Yılmaz, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yay., 1996.
- BARTHES, Roland. **Göstergibilim İlkeleri**, (Berke Vardar ve Mehmet Rifat Çev.), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1979.

- BARTHES, Roland. **Göstergebilimsel Serüven**, (Mehmet Rıfat ve Sema Rıfat Çev.), İstanbul: YKY, 2014.
- LASH, Scott. **Modernite mi, modernizm mi? Weber ve günümüz toplumsal teorisi” Modernite versus Postmodernite**, (Mehmet Küçük, Çev.) Ankara: Vadi Yayınları, 1993.
- AYATA, Sencer. **“Kentsel orta sınıf ailelerde statü yarışması ve salon kullanımı”**, Toplum ve Bilim, 42, 1988, s.5
- AKTÜRE, Sevgi. **“17. Yüzyıl Başından 19. Yüzyıl Ortasına Kadarki Dönemde Anadolu Osmanlı Şehrinde Şhirselle Yapının Değişme Süreci”**, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi, 1/1, Ankara 1975, s.106-108.
- BEST, Steven ve Douglas KELLNER. **Postmodern Teori Eleştirel Soruşturmalar**, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1991.
- MARCHAND, Suzanne. **Archaeology and Philhellenism in Germany**, s. 105.
- TEKİN, Şinasi. “Ev ve Bark Nedir?”, **Tarih ve Toplum**, Mayıs, 1991.
- BENJAMİN, Walter. **“Tekniğin Olanaklarıyla Yeniden Üretilbildiği Çağda Sanat Yapıtı”**. (Ahmet Cemal, Çev) İstanbul: YKY, 1993.
- AYTEKİN, Yılmaz. **Modernden Postmoderne Siyasal Arayışlar**, Ankara: Vadi Yayınları, 1996.
- GÖKALP, Ziya. **Türk Medeniyeti Tarihi**, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1981.

EKLER

Ek 1. Röportaj

Neden B3, bunun herhangi bir anlamı var mı?

Çok basit bir kodlama. Selman Bilal'in B'si, ve benim Selman Bey'e tasarladığım 3 tane ev var. B, B2, B3.

Bu ev bize tam olarak neyi anlatıyor, ne gibi anlamlar yatıyor, biz bu eve nasıl anlamlar yüklemeliyiz?

Şöyle ele alabiliriz, bu sadece B3 için geçerli değil, bütün tasarladığım mekânlar için geçerli. Masaya oturduğumda insan hangi anlamları ifade etmeli bu yapı veya herhangi anlamların peşine düşmeliyim ya da düştüm şeklinde en azından ben tasarım yapamıyorum. Sonradan anlamlandırma ya da post rasyonalizasyon yahut yaptığınız bir şeyi öyle yapmayı istediğiniz için yapmışsınız gibi konuşma konusunda da baya beceriksizim ki günümüz mimarlık dünyasında çok yapılan bir şey bu. Şunu diyebilirim, bir süredir sık tekrarladığım bir deyim var, Türkçesini bulmaya çalışıyorum İngilizce ya da Fransızca söylediğimde Hyperspecificity diye adlandırdığım. Yani ne diyebiliriz, çok özelleştirilmiş belki Türkçede öyle olabilir. Bir tasarımı, oraya, bulunduğu noktaya, bulunduğu koşullara, bulunduğu zamana, o zamanın teknolojisine, bütçelerine olabildiğince ait kılmak üzere davranmak çabam var. Bu hissedilebilen sonuçlar doğuruyor diyebilirim. Dolayısıyla o binaya bu şekilde baktığımızda, o yapı 1940'lardan kalma bir yapıydı biz ele aldığımızda. Ve tabiki oradaydı, oraya aitti fakat artık yapıyı kullanacak olan kişi, kişiler bile değil, kişi. Yapının tasarlandığı zamana, hayat koşullarına ya da maddi imkânlar açısından ciddi farklılıklar gösteren bir kullanıcıya uyarlanması gerekiyordu. O nedenle de benim bu işte çok özelleştirme çabam, bu sefer, yalnız yaşayan, o zaman küçük bir oğlu olan, olabildiğince sade bir yaşantı süren, sahip olduğu tüm imkânlara rağmen o imkânları sonuna kadar kullanan ve sonuna kadar gösterme çabası içinde olmayan,

çok sade, basit yaşayan azla yetinen bir insanın evine dönüştürmek temel sorun buydu. Bunu yaparken bu yeni yaşantının, evin içinde sınırlı kalmadığı, parselin tümüne yerleştiği durumu ele almak ve geliştirmektir benim yaklaşımımın temelinde yatan. Hayatın o yapıda ve o yapının içinde başlayıp bitmediğinden yola çıkarak. Oraya gidilecek ve oradan ayrılacak dolayısıyla o yapıya nasıl yaklaşılacak ve o yapı nasıl terkedilecekten başlayan ve yapının aslında yeryüzünde mikro bir dünya oluşmasını sağlamaktır benim amacım. Dolayısıyla anlamlandırmak veya buradan çıkarılabilecek anlam kademelerinin ne olabileceği konusunda benim bir fikrim yok ama bakan bütün bunları görmese de hissediyor olabilir diye umuyorum.

Selman Bey'in evle ilgili sizden istediği bir öneri oldu mu?

Selman Bey'le bitmemiş çalışmamız olan B eviyle başlayan ve herhalde 20 yılı rahat bulmuş olan işbirliğimiz çok tatlı bir şekilde alanlarımıza girip çıkmak nedeniyle bu kadar uzun sürdü. Ben hiçbir zaman sen mimarsın her şeyi sen bilirsin diyerek bana terkedilen maceralara yatkın olmadım zira ben bir diyalog insanıyım monolog sevmem. Onun için de bırakın kendisi için tasarım yaptığım işverenimi veya kullanıcıyı, o binayı inşa edecek olan uygulayıcıdan taş ustasına, elektrik mühendisine ya da o binanın bakımıyla ilgilenecek olan kişi ya da kuruma kadar mümkünse aktörlerin hepsini tasarımın ilk anından itibaren masanın çevresinde toplayan ve sürekli onlarla diyalog içerisinde tasarım geliştiren birisiyim. B evleri serisinde de böyle oldu ama birkaç benzeri durumlara göre farklı olan şey varsa, birincisi Selman Beyin de benim de gündelik yaşantılarımızda da basit, azla yetinin ve sakin yaradılıştaki insanlar olmamız yatabilir. İkincisi her zaman bana, az sayıda belirleyici ya da az sayıda tanımla tasarım ihtiyacını dile getirmiş olması vardır. Ben de onun bu berrak ve az sayıdaki talepleriyle geliştirirken gerçekten paslaşarak tasarımı ilerletme alışkanlığımız ve kültürümüz vardır.

İstanbul'da orta ve üst sınıflar şehir merkezinden uzaklaşarak müstakil evlere yerleşiyorlar. Bunun sebebi sizce nedir?

Halen bu sürüyor mu diye karşı bir soru sorayım hemen zira bu çaptaki ilk ikonik proje Kemer Country olmuştur. Kemer Country bu anlamdaki ve o tipolojinin de iyi

bir örneği olarak 1990'ların ortalarında kurulmuştur. İlk büyük operasyondur ve ciddi bir refah düzeyi yüksek grubu bünyesine aldı ve orada bir yaşantı kuruldu. Onun üzerinden benzeri villa siteleri oluşmaya başladı ki, onlar gitgide artmaktayken 1999 yılında frekansımızın çok iyi tuttuğu bir başka işverenim Optimum adını verdiği bir villa yerleşmesini Ömerli'de tasarlamamızı istedi. Dolayısıyla çok doğrudan işin içinde bulundum. Evet, 1990'ların ikinci yarısında yükselmeye başladı bu, 2000'ler boyunca artarak yükseldi fakat bir kısım oralarda yaşayanlar dönemeye başladılar. Son dört beş yıldır dönüşe geçtiler ve nitekim özellikle Cihangir ve Galata'ya üst sınıftan ciddi bir dönüş oldu ve bu sürüyor. Bir kısmı da ille oralarda değil Boğaz'a gelmeye başladılar. Evet, halen o tür projeler geliştiriliyor fakat 1990'ların sonlarındaki proje üretme hızı ve çeşitliliğine bakılırsa villa siteleri baya azalmakta uydur kent gibi çok daha büyük projeler oluşturulmaktadır. Sosyal sınıflar olarak baktığımızda, daha önce gitmiş olanlar dönüşe geçtiler ve ciddi şekilde dönüyorlar. Rahmetli babam bir coğrafyacıydı ve ondan duyduğum kadarıyla metropollerde yaklaşık yirmi yılda bir pandül hareketi denen; şehrin dışına kaçılan olmuyor bu iş deyip merkezine dönülen bir hareketten de söz edebiliriz. Seçme özgürlüğüne sahip maddi olanakları olanlar için geçerlidir bu zira paraları var gidiyorlar villalara, şoförler, arabalar çocuk okuldan alınacak bale dersine götürülecek, alışverişler yapılacak dolayısıyla korkunç bir lojistik organizasyon gerektiriyor. Yürüyerek sinemaya gidelim diyorlar, neresi var Nişantaşı alınıyor oralar, renove ediliyor, sonra bu şehirde yaşanmaz oldu deniliyor yirmi yıl sonra tekrar gidiliyor.

Uydu kentlerin ortaya çıkmasıyla beraber bu geri dönüşler olanaksız hale gelecek mi?

Kemerburgaz bu dediğimiz dönüşüme uğramış bir yerdir. Hatırlıyorum, çöplüğe bu kadar paralar verilir mi dünyanın öbür ucu denirdi. Sonra ne oldu Kemerburgaz'daki yapılaşma ve her şeye rağmen illa Kemer Country düzeyinde değilse de yine de belli bir alım ve harcama gücü olan sınıfın oraya yönelmesi sonucu şuanda Kemerburgaz haftalarca metropolün merkezine gelmeden, yaşanabilecek, sineması, kafeleri, dükkânları, kuaförleri olan kendi kendine yeten bir yerleşmeye dönüştü ve nitekim oradan buraya gelen insan sayısı az. Ancak mesela Ömerli'den veya Bahçeşehir'den dönenler var. Orta sınıfa baktığımızda onlar o büyük uydu kentimsi yerlere

gidiyorlar, orada mutlular ve yaşıyorlar. Böyle bir gerçek var. Kendi ilişkilerini var etmiş, bir başka İstanbul olarak varlığını sürdürecekler.

Günümüzde Nişantaşı'nda bir apartman dairesi, boğaz manzaralı bir ev ya da Etiler'deki Sarı Konaklar'ın eskisi kadar rağbet görmemesinin ve eskisi kadar bir statü göstergesi olmayışının sebepleri nelerdir?

Bu daha çok bir sosyoloğun daha sağlıklı cevap vereceği bir soru türü ancak ben tamamıyla bana gelen tasarım talepleri ve arkasındaki maddi imkânlar açısından cevaplayabilirim. Bence şöyle bakabiliriz, evet Bebek'te bir dairede oturmak halen bir şey çünkü pahalı. O kadar da statü sembolü değil dedirtecek nokta o binalardaki dairelerin ve o binaların bir dönemin teknolojileri ve yapı malzemeleriyle yapılmış olmasıdır. Hepimizin yerin dibine batırıldığı TOKİ binaları bile oldukça yüksek standartta teknik çözümler içeriyor. Mimari zemindeki bir tartışmada TOKİ evlerini bir çöplük olarak tanımlayabiliriz ancak orada yaşamaya başlayan insanın orada yaşamadan önce bir daireyi karşılaştığımızda çok yüksek bir standart sunuyorlar. Asansör kabinin aydınlatması bile bambaşka bir standart. Oradaki led aydınlatmanın ışık kalitesiyle 1973 yılında yapılmış bir asansör kabinin içinde ampulün aydınlattığı kabin arasında ciddi bir standart farkı var. Altında da son model arabası olan bir insan bugün öyle bir asansöre girdiğinde Bebek'te de olsa olmuyor. Şehrin halen belli prestije sahip ya da toplumsal statü anlamında sembolik güce sahip semtlerinin teknik donanım dezavantajı onları birazcık aşağı çekse de, imkânları olanlar oraya gittiği için o standartları yükselterek halen iyi bir anlamda tutabiliyorlar. Buraları mecburen renöve ediyorlar zira alım gücüne sahip insanlar yine bu semtlere geliyorlar. Hiçbiri gidip dağın başına yerleşmiyor. Ya yalı satın alıyor yalısı yoksa da bir arka sokağa geçiyor ve oralarda toplanıyorlar. Dolayısıyla imkânları geniş insanların Kemer Country dışında ortaya çıkarttığı yeni bir semt hatırlamıyorum.

